



Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

III. évfolyam

2006/3-4.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Lattmann Tamás – Varga Réka: A Vöröskereszt új emblémája – A megoldás	1
Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása	21
Major István: A Srí-Lanka-i tamil szeparatizmus indiai gyökerei	40
Polonyi Péter (ford.): Yue Jianyong: Békés felemelkedés – realitás vagy vágyalom?	56
Lehoczki Bernadett: Latin-Amerika és Kína kapcsolatrendszere az ezredforduló után	76
Giber Mátyás: A gyémánt szerepe a Sierra Leone-i polgárháborúban	96

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kardos Gábor: Francis Fukuyama: Államépítés. Kormányzás és világregend a 21. században	115
Palnovics Norbert: Umemura Yuko: A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró életpályája a magyar-japán kapcsolatok tükrében	119
Impresszum	124

Lattmann Tamás – Varga Réka:

A Vöröskereszt új emblémája – A megoldás

A Kül-Világ folyóirat 2006/1. számában megjelent, a Vöröskereszt új jelvényével kapcsolatban az emblémák történetével bővebben foglalkozó írás folytatásaként e tanulmány már az új embléma kérdését, annak elfogadásának közvetlen előzményeit, az új szabályokat fejti ki bővebben.

Előzmények

Az emblémák elszaporodásának problémájának megoldására a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC) már az 1977-es bukaresti 23. Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Konferencián javasolta egy munkacsoport felállítását.¹ Ám ennek a csoportnak a munkája végül eredménytelennek bizonyult, mert a beérkező különböző javaslatok tengerében nem sikerült valamilyen konszenzusos, várhatóan a részes államok számára is elfogadható eredményt produkálniuk. Ezért végül a Manilában, 1981-ben megtartott 24. Konferencián fel is oszlatták azt.²

1992-ben a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának elnöke immár egy új embléma igényével állt elő, amelyet az 1999-es, 27. Konferencia egy határozat formájában is megerősített. 2000-re az arra kijelölt munkacsoport keretében meg is született egy szerződés-tervezet a kérdésben, és Svájc októberre össze is hívta az ennek elfogadásához szükséges nemzetközi konferenciát. A szeptemberben, a Közel-Keleten kialakult helyzet miatt viszont

* Lattmann Tamás a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem jogtudományi tanszékének adjunktusa, illetve az ELTE ÁJK nemzetközi jogi tanszékének tanársegédje. Elsődleges kutatási területe a nemzetközi humanitárius jog, illetve a modern terrorizmus, és az azzal szembeni fellépés nemzetközi jogra gyakorolt hatása.

Varga Réka a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága Közép-Európai Képviselőtársaság jogi tanácsadója. Jelen tanulmány teljes mértékben a szerző saját véleményét tükrözi, és semmiben nem képviseli a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának álláspontját.

¹ Twenty-third International Conference of the Red Cross, Bucharest 15-21 October 1977, Report, p. 60. és p. 149.

² International Review of the Red Cross, No. 226, January-February 1982, pp. 35-39.

végül úgy döntött, hogy az idő nem alkalmas egy ilyen mérvű módosítás megvalósítására, és lemondta azt, ezzel bizonytalan időre elhalasztva az új embléma bevezetését.

2003 decemberében, a Vöröskereszt és Vörös Félhold Nemzetközi Konferenciájának 28. ülésén született meg az a határozat, mely ismét célul tűzte ki az embléma kérdésének hosszú távú megoldását. Ezek után ismét Svájcban, mint az 1949-es egyezmények letéteményesén múltott, hogy mikorra hív össze egy olyan diplomáciai konferenciát, amin az egyezmények részes államai megállapodhatnak az új emblémáról.

Erre a módszerre azért volt szükség, mert – mint láthattuk – az emblémákat maguk az 1949-es egyezmények állapították meg, és az azokra vonatkozó szabályok módosítása formálisan az egyezmények módosítását igényli, hiszen ezek a nemzetközi jogi szabályok utána az államokra nézve fognak kötelezettségeket megállapítani. Ehhez viszont elvben arra van szükség, hogy a szerződésben részes államok mindegyike hozzájáruljon. Ugyanakkor előre lehetett tudni, hogy a módosításhoz ezt nem lehet előre biztosítani, ezért arra egy másik lehetséges megoldásként jelentkezett, hogy az 1977-es kiegészítő jegyzőkönyvekhez hasonlóan egy újabb jegyzőkönyvbe foglalják az új szabályokat (és úgy az új emblémát, illetve a rá vonatkozó előírásokat). Így az azt elismerő, az 1949-es genfi egyezményekben részes államok közötti jogviszonyokban már az ily módon módosított tartalmú jogi előírások lesznek kötelezőek.

Az ICRC és az embléma

Mint a fentiekből láthatjuk, az új embléma elfogadásához vezető út egyenetlésében oroszlánszerepet vállalt az ICRC, mely több ok miatt is különösen érdekelt volt abban, hogy végre pontot lehessen tenni az emblémák körül zajló több évtizedes vitának.

Az alábbiakban a Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalomnak (a Mozgalom) és az ICRC-nak az új embléma elfogadásában játszott szerepét, és a vörös kristály megszületésének a Mozgalomra gyakorolt hatását elemezzük. Így megvizsgáljuk, hogy miért volt a Mozgalomnak szüksége a harmadik emblémára, milyen lépéseket tett annak elfogadása érdekében, milyen akadályokkal kellett szembenéznie, és mit jelent, milyen következményei vannak a harmadik embléma elfogadásának a Mozgalom tagjainak működése szempontjából.

Az ICRC története szorosan összefügg az emblémák történetével. Az ICRC független és semleges szervezet, mely tevékenységeit a vöröskereszt jelvény alatt végzi. A vele párhuzamosan született, és általa promotált nemzetközi humanitárius jog (más néven a

fegyveres konfliktusok joga, vagy hadijog) egyik lényege pont az, hogy egységes jelvény alatt jelöli és védi a katonai egészségügyi alakulatokat és eszközöket, valamint a Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalom tagjait. Hiszen pont abból a tapasztalatból alakult ki az egységes embléma ötlete, hogy minden hadseregnek saját emblémája volt, a harcban résztvevő felek pedig nem ismerhették minden hadsereg összes emblémáját – egy minden államban egységes jelvény elfogadásával ez a nehézség megszüntethetőnek tűnt. Az emblémák körül kialakuló vitákkal pedig éppen ez az ötlet látszott megghiúsulni. Nyilvánvaló volt, hogy ha megkezdődik az emblémák sokszorozódása, az embléma hatástalanná válik, így természetes volt, hogy az ICRC aktív szerepet vállaljon a megoldás kimunkálásában.

Az ICRC aggodalmára azonban saját, a konfliktusokban tevékenykedő dolgozói védelmének kérdése is okot adott. Az embléma akkor nyújt hatásos védelmet, ha azt mindenki ismeri, és tisztában van a rendeltetésével. A több embléma gyengébb megismerhetőséget, és így kevesebb védelmet fog jelenteni. Márpedig mivel sem az ICRC, sem pedig a Mozgalom többi tagja nem fogad el fegyveres kíséretet vagy őrizetet, munkatársai számára az egyetlen védelmet éppen az embléma nyújtja. Ezért az ICRC-nak a fent említett megfontolásokon túl is életbevágó kérdés volt, hogy egységes, jól ismert, és semlegesnek tekintett jel legyen az embléma.

Különösen akkut kérdéssé vált ez, miután több esetben támadták meg az ICRC járműveit, irodáit vagy alkalmazottait, semmibe véve a vöröskereszt által nyújtott jogi védelmet. Az ICRC történetében korábban viszonylag ritka volt az olyan eset, amikor eszközeit vagy alkalmazottait kifejezetten célzott támadásnak tették ki,³ eddig a legtöbb incidens balesetként történt, nem kimondottan szándékos, az ICRC ellen irányuló támadásként – vagy legalábbis ez nem volt egyértelműen megállapítható.⁴

Ehhez képest mind Afganisztánban, mind pedig Irakban olyan helyzet alakult ki, hogy egyes fegyveres csoportok néhány esetben kifejezetten az ellenálló harcuk tevékenységi körébe vonva intéztek támadást az ICRC ellen. Ilyen volt az 2003. október 27-én annak bagdadi delegációja elleni, széles nemzetközi hírverést kapó támadás, melynek elkövetéséhez elég bizarr módon, egy megkülönböztető jelvényel megjelölt autóba rejtett bombát használtak. Hasonlóképpen sor került egy ICRC-s autó megtámadására Afganisztánban, és több kisebb

³ Ezek közül az leghírhedtebbekké az 1996-ban, Burundiban történt támadás vált, amikor a Rugombo és a Mugina közötti úton támadtak fegyveresek az ICRC két járművére, és ölték meg annak három munkatársát, illetve az ugyancsak 1996-ban, Csecsenföldön, a Groznij melletti Novi Attagi falu kórházában történt támadás vált, melynek során hat vöröskeresztes munkatársat ölték meg álmukban maszkot viselő fegyveresek. 1999-ben, Szudán déli részén történt egy emberrablás, amelynek során a Szudáni Népi Felszabadító Hadsereg nevű szervezet négy ICRC-alkalmazottat ölt meg.

⁴ Ilyen eset volt például az ICRC egyik repülőgépe elleni, 2001. május 10-én történt támadás Szudán felett, melynek során a gép dán másodpilótája életét veszítette. A felelősséget és az indítékot nem sikerült egyértelműen megállapítani.

hasonló incidensre mindkét országban. Úgy tűnt, hogy bizonyos fegyveres csoportok válogatás nélkül minden „külföldi”, vagy „nyugati” szervezetet támadnak, függetlenül annak humanitárius és semleges voltától. Több esetben lehetett észlelni, hogy egyes iszlám csoportok kifejezetten sérelmesnek tekintették a vöröskereszt emblémát, amelynek ők vallási jelentést tulajdonítottak, és sérelmesnek tekintik a vörös félhold használatát is nem iszlámok által, szintén vallási jelleget tulajdonítva ennek az emblémának. Így bizonyos esetekben sem a vöröskereszt, sem a vörös félhold nem nyújtotta a szükséges védelmet.

Ezzel a problémával azonban nem csak az ICRC találkozott. Több, konfliktusos területen működő nemzeti társaság is hasonló kérdésekkel volt kényszerű szembe nézni, és egyes hadseregek egészségügyi alakulatai is azt tapasztalták, hogy a meglévő emblémák nem nyújtanak elegendő védelmet. Emiatt többször előfordult például Irakban, hogy egy hadsereg elkezdte mindkét emblémát használni (vöröskeresztet és vörös félholdat), hogy az azoknak tulajdonított vallási jelleget „semlegesítse”. Ez nyilván tarthatatlan megoldás volt, nem csak azért, mert a genfi egyezmények nem adnak lehetőséget a két embléma együttes használatára, hanem azért is, mert ez nyilvánvalóan nem oldotta meg a helyzetet, pont fordítva: csak tovább erősíthette azt a nézetet, hogy vallási jelentése lenne az emblémáknak.

Közvetlen előzmények

MDA-PRCS együttműködési megállapodás

Ugyan az emblémák kérdése pusztán humanitárius, illetve humanitárius jogi kérdés, az ICRC minden igyekezete ellenére sok politikai kérdéssel vegyült össze. Ilyen kérdés lett többek között az MDA (Magen David Adom in Israel: Izraeli Dávid Csillag nemzeti társaság) és a PRCS (Palestinian Red Crescent Society: Palesztin Vörös Félhold Társaság) közötti együttműködés. Ez az együttműködési kérdés ugyan szintén lényegében humanitárius kérdés, ám a Közel-Keleti konfliktus sajátossága miatt ez is politikai színezetet kapott.

Ahogy azt a tanulmány első részében olvashattuk, az embléma-kérdés egyik központi problémája az volt, hogy voltak olyan nemzeti társaságok, melyek egyik emblémát sem tudták elfogadni. Ilyen társaság volt az MDA is, mely emiatt nem nyerhetett felvételt a Mozgalomba, annak ellenére, hogy évtizedek óta áldozatos és szakszerű segítséget nyújtott a rászorulóknak, és igen jó együttműködést tartott fenn más nemzeti társaságokkal.

A PRCS 1968-ban alakult, hogy elsősorban egészségügyi segítséget nyújtson a Palesztin Hatóság területén élőknek, és a szomszédos országokban élő palesztin lakosságnak. Az eredetileg igen kicsi társaság mára már a legnagyobb arab nemzeti társasággá nőtte ki magát, amely szintén jó együttműködést tart fenn más nemzeti társaságokkal⁵. A PRCS ugyan a genfi egyezmények által elfogadott emblémát, a vörös félholdat használja, mégsem nyerhetett felvételt a Mozgalomba, hiszen arra csak egy állam területén működő nemzeti társaság lehet jogosult, és ez a feltétel – állam hiányában – a PRCS esetében hiányzik.

Így tehát sem az MDA, sem a PRCS nem lehetett a Mozgalom tagja, annak ellenére, hogy mindkét társaság kiváló együttműködést tartott fenn a Mozgalom tagjaival, és a Mozgalom alapelveinek megfelelően végezte tevékenységét az egyik leghosszabban tartó fegyveres konfliktusban. Politikai szempontból az is egyértelmű volt azonban, hogy az MDA és a PRCS kérdését közösen kell megoldani, és ugyanakkor kell a két társaságot felvenni a Mozgalomba. Egyéb megoldás elfogadhatatlan lett volna több ország számára is. Világos volt, hogy az MDA számára a megoldás az új embléma lehetett, az arab államok számára pedig akkor volt ez a megoldás elfogadható és támogatható, ha a két társaság közti területi kérdéseket megoldják, tehát az arab nemzeti társaságok csak abban az esetben támogatták az új embléma elfogadását, és így közvetetten az MDA felvételét a Mozgalomba, ha ez a megállapodás megszületik.

Az MDA és a PRCS között ugyanis régóta fennálló probléma volt a pontos működési területük kérdése. Bizonyos területek esetében nem volt egyértelmű, hogy melyik terület melyik társaság „hatáskörébe” tartozik (különös gondot okozott ez Jeruzsálemben), és a PRCS járművei többször is nehézségekbe ütköztek, amikor át próbáltak jutni izraeli katonai ellenőrző pontokon.

További gondot jelentett, hogy az Izrael által megszállt területeken az egyes nemzeti társaságok működésére vonatkozóan az 1949-es negyedik genfi egyezmény tartalmaz fontos rendelkezéseket. Az izraeli kormány azonban nem ismeri el ennek a szerződésnek az alkalmazhatóságát a palesztin területeken,⁶ így az általa lefektetett kötelezettségek betartása, miszerint a megszálló hatalomnak elő kell segíteni a megszállt hatalom nemzeti társaságának működését,⁷ nem volt elfogadható annak számára.

⁵ A szervezetről bővebben: <http://www.palestinercs.org/prcsindepth/index.htm> (Letöltve: 2006. szeptember 28.).

⁶ E tanulmány keretei között nem vizsgáljuk ennek az izraeli álláspontnak a megalapozottságát. Annyit jegyeznénk csak meg, hogy a Nemzetközi Bíróság 2004-ben a megszállt területen épített biztonsági fal jogszerűségéről adott – jogi kötelező erővel nem bíró – tanácsadó véleményében nem támasztotta alá ezt az álláspontot.

⁷ IV. Genfi Egyezmény, 63. cikk:

„Azon ideiglenes intézkedések fenntartása mellett, amelyeket a megszálló Hatalom parancsoló biztonsági megfontolásai kivételesen szükségessé tesznek:

Ezen kérdések megoldása tehát olyannyira „feltétele” lett annak, hogy az új embléma elfogadásra kerüljön a nemzetközi konferencián, hogy mind a két társaság, mind a megegyezést segítő, közvetítő szereplők arra törekedtek, hogy a megállapodás megszülessen még a konferencia előtt. Így lehetett ugyanis reálisan elvárni, hogy az államok megszavazzák a harmadik jegyzőkönyvet a diplomáciai konferencián.

A kérdés azonban igen bonyolulttá válik, ha arra gondolunk, hogy az egy ország-egy nemzeti társaság elve miatt az MDA és a PRCS közötti területi megosztás közvetlenül érint politikai kérdéseket is. Ugyan nyilvánvaló volt, hogy egy esetleges megállapodás csupán működési megállapodás lenne, és nem lenne semmilyen politikai jelentősége, mégsem volt egyszerű feladat a politikai kérdéstől elvonatkoztatni, és csupán a humanitárius feladat megoldására koncentrálni.

Éppen ezért a megállapodás hosszan tartó tárgyalásokat igényelt, amelyben nagy szerepet vállalt az ICRC, a Federáció, a svájci külügyminisztérium és az „MDA Barátai” társaság elnöke, Uri Geller is.⁸ Ugyan a nemzeti társaságok függetlenek a kormányaiktól, nyilvánvalóan nem tudnak azoktól teljes izolációban működni, így szükség volt az izraeli kormány és a Palesztin Hatóság konstruktív hozzáállására is.

Hosszas tárgyalások és egyeztetések után végül megszületett a várva-várt megállapodás. Annak alapján az MDA és a PRCS az 1967-es megszállás jogi keretei között fog működni, beleértve ebbe a negyedik genfi egyezmény rendelkezéseit is. Az MDA elismeri a PRCS-t, mint a palesztin területeken tevékenykedő nemzeti társaságot, és mindkét társaság tiszteletben fogja tartani a másik működési területét. A harmadik jegyzőkönyv elfogadása, és az MDÁ-nak a Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalomba való felvétele után mindkét társaság a genfi egyezményeknek és a harmadik jegyzőkönyvnek megfelelően fogja az emblémát

a) a Vöröskereszt (vörös félhold, oroszán és nap) elismert nemzeti egyesületei a Nemzetközi Vöröskereszt Értekezlet által meghatározott vöröskereszt elveknek megfelelően tevékenységüket folytathatják. A többi segélyegyesületnek szintén meg kell engedni, hogy hasonló feltételek mellett folytathassa emberbaráti tevékenységét;

b) a megszálló Hatalom nem követelheti, hogy ezen egyesületek személyzetében és szervezetében a fent említett tevékenységükre káros változtatást hajtsanak végre. Ugyanezen elvek nyernek alkalmazást a már meglévő nem katonai jellegű különleges szervezetek tevékenységére is, amelyeknek célja a polgári lakosság létfeltételeinek a lényeges közszolgáltatások fenntartása, a segélyek szétosztása és a mentő szolgálat megszervezése útján való biztosítása.
(...)”.

⁸ Az MDA támogatására széles körben alakultak ki az „MDA Barátai” társaságok az egyes államokban, melyek nem csak pénzt gyűjtenek a szervezetnek, de egyben komoly támogatást nyújtottak neki például a vöröskereszt mozgalomba való beilleszkedéshez is.

használni, valamint az MDA és a PRCS együttesen és külön is az emblémák tiszteletére fog törekedni.⁹

A Majdal Shams Kórház

Egy másik, az emblémával összefüggésbe került, de ahhoz szorosan nem kapcsolódó kérdés volt a Majdal Shams kórház felállításának kérdése. Már az ICRC 2002-es felmérése után világossá vált, hogy a Golán-fennsík Izrael által megszállt részén az ott élőknek nagy szükségük van egy kórházra. A 2005-ös diplomáciai konferencia olyan momentumot hozott, hogy reálisan fel lehetett vetni a Majdal Shams kórház létrehozását, melyhez a szíriai hatóságokon kívül Izrael állam jóváhagyása is szükséges volt. Miután a felek egyetértettek abban, hogy a kórház létrehozása szükséges, az ICRC megkezdte az ehhez szükséges előzetes egyeztetéseket és munkálatokat.

Az utolsó pillanatban azonban, napokkal azelőtt, hogy az ICRC aláírta volna a helyi hatóságokkal a kórház létesítésére szóló munkálatokat, a szíriai kormány azt közölte az ICRC-val, hogy mégsem járul hozzá a kórház felépítéséhez. Álláspontja szerint a humanitárius jogot sértené, ha az ICRC a kórházat közvetlenül a saját neve alatt működtetné.

Ez az érvelés a szervezet szerint teljesen helytelen, hiszen a negyedik genfi egyezmény 59. cikke¹⁰ kifejezetten felhatalmazza az ICRC-t, hogy orvosi és egyéb segítséget nyújtson a megszállt területen élőknek.¹¹

Ez a vita, bár lényegében semmi köze az új embléma kérdéséhez, elég volt ahhoz, hogy Szíria több alkalommal is nemtetszését fejezze ki a 2005-ös Küldöttek Gyűlésén¹² az embléma körüli folyamatokkal kapcsolatosan, és arra hivatkozzon, hogy a felek nem tartják magukat a korábbi megállapodásokhoz.

⁹ Bővebben ld.: <http://palestinercs.org/pressreleases/Year%202005/pr291105wbr.html> (Letöltve: 2006. szeptember 28.).

¹⁰ IV. Genfi Egyezmény, 59. cikk: "Ha a megszállt területnek vagy egy részének népessége nincs kellően ellátva élelemmel, a megszálló Hatalom tartozik engedélyezni a lakosság érdekében indított segélyakciókat, és tartozik azokat minden rendelkezésére álló eszközzel segíteni. Ilyen akciókat akár az államok, akár pártatlan emberbaráti szervezetek, amilyen a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, indíthatnak, és azok különösen élelmiszereket, gyógyszereket és ruházati cikkeket tartalmazó küldeményekből állhatnak. (...)".

¹¹ Bővebben ld.: <http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/conference29-statement-200606?opendocument> (Letöltve: 2006. szeptember 28.).

A konferencia és a jegyzőkönyv hatályba lépése

Az előkészületek után 2005. decemberében került sor Genfben a konferenciára, melynek célja az volt, hogy a genfi egyezményekben részes államok elfogadják az egyezmények harmadik jegyzőkönyvét (a továbbiakban: III. Jegyzőkönyv). Az eseményen 144, a genfi egyezményekben részes állam vett részt, és a december 8-i szavazáson végül 98 állam szavazta meg az új jegyzőkönyvet, 27 szavazott nemmel, a többi tartózkodott.

Bár sokan remélték, hogy konszenzussal születik meg az új jegyzőkönyv, végül szavazásra került sor, főleg az arab államok kifogásai miatt, hiszen közülük sok még nem tartotta elérkezettnek az időt egy új embléma elfogadására. Ez nem volt igazán meglepő, hiszen már a diplomáciai konferenciát előkészítő megbeszéléseken jelezték ebbéli véleményüket. Hozzájárult még a vitákhoz, hogy a Szíriai Arab Vörös Félhold társaság és az MDA között minden igyekezet ellenére sem sikerült egy ahhoz hasonló együttműködési megállapodást kimunkálni, mint amelyet az MDA a PRCS-el kötött. Pedig hasonló problémák vetődtek fel az Izrael által megszállás alatt tartott Golán-fennsíkon is, mint amilyen a palesztin területekkel kapcsolatban.

Amikor egyértelművé vált a konferencián, hogy a konszenzusos megoldás nem megvalósítható, szavazásra kellett bocsátani a III. Jegyzőkönyvet. A szavazás után több olyan delegáció, amelyik a III. Jegyzőkönyv ellen szavazott, fontosnak tartotta világossá tenni, hogy nem magát a harmadik emblémát elleneztek, hanem az időzítés és a közel-keleti helyzet miatt szavaztak így. Azt is megjegyezték, hogy ugyan ellene szavaztak a III. Jegyzőkönyvnek, tisztelni fogják a harmadik emblémát.¹³

Az elfogadást követő egy héten belül 27 állam már alá is írta a III. Jegyzőkönyvet, majd 2006. szeptemberéig az aláíró államok száma 70-re nőtt. A mai napig 7 állam (Bulgária, Izland, Liechtenstein, Norvégia, Fülöp-szigetek, Svájc, Magyarország) már meg is erősítette azt.¹⁴ A III. Jegyzőkönyv annak 11. cikkének megfelelően várhatóan 2007. január 14-én hatályba lép majd.

A Magyar Köztársaság a jegyzőkönyvet a 2009/2006. (V.5.) Korm. Határozatban foglalt felhatalmazás alapján 2006. június 19-én aláírta, a megerősítés folyamatban van. T/776. sz. alatt volt az Országgyűlés előtt az 1949. augusztus 12-én aláírt Genfi Egyezmények egy további

¹² A Küldöttek Gyűlésén a Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalom tagjai: az ICRC, a Federáció és a nemzeti társaságok képviselői vesznek részt.

¹³ [http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/htmlall/p0778/\\$File/ICRC_002_0778.PDF!Open](http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/htmlall/p0778/$File/ICRC_002_0778.PDF!Open) (Letöltve: 2006. október 13.).

¹⁴ 2006. november 15-i állapot szerint.

megkülönböztető jelvény elfogadásáról szóló, Genfben, 2006. június 19-én aláírt Kiegészítő Jegyzőkönyvének (III. Jegyzőkönyv) kihirdetéséről szóló törvényjavaslat, amelyet a T. Ház végül a 2006. évi LXXVIII.törvénnyel hirdetett ki.¹⁵ A jelen tanulmányban a jegyzőkönyv magyar nyelvű szövegének forrásaként az e törvény által megállapított magyar nyelvű szöveget használjuk. A Magyar Köztársaság a megerősítő okiratokat november 15-én, hetedikként helyezte letétbe Genfben.

Az 1949-es genfi egyezmények 2005-ös kiegészítő jegyzőkönyve (III. Jegyzőkönyv) és az új embléma

A III. Jegyzőkönyv bevezetése (preambuluma) megerősíti a genfi egyezmények és azok 1977-es kiegészítő jegyzőkönyveinek a megkülönböztető jelvények használatáról szóló cikkeit, és leszögezi, hogy az új szabályozásra nem a hatályos szabályok helytelensége vagy elégtelensége miatt van szükség, csupán azok univerzalizálása érdekében. Megerősíti továbbá, hogy a megkülönböztető jelvényekhez nem köthető „semmilyen vallási, etnikai, faji, regionális vagy politikai jelentés”. Érdekesség, hogy e kitétel ilyen kifejezett módon még egyszer sem jelent meg az eddigi nemzetközi szerződésekben. Mint az eddigi szerződések elemzése során láthattuk, a megkülönböztető jelvényekkel kapcsolatban a szövegek érzékeltették ezt, ám konkrétan nem jelentették ki.¹⁶

Az első és második cikk rendezi a III. Jegyzőkönyv viszonyát a genfi egyezményekhez, és az azok 1977-es kiegészítő jegyzőkönyveihez képest, valamint írják le magát az új emblémát. E cikk egyszerűen illeszti be az új emblémát a már meglévő emblémák rendszerébe: a már elfogadott jelvények, a vörös kereszt, a vörös félhold, valamint a vörös oroszlán és nap jelvények mellé helyezi el az új emblémát, úgy, hogy annak alkalmazására ugyanazokat a szabályokat rendeli alkalmazni, melyek a korábbi nemzetközi szerződésekben azokra az emblémákra megállapításra kerültek. Ebből levonható fontos logikai következtetés, hogy a III. Jegyzőkönyv által meghatározott embléma nem csak a nemzetközi, hanem a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok esetében is bír jogi erővel, természetesen csak abban az esetben, ha az abban érintett állam megerősítette azt. Megerősítés hiányában álláspontunk szerint ezt nem jelenthetjük ki, mert magának az új emblémának még nem állapítható meg szokásjogi kötelező ereje. Egyebekben a III. Jegyzőkönyv ugyanazokat a szerződéses szabályokat rendeli alkalmazni az új jelvény használatára és védelmére is, mint amelyek az eddigiekre vonatkoztak.

¹⁵ Közzétette a Magyar Közlöny 129. száma 2006. október 20-án.

A III. Jegyzőkönyv által elfogadott új megkülönböztető jelvény egy fehér alapon nyugvó, hegyére állított vörös keret, melyet nem hivatalosan „vörös kristálynak” neveztek el, hivatalos neve pedig a „III. Jegyzőkönyv jelvénye”. A jegyzőkönyv leírja, de a mellékletében illusztrálja is a megkülönböztető jelvényt.



III. Jegyzőkönyv jelvénye

Ugyanígy a 2. cikkben belül azt a kitételeket is megtaláljuk, mely az új emblémát nem csak a nemzetközi szinten, hanem a részes államok nemzeti szintjén is elhelyezi a meglévő jelvények rendszerében. A részes államok ugyanis természetesen az elismert emblémák közül azt a jelvényt alkalmazzák, amelyiket szeretnék, míg az államokon belül működő vöröskereszt vagy vörös félhold nemzeti társaságok az állammal való megállapodás alapján választják ki az általuk használt jelvényt. A 2. cikk 4. bekezdése lehetőséget biztosít arra, hogy egy adott állam fegyveres erőinek egészségügyi vagy egyházi személyzete ideiglenesen, az általa addig használt embléma mellett védelmi célra igénybe vegye az új jelvényt is – ám ilyen esetben sem alkalmazhatnak egyszerre többféle jelvényt.

Az új jelvény jelzési célú (indikatív) használatára vonatkozó szabályokkal a III. Jegyzőkönyv 3. cikke foglalkozik. Az egyes nemzeti társaságok e szabályok értelmében kaptak egy kis szabadságot a saját maguk által alkalmazni kívánt embléma megválasztásával kapcsolatban, melytől azt remélik a szöveg megalkotói, hogy véget vet például az izraeli nemzeti társaság körüli bizonytalanságoknak.¹⁷ A szabály szerint a nemzeti társaságnak lehetősége van arra, hogy az új jelvény használata mellett abba belefoglalja a genfi egyezmények által korábban elismert valamelyik jelvényt, vagy más olyan jelvényt, amelyet egy részes állam korábban ténylegesen használt, és amelyről a genfi egyezmények letéteményesen keresztül a többi részes állam, valamint a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága is értesült, még

¹⁶ Lattmann Tamás: A Vöröskereszt új emblémája – Az előzmények, *Kül-Világ* 2006/1., pp. 18-19.

¹⁷ Ld. bővebben: uo. pp. 33-36.

a III. Jegyzőkönyv elfogadását megelőzően. Nem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy a hivatalos magyar fordítás a „Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága” elnevezés helyett – valószínűleg tévedésből – „Nemzetközi Vöröskereszt Bizottsága” elnevezést szerepeltet. E szabály elsődleges címzettjének az izraeli nemzeti társaság, a Magen David Adom tünik, amely az új embléma elfogadásával 2006. június 22-én teljes jogú tagjává válhatott a Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalomnak. Az előírás megfelelő alkalmazásával lesz lehetséges majd az emblémák kombinált alkalmazása.



Jelvények kombinált alkalmazása a 3. cikk alapján

A fenti kombinált alkalmazás mellett a nemzeti társaságoknak arra is van lehetőségük, hogy más jelvényt alkalmazzanak a fenti módszerrel, amennyiben azt a saját nemzeti jogszabályaik lehetővé teszik. Bármilyen módon alkalmazzák ugyanakkor az emblémát, vagy emblémákat, a III. Jegyzőkönyv értelmében annak jogi státuszát a felhasználás módja nem érinti. E rendelkezést az esetleges jogsértések, visszaélések esetén szolgál magának a megkülönböztető jelvénynek a védelmére.

Az új embléma alkalmazására a III. Jegyzőkönyv értelmében felhatalmazást kap a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, valamint a Vöröskereszt és Vörös Félhold Társaságok Nemzetközi Szövetsége (Federáció) is, kivételes esetekben. Az említett szervezetek nem fogják az általuk használt emblémákat lecserélni az új emblémára, ám bizonyos körülmények között elképzelhető, hogy használni kívánják. Ezt teszi lehetővé ez a szabály. Hasonló jogosultságot kapnak az ENSZ égisze alatt működő missziók is, abban az esetben, ha a részt vevő államok ehhez hozzájárulnak.¹⁸

A megkülönböztető jelvényekkel való visszaélés komoly veszélyeket rejt magában háborús időkben, békeidőben pedig olyan magatartásokra adhat lehetőséget, melyek hosszú

távon az emblémákba vetett közbizalmat károsítják. Az ezzel szemben való fellépést már a genfi egyezmények is előírták a részes államok kötelezettségeként, a III. Jegyzőkönyv pedig ugyanezt a kötelezettséget állapítja meg az új jelvény vonatkozásában.

Ugyanakkor elképzelhető, hogy valaki a jelvényt, vagy ahhoz hasonló emblémát már akkor is használta, amikor az még nem minősült megkülönböztető jelvénynek. Ennek valószínűsége ráadásul a részes államok gazdaságának bővülésével, a piaci szereplők és a piaci szolgáltatások számának növekedésével együtt az idő elteltével rohamosan nő. Ezért ilyen esetekre a III. Jegyzőkönyv lehetővé teszi a további használatot, ha az nem megtévesztő.¹⁹ Ez a szabályozás hasonlít ahhoz, ahogy a régebbi szerződések az idő teltével egyre erősebb védelmet adtak a megállapított jelvényeknek – ezt tekinthetjük az első lépésnek az új jelvényvel kapcsolatban.

A III. Jegyzőkönyv a részes államokat arra is kötelezi – a humanitárius jogi tárgyú nemzetközi szerződésekhez hasonlóan – hogy azok a szerződés tartalmát minél szélesebb körben terjesszék, valamint hogy azt a katonai képzés tárgyává tegyék.²⁰ E kötelezettségüknek a részes államok jogalkotással, szervezeti alakításokkal, különböző programok, kampányok szervezésével tehetnek eleget.

A fenti előírások mellett a szerződés szövege rendelkezéseket tartalmaz a módosítással, hatályba lépéssel, felmondással, beiktatással kapcsolatban, ezek az előírások megegyeznek azokkal, amelyekkel a genfi egyezmények is szabályozzák ezeket a kérdéseket.

Az új embléma és a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, valamint a Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalom

Természetesen az emblémák, a megkülönböztető jelvények nem csak a genfi egyezményekben részes államok számára fontosak, hanem nyugodtan mondhatjuk, hogy létfontosságú kérdést jelentenek a Vöröskereszt nemzetközi és államokon belüli szervezete számára is.

Azért, hogy a részes államok által elismert új embléma a Vöröskereszt szervezetén belül is elismerést nyerhessen, arra van szükség, hogy a mozgalom módosítsa saját státútumait, alapszabályait, beépítsék az új emblémát. Ebből a célból 2006 júniusára hívták össze a

¹⁸ 2006. évi LXXVIII. tv. az 1949. augusztus 12-én aláírt Genfi Egyezmények egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról szóló, Genfben, 2006. június 19-én aláírt Kiegészítő Jegyzőkönyvének (III. Jegyzőkönyv) kihirdetéséről, 4. és 5. cikkek.

¹⁹ Uo. 6. cikk.

²⁰ Uo. 7. cikk.

Vöröskereszt és a Vörös Félhold Nemzetközi Konferenciáját, melynek hatásköre van a fentiek végrehajtására.

Ennek sikere esetén végül lehetővé válik az olyan régi-új társaságok teljes jogú tagsága, mint például az izraeli Magen David Adom.

A Statútum a Mozgalom tagjainak alapvető feladatait határozza meg: ez a Mozgalom „alkotmánya”. Ugyan a Statútum nem minősül nemzetközi egyezménynek, tehát nincs olyan (különösen az államokra nézve) kötelező jogi ereje, mint egy nemzetközi egyezménynek, mégis, azt a Vöröskereszt és Vörös Félhold nemzetközi konferenciája fogadta el, melyen a genfi egyezmények részes államai is részt vesznek, így mégis rendelkezik bizonyos fajta követendő erővel azok tekintetében is.

A Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Konferencia (továbbiakban a Nemzetközi Konferencia) általában négyévente kerül megrendezésre. Résztvevői a genfi egyezmények részes államai (jelenleg a világ összes állama), és a Mozgalom tagjai: az ICRC, a Federáció és a nemzeti társaságok. A rendes, négyévente megrendezett Nemzetközi Konferenciákon szokták megtárgyalni a genfi egyezmények alkalmazásából eredő kérdéseket, a Mozgalom tevékenységével kapcsolatos fontosabb ügyeket.

A 2006. júniusában megrendezett 29. Nemzetközi Konferencia ugyan rendkívülinek számított, hiszen a „rendes” soron következő Konferencia csak 2007-ben lesz, mégsem nevezték azt rendkívülinek. Egyetlen célja volt, hogy a III. Jegyzőkönyv miatt a Statútumban szükséges módosításokat elfogadják, és felvegyék az MDA-t és a PRCS-t a Mozgalomba, mely szintén a harmadik embléma elfogadásának következménye.

A Statútum fektet le olyan, a Mozgalom szempontjából fontos kérdéseket, mint például az elfogadott emblémákat, vagy az új tagok elfogadásának feltételeit. Ezen feltételek kialakításánál fontos szempont volt, hogy a Mozgalom alapelvei, itt különösen az egyetemesség, mindig érvényre jussanak.

Ami az elfogadott emblémákat illeti, a Statútum nyilvánvalóan követi a genfi egyezményeket, és csak az azok által elfogadott emblémákat ismerheti csak el. Az új tagok elfogadásának feltételei között van, hogy a felvenni kívánt nemzeti társaság a vöröskereszt vagy vörös félhold emblémát a genfi egyezmények által meghatározott módon használja.²¹

Ebből világosan kitűnik, hogy az embléma-kérdés megkerülhetetlen a nemzeti társaságok elismerésekor. Az is kitűnik továbbá, hogy a Statútum a genfi egyezményekre utal,

²¹ A Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalom Statútuma, 4. cikk (5) bekezdés. A Statútumot lásd: [http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/statutes-movement-220506/\\$File/Mvt-Statutes-ENGLISH.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/statutes-movement-220506/$File/Mvt-Statutes-ENGLISH.pdf) (Letöltve 2006. október 13.).

tehát nem a Mozgalom mérlegelésétől függ, hogy elismerhet-e egy nemzeti társaságot, hanem kötik a Statútumban szereplő feltételek, melyek egyike a vöröskereszt vagy vörös félhold embléma az egyezmények által szabályozott módon való használata. Az olyan nemzeti társaságok esetében tehát, amelyek nem a vöröskeresztet vagy a vörös félholdat használták, a Mozgalom nem tehetett semmit a felvételük érdekében, kivéve, hogy megoldást talál az embléma-kérdésre.

Ezt azért is fontos kihangsúlyozni, mert sok esetben az ICRC-t érte támadás, amiért nem vette fel a Mozgalomba az MDA-t. Ennek azonban legkevésbé sem a szándék hiánya volt az oka, hanem egyszerűen jogi akadály volt.

Éppen ezért, amikor végül megoldódott az embléma-kérdés, fontos volt, hogy a Statútumot is megfelelően módosítsa az arra hivatott Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Konferencia.²² A Statútum módosításának két célja volt: hogy fel lehessen venni az érintett nemzeti társaságokat a Mozgalomba, illetve, hogy elfogadják az új embléma számára a „vörös kristály” elnevezést.

A Statútum módosítása konszenzussal vagy szavazással történhet. Az ICRC számára, mivel humanitárius kérdésről volt szó, fontos volt, hogy konszenzussal szülessen meg a döntés. Az ICRC az előzetes tárgyalások során is sokszor hangoztatta, hogy itt nem politikai, hanem pusztán humanitárius kérdésről van szó. A Mozgalom egyetemessége, a fontos humanitárius munkát végző társaságok Mozgalomba való felvétele nem politikai, hanem humanitárius kérdés, és az ilyen kérdésekben a legjobb, ha konszenzussal állapodnak meg az illetékesek. Ez továbbá hitelességi kérdés volt az ICRC számára különösen, hiszen fontos szerepet játszott az embléma körüli tárgyalásokban, ő fogalmazta meg a III. Kiegészítő Jegyzőkönyv tervezett szövegét, mely aztán elfogadásra került, és őt érte néha kritika az emblémával kapcsolatban. Mindezek után tehát nem csoda, hogy az ICRC konszenzusos elfogadást remélt.

A Nemzetközi Konferencia azonban kicsit máshogy alakult.

Ahogy korábban már szóltuk róla, már a Mozgalom tagjait tömörítő Küldöttek Tanácsa 2005. novemberi Szöuli ülésén lehetett látni egyes iszlám nemzeti társaságok ellenállását. Amikor az emblémára került a sor, több iszlám állam nemzeti társasága azt a nézetét fejezte ki, hogy nem elég érett még az idő egy harmadik embléma elfogadására. A Palesztin Vörös Félhold Nemzeti Társaság pedig abbéli reményét fejezte ki, hogy a harmadik embléma elfogadása előtt sikerül egyéb problémákat megoldani, mint pl. azt, hogy a PRCS megfelelően működhessen a

²² A Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Konferencia rendszeresen minden negyedik évben kerül megrendezésre. Résztvevők a Mozgalom tagjai – az ICRC, a Federáció és a nemzeti vöröskereszt és vörös félhold társaságok -, és a Genfi Egyezmények részes államai.

palesztin területeken, és az ilyen kérdésekkel foglalkozó megállapodás az MDA-vel megszülessen. Ennek érdekében akkor már javában folytak a PRCS és az MDA között az együttműködési megállapodás tárgyalásai, mely megállapodást végül (mint arra korábban már utaltunk) 2005. november 28-án írtak alá.

A fent megfogalmazott fenntartások ellenére a Küldöttek Gyűlése egyhangúlag fogadta el azt a Gyűlési határozatot, mely többek között felszólítja a Nemzetközi Konferenciát előkészítő Állandó Bizottságot, hogy tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a 29. Nemzetközi Konferencia elfogadja a harmadik emblémát és megfelelően az egyetemlegesség elvének, tegye meg a harmadik embléma elfogadásából adódó lépéseket, ti. az MDA és a PRCS elfogadását²³.

A Küldöttek Gyűlése után nem sokkal írta alá az MDA és a PRCS a már fent említett megállapodást. Ezek után joggal lehetett azt hinni, hogy a 29. Nemzetközi Konferencián különösebb gond nélkül elfogadják a résztvevők a Statútum módosítását.

A 29. Nemzetközi Konferencia azonban nem ment olyan simán, mint azt remélni lehetett volna. Egészen a Konferencia elejétől egyértelművé vált, hogy egyes országok időhúzásra játszanak. Néhány ország eljárási kérdéseket vitatott. Az OIC (Organisation of the Islamic Conference) pedig módosító javaslatokat nyújtott be, szintén inkább eljárási jellegű kérdésekben. Ezeket a módosító javaslatokat a Konferencia elvetette. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a PRCS képviselője szerint az MDA nem tartotta magát a 2005. novemberi megállapodásban rögzítettekhez, és a PRCS mentőautói továbbra sem tudják munkájukat akadálymentesen elvégezni. A PRCS szerint csak akkor lenne célszerű az MDA-t felvenni a Mozgalomba, ha betartja a megállapodást.

Végül, éjszakába nyúló ülések után, elfogadásra került a Statútum módosítása²⁴. A Statútumot csak annyiban módosította a Konferencia, amennyiben az feltétlenül szükséges volt a Harmadik Kiegészítő Jegyzőkönyv elfogadása miatt. A módosítás ezen kívül semmilyen kötelezettséget nem ró sem a nemzeti társaságokra, sem az államokra. A módosítás miatt nem változott meg sem a Mozgalom, sem az ICRC, sem a Federáció neve; a nemzeti társaságok pedig szabadon dönthetik el, hogy fel kívánják-e venni a harmadik emblémát, vagy maradnak az addig használt vöröskereszt vagy vörös félhold embléma használata mellett.

A Statútum ezen kívül elfogadta a „vörös kristály” elnevezést, mely már évek óta a harmadik embléma munka-elnevezése volt. A vörös kristály elnevezés előnye, hogy sok

²³ On-line hozzáférhető a következő címen:

[http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/council-of-delegates-resolutions-181105/\\$File/CoD-Resolutions_2005_EN.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/council-of-delegates-resolutions-181105/$File/CoD-Resolutions_2005_EN.pdf) (Letöltve 2006. október 7.).

nyelven ugyanúgy hangzik, sőt, több nyelvvél végzett előző próbák alapján meg lehetett állapítani, hogy nincs semmilyen negatív konnotációja.

A Statútum illetően módosítása tehát lehetővé tette az MDA befogadását a Mozgalomba. Mivel az MDA-PRCS megállapodás egyengette az utat annak érdekében, hogy a PRCS-t is felvegyék a Mozgalomba, a Konferencia által elfogadott határozat kérte az ICRC-t, hogy ismerje el a PRCS-t, és kérte a Federációt, hogy vegye fel a palesztin nemzeti társaságot a tagjai közé.

A PRCS felvétele a Statútum alóli kivétel tételét jelentette, hiszen a nemzeti társaságok felvételének egyik feltétele, hogy a nemzeti társaság „egy független állam területén” jöjjön létre.²⁵ Mint azt a Federáció főtitkára kifejtette, a „független állam” kitétel tekintetében a Mozgalom a semlegesség miatt nem mondhat véleményt. Az MDA-PRCS megállapodás azt vetítette azonban előre, hogy mindkét nemzeti társaság – az MDA és a PRCS is – felvételt nyerjen a Mozgalomba, és a Konferencia által elfogadott határozat ennek tesz eleget, ám olyan módon, hogy az ne teremtsen a jövőben precedenst kivételek tételére.²⁶

Ezek alapján tehát érthető az a megoldás, hogy a Konferencia kéri az ICRC-t és a Federációt, hogy ismerje el, illetve fogadja el a PRCS-t, és az ICRC és a Federáció ennek a kérésnek tesz eleget.

Lehetséges problémák

Sajnálatos, de szinte természetes, hogy gondok és ellenérzések is jelentkeznek az új emblémával kapcsolatosan. Bár a nemzetközi humanitárius jog szabályaitól semmi nem áll távolabb, mint a politikai megfontolások, látnunk kell, hogy az új embléma kérdését folyamatosan ilyenek kísérik. Az a tény, hogy a jegyzőkönyvet végül nem sikerült egyhangúan elfogadni, egyértelmű jele annak, hogy lehetnek (be sem ismerve azt) olyan államok, akik nem támogatják az új jelvény gondolatát, illetve áttételesen ennek a lépésnek az egyik legfontosabb gyakorlati következményét, azt, hogy az izraeli társaság teljes joggal vegyen részt a vöröskereszt szervezetében. Egyes, Izraelt a mai napig elismerni nem hajlandó arab, illetve muszlim állam szerint ez egyet jelentene Izrael állam *de facto* elismerésével.

Ugyanakkor Izraelből is nagyon sok kritika érte-éri ezt a megoldást. A közvélemény például üdvözölendőnek tartja ugyan a teljes jogú tagságot, de erősek az olyan vélemények,

²⁴ A szavazás eredménye: 237 igen, 54 nem, 18 tartózkodott.

²⁵ Statútum, 4. cikk. (1) bekezdés.

²⁶ On-line hozzáférhető a következő címen:

[http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/international-conference-daily-bulletin-220606/\\$File/2006-GA-bulletin-en-03.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/international-conference-daily-bulletin-220606/$File/2006-GA-bulletin-en-03.pdf) (Letöltve 2006. október 7.).

melyek szerint szégyenletes, hogy a vöröskereszt szervezete nem volt hajlandó elfogadni a Dávid-csillagot emblémaként. Egyes vélemények szerint az elfogadott új embléma használatát igazából majd csak az izraeli társaságtól fogják megkövetelni, így az eddigi megkülönböztetés más formában ugyan, de fennmarad.

Álláspontunk szerint ugyanakkor eleve nem vezethet helyes eredményre, ha az embléma problémáját kizárólag Izraelre hegyezzük ki. Tény, hogy az izraeli társaság volt a „legkitartóbb” a saját maga által választott embléma védelmében, ám más államok esetében is gondot jelentett, hogy nem tudtak választani a három lehetséges embléma közül – ráadásul ez a bizonytalanság is nyilvánvalóan vallási megfontolások miatt keletkezett (mind Eritrea, mind Kazahsztán esetében a vallási megosztottság miatt nem volt egyszerű a választás).

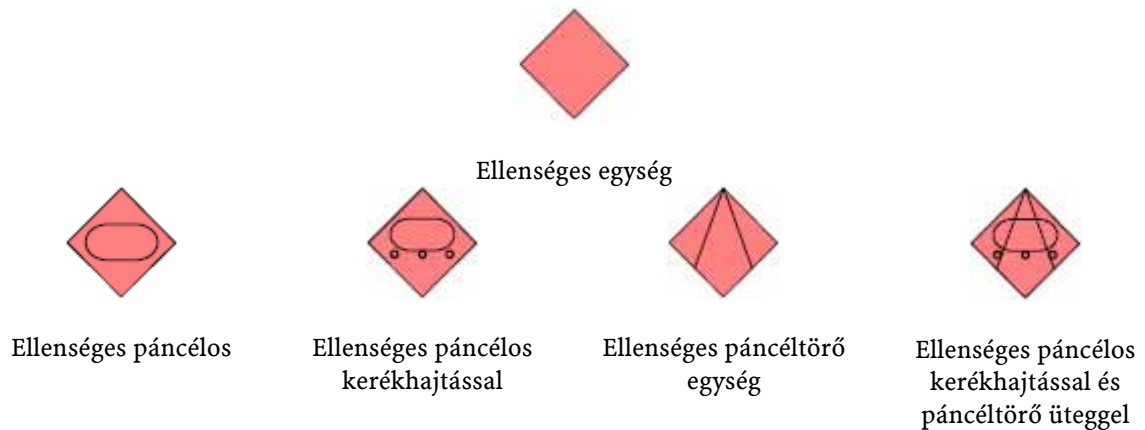
Beszédes, hogy a III. Jegyzőkönyv magyarországi megerősítésének folyamatában is mind a törvényjavaslatot előterjesztő kormányzati hivatalos indokolás, mind pedig az Országgyűlésben elhangzó államtitkári hozzászólás is az izraeli helyzetre helyezte a hangsúlyt, lényegében figyelmen kívül hagyva az új jelvénnel kapcsolatos egyéb megfontolásokat. Talán éppen ennek eredményeképpen nem véletlen, hogy a javaslat az Országgyűlés előtt is kapott kettő ellenszavazatot és ketten tartózkodtak – mind a négyen a Fidesz frakciójából. A parlamenti jegyzőkönyvből megállapítható, hogy magát az előterjesztést, illetve annak sikerességét is csak a kormánypárti képviselők fogadták tapssal, pedig ha kerül politika-független kérdés a magyar Országgyűlés elé, akkor ez az. Ez is példázza azt a megosztottságot,²⁷ ami a kérdést kíséri – természetesen nem elsődlegesen a magyar politika szintjén.

Az új jelvénnel kapcsolatos problémaként említhető a NATO keretében, 2001-ben végrehajtott egyik, a térképészeti jelképeket érintő reform. Ennek során a korábbi, 1986-ban kialakított APP-6 rendszert újították 2001-ben APP-6a-ra, amelyet a NATO szervezetén belül STANAG 2019 alatt vezettek be (az Amerikai Egyesült Államok fegyveres erőinél a jelképrendszer kódja: MIL-STD-2525B). A gondot sokak – többek között a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága – szerint az jelenti, hogy az új jelképek között az élére állított vörös négyzet az ellenséges célpontok megjelölésére szolgál. Az új szimbólumrendszerben alakzatok és színek kombinációival jelölik az ismeretlen, saját, semleges, és ellenséges egységeket, és az ezeken belül elhelyezett jelzések mutatják az adott egység jellegét (gyalogos, páncélos,

²⁷ Feltételezve természetesen, hogy az országgyűlési képviselők egyáltalán tisztában voltak azzal, hogy mire adnak le támogató vagy ellenző szavazatot.

merevszárnyas, forgószárnyas stb.).²⁸ Az ellenséges egységek megjelölése a következők szerint fest:

Példák az APP-6a rendszer szerinti szimbólumhasználatra:



Ez a jelképhasználat azért kelt kétségeket sokakban, mert könnyen összekeverhetővé válik egymással a jog által védeni rendelt szimbólum, valamint a katonai személyzet gondolataiban ellenségesként rögzült jelkép, aminek a harctéren végzetes következményei lehetnek. Hogy ezek a félelmek mennyire megalapozottak, arra csak a jövőben kapjuk majd meg a választ.

A vörös kristály elfogadásának jelentősége – az ICRC és a Mozgalom szempontjából, további teendők

Ezen lépésekkel tehát megvalósultak azok a célok, melyek a Mozgalom szempontjából fontosak voltak. A harmadik embléma elfogadásával olyan új, semleges védő jelvény jött létre, mely remélhetőleg jobban megvédi a Mozgalom tagjait a fegyveres konfliktusokban nyújtott munkájuk során, mint az előtte használatos két embléma.

Megvalósult a Mozgalom egyetemességének elve is, hiszen immár minden nemzeti társaság, mely nem fogadta el a meglévő emblémákat, az új embléma elfogadásával csatlakozni tud a Mozgalomhoz. Az embléma körüli vita hozzásegítette az MDA-t és a PRCS-t, hogy olyan régóta égető kérdésekben tudjanak megállapodni, amelyek elengedhetetlenül szükségesek

²⁸ Az új szimbólumokat átfogóan számos forrásból lehet megismerni. Interneten is hozzáférhető például az amerikai szabályzat:
<http://herbb.hanscom.af.mil/tbbs/R472/ms2525b.pdf> (Letöltve: 2006. október 28.)

ahhoz, hogy mindkét szervezet megfelelően tudja ellátni munkáját, és segíteni tudjon az áldozatokon.

Mindezek hatása pedig remélhetőleg közvetlenül érezhető lesz majd a konfliktusokban: ha a Mozgalom tagjai nagyobb biztonságban vannak, könnyebben hozzá tudnak férni az áldozatokhoz. Azt pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy ez az emblémák lényege.

A vörös kristály elfogadásával azonban nem jár automatikusan az új embléma védelme. Az általa nyújtott védelem csak akkor lesz hatékony, ha a hadviselő felek ismerik ezt a jelvényt, tudják, hogy ez a nemzetközi jog által védett, és tiszteletben tartják azt.

Különösen nehéz lesz az új embléma megismertetése olyan országokban, ahol a lakosság számára még a vöröskereszt vagy vörös félhold embléma igazi jelentése sem teljesen ismert. Különösen a vöröskereszttel kapcsolatban merül fel gondként, hogy sok országban, köztük, és különösen Magyarországon, egy általános egészségügyi jelnek hiszik, sőt a békeidőbeli jogellenes használat egyik leglátványosabb példája napjainkban hazánkban figyelhető meg: a magán fogorvosoktól kezdve a plasztikai sebészeket át lassan mindenki gátlás nélkül használja a vörös kereszt emblémáját olyan célokra, melyeknek semmi közük a genfi egyezményekben meghatározott eredeti célkitűzésekhez. Ez a kérdés ebben az évben ismét témáját is képezte a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Közép-európai Regionális Képviselőlete által 2006. november 13-án a szlovén fővárosban, Ljubljanában megrendezett szakértői találkozójának, ahol az ICRC képviselője, illetve a jelen lévő magyar résztvevők a probléma okaként többek között az elégtelen jogi szabályozást, másrészt pedig a hatósági fellépés hiányát jelölték meg.²⁹ Az ilyen országokban még nagyobb félreértés adódhat az új embléma miatt. Ugyan pl. régiókban nincs fegyveres konfliktus, sok ország küld csapatokat nemzetközi missziókba, és az abban résztvevő katonáknak fontos, hogy tisztában legyenek az emblémák jelentésével, hiszen egy embléma által védett objektum megtámadása adott esetben háborús bűntettként minősülhet.

Éppen ezért azokban országokban, ahol az új emblémát elkezdni használni a hadsereg, megfelelő intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy mind a használók, mind pedig az érintett területen élők és hadviselők tisztában legyenek az új embléma jelentésével. Ehhez a katonák és a parancsnokok megfelelő oktatása szükséges, és a lakosság körében egy általános ismeretterjesztés.

Ezzel összefüggésben további előfeltétel, hogy a nemzeti jogszabályoknak megfelelően be kell ültetniük az új emblémával kapcsolatos szabályokat a jogrendjükbe. Ez, főleg

²⁹ Forrás: személyes jelenlét, valamint a találkozó jegyzőkönyve.

kontinentális jogrendszerű országokban, nem annyira egyszerű feladat, mint amilyennek tűnik. Az új embléma védelmét biztosítani kell mind békeidőben, mind pedig háború folyamán. Békeidőben megfelelő eszközökkel (ez lehet szabálysértésre nyilvánítás, vagy bármilyen egyéb eszköz) biztosítani kell, hogy ne használják arra jogosulatlanok egyik emblémát sem – ez a védelem, mint láthattuk Magyarországon például még a vöröskereszttel kapcsolatban sem valósult meg. Egy fegyveres konfliktus esetén pedig, mint azt az előzményekkel foglalkozó tanulmányban már tárgyaltuk,³⁰ háborús bűntett lehet egy emblémával megjelölt objektum vagy személy megtámadása, és ezt megfelelően be kell iktatni a büntető jogszabályok közé.

Ugyanakkor a hadsereg akkor tudja használni az emblémát, ha az azzal kapcsolatos kérdéseket sikerül megfelelően szabályozni: meg kell határozni, ki dönt arról, melyik emblémát használják az orvosi alakulatok, melyik hatóság adja ki az engedélyt az embléma használatára, stb.

Az új embléma csak akkor éri el igazán célját, ha mindezen rész-feladatok megoldásra találtnak.

Ám bármennyire alaposan fel is készülnek az államok, a nemzeti társaságok, az ICRC és a Federáció az új embléma használatára, az igazi próba azonban az első használat lesz. Kíváncsian várjuk, hol jelenik meg először...

³⁰ Ld. bővebben: Lattmann: id. mű, p. 31.

Selmeczi Anna:

Az éhezéseméleti diskurzus alakulása

„Volt idő, amikor a madarak nem énekeltek. Gondolom, meghaltak ők is. Keselyűk lebegtek magasan a levegőben, anélkül, hogy a szárnyukat mozdították volna - nem volt rá szükségük, annyira meleg volt a felfelé áramló levegő. Éjszakánként éhségtől bömböltek a tehenek, és a kakasok különös időpontokban kukorékolnak. A gyerekek azonban nem sírtak. Ez volt a legrosszabb az egészben. Az anyjuk szemébe nézve enivalóért esedeztek, de semmi sem volt. Nem találtam én sem, és a melleim is kiszáradtak. A kislányom az ötödik napon meghalt. Vele együtt kellett volna meghalnom nekem is.” (Egy korodegagai [etiópiai] nő beszámolóját idézi: Edkins 2000, p. 39.)

Bevezetés

A világon ma 852 millió ember éhezik, közülük 815 millióan a harmadik világban élnek. A 2005-ben alapításának hatvanadik évfordulóját ünneplő ENSZ mára óriásivá nőtt szervezetének számtalan intézménye és programja, illetve ezek hatalmas apparátusa foglalkozik a fejlődő országok felzárkóztatásával és segélyezésével évtizedek óta. Tudományos intézetek és egyetemi tanszékek tömegében szakemberek ezrei kutatják az éhezés okait és lehetséges megoldását, működésben tartva egy olyan diskurzust, amely az elmúlt évtizedekben sikeresen formálta át a hivatalos intézmények vagy, ha úgy tetszik, a nemzetközi közösség nézőpontját is, méghozzá nem kevesebbnek, mint egy tudománytörténeti paradigmaváltásnak köszönhetően. Minthogy a nemzetközi szervezetek szakemberei a probléma megoldását intézményesített nézetek alapján gondolják el, hatalmas jelentősége van az éhező milliókra nézve, hogy aktuálisan milyen paradigma uralkodik a velük foglalkozók köreiben.

Az alábbi tanulmányban megkísérlem ismertetni az éhezés hátterének feltárására irányuló tudományos gondolkodás alakulását. Ekképpen lehet ugyanis véleményem szerint

* Selmeczi Anna 2005-ben végzett az ELTE Társadalomtudományi Karának Politikaelmélet Szakján. Korábban magyar szakos diplomát is szerzett, jelenleg pedig a Közép-Európai Egyetem Politikaelmélet szakos hallgatója. Kutatási területe az éhezés politikája, illetve az éhezés kérdésének megközelítése a foucault-i biopolitika fogalom felől.

leginkább érzékeltetni, hogy mind az éhezésről való elmélkedés, mind maga a segélyezési rendszer foglya maradt a modernitás diskurzusának: a probléma lezárására, megoldására való törekvés nem hozhatja meg a kívánt eredményt, bármilyen szándék is vezérelje. Rendkívüli jelentősége van annak, hogy a '80-as években Amartya Sen jogosultsági megközelítése megdöntötte a Thomas Malthustól származó, csaknem két évszázada uralkodó túlnépesedési mítoszt, azonban végül Sen tételei is technológizált, menedzser-típusú megoldásokat hoztak, s a kritikai megközelítés politikai implikációi áldozatul estek a *megszámálhatóságnak* (*calculability*). A szakértők által alkalmazható szabályoknak megfelelően működő zárt rendszer kialakítására tett kísérletek a korábbi hibák megismétlésének kockázatát rejtik magukban, és ugyanígy célt tévesztenek azok a legújabb törekvések is, amelyek törvényekkel szabályoznák a humanitárius tevékenységet, hiszen eredményük megint csak technológizált, ily módon pedig *depolitizált* lenne.¹

Kiindulópontom az az állítás, *hogy az éhezés politikai ügy, s mint ilyen, nem lehet politikasemleges megoldása*. A humanitárius tevékenységgel foglalkozó szakirodalom a legutóbbi időkben eljutott addig az állításig, hogy a segély nem használ, sőt: súlyos károkat okoz. Egyik szerző sem mondja ki azonban, hogy a nemzetközi segélyezést ezért meg kell szüntetni: (logocentrikus) javaslatuk szerint a megoldás az adományozás új felfogásában rejlik. Jenny Edkins dekonstruktív megközelítésének értelmében ugyanakkor a *politika* ott találjuk meg, ahol a fenti ellentmondással szembesülünk, azaz: annak *eldönthetlenségében*, hogy az élelmezési segély megoldja vagy éppen súlyosbítja-e az éhínséget. Csak e megválaszolhatatlan ellentmondás tapasztalatán keresztül válik lehetségessé az etikai felelősség viselése. Vagyis: akkor lehetséges *etikai-politikai* döntést hozni, ha elfogadjuk, hogy az élelmezési segély hasznosságának kérdése eldönthetetlen, annyiban legalábbis, hogy a *tudás* (logosz) segítségével nem lelhettjük meg rá a választ.

Ez az az alapvető szempont, amely szerint az alábbiakban ismertetni szeretném az éhezéseméletet alapvetően meghatározó megközelítéseket, Thomas Malthus rendkívüli hatású populációs elméletével, valamint a még jelenleg is ható, bár csökkenő jelentőségű neomalthusiánus iskolával kezdve a sort. Ezt követően foglalkozom Amartya Sen jogosultsági elméletével. A sorban utána említendő emberi jogi megközelítés nem dönti meg a jogosultsági paradigmát; inkább kapcsolódik hozzá, azon az alapon, hogy – miképpen az valamennyi jelentős emberi jogi dokumentumban szerepel – minden embernek joga van a megfelelő élelmezéshez, s az éhezést eredményező jogosultságvesztés éppen akkor következik be, ha a

¹ Jenny Edkins: *Whose Hunger? Concepts of Famine, Practices of Aid*. University of Minnesota Press, Minneapolis,

társadalom bizonyos csoportjai vagy tagjai valamilyen okból nem tudják érvényesíteni a jogukat.

A hidegháború véget értével a segélyezés diskurzusa újabb változáson ment keresztül. A reményt, amely szerint a szembenálló felek érdekorientált segélyezési politikája helyett adekvátabb és igazságosabb döntések alapján történik majd a forráselosztás, fokozatosan felváltotta a humanitárius tevékenység egészének megkérdőjelezése. Szomália és Ruanda példája, az Észak-Afrikát sújtó gyakori éhínségek és a Dél-Ázsiában milliókat érintő krónikus alultápláltság arányának stagnálása motiválta a fentebb említett kritikai megközelítéseket, amelyeket utolsóként mutatok be, illetve itt kívánok majd részletesebben visszatérni Jenny Edkins dekonstruktív megközelítésére.

A népesedési paradigma

Az éhezés és a népesedés közti összefüggés feltételezése egyike a legelterjedtebb hiedelmeknek, amelyek mindmáig tartják magukat, bár ma már inkább csak a közvélekedésben, és kevésbé az éhezéssel foglalkozó tudományos tevékenységben.² A 18. század végén alkotó Thomas Malthushoz köthető nézet annak ellenére érezte még mindig a hatását, hogy a kiindulópontjaként szolgáló számítást a demográfiai adatok soha nem igazolták.³ Amint arra Thomas Malthus írásának első, 1798-os kiadásában is utal, elmélete nem volt előzmények nélküli.⁴ A népesedés viszonyát a Föld eltartó-képességéhez néhány évvel korábban már vizsgálta Condorcet márki⁵ és William Godwin⁶ is.⁷ Malthus azonban az általa egyébként csodált Condorcet-vel szemben nem hitt a termékenységi ráta önkéntes

2000.

² A népesedési mítosz megosztó erejét jól mutatja az 1994-es Kairói Világkonferencián lezajlott vita, amelynek során a fejlett országok szakértői azt állították, hogy a „harmadik világ jelenlegi népszaporodási üteme nem csupán a modern civilizáció pusztulásához vezet, hanem az emberi életet teszi lehetetlenné a Földön”. Ezzel szemben a fejlődő országok képviselőiben felszólalók azon véleményüknek adtak hangot, hogy a „népesedési probléma nyilvánvaló hazugság, amelyet a gazdag országok képviselői terjesztenek attól való félelmükben, hogy a harmadik világ megerősödik”. Surányi Sándor: Források, népesedés és fenntartható fejlődés a globális gazdaságban, Aula Kiadó, Budapest, 2001, p. 271.

³ Pontosán ezért tűnik jogosnak Alex De Waal megállapítása, amely szerint Malthus elmélete „a legszörnyűsebb intellektuális aberráció”. Alex De Waal: *Famine crimes: politics & the disaster relief industry in Africa*, London, 2002, p. 20.

⁴ *An Essay on the Principle of Population as it affects the future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr Godwin, M. Condorcet, and other Writers*, London, 1798. Magyarul: *Tanulmány a népesedés törvényéről*, 1902.

⁵ *Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de l'Ésprit Humain*, Paris, 1794.

⁶ *Enquiry Concerning Political Justice*, 1793.

⁷ Mindketten elképzelhetőnek tartották, hogy a népesség növekedése elérkezik arra a szintre, amelyen a megművelhető föld már nem képes elegendő élelmet szolgáltatni, ezt a pontot ugyanakkor mindketten a beláthatatlan jövőbe helyezték. Mindez tükrözi a korra jellemző optimizmust, amellyel szemben Malthus ellenvéleménye később erősebbnek bizonyult. Mitchell Kellman: *World Hunger*, Praeger Publishers, 1987.

csökkentésében, és nem számolt a tudományos és technikai fejlődés lehetőségével sem, amely növelheti a megtermelhető élelmiszer-mennyiséget. Ugyanakkor adottnak vette, hogy míg a népszaporulat mértanilag nő (úgy mint 1, 2, 8, 16, 32), addig a mezőgazdasági termelés csupán számtanilag (1, 2, 3, 4, 5), és mivel az ember élelmiszer-szükséglete éppúgy törvényszerű, mint a „nemek közötti vágy”, a népszaporulat csökkenését a természet fogja kikényszeríteni. Akkor ugyanis, amikor a populáció igénye meghaladja majd a rendelkezésre álló élelmiszer mennyiségét, működésbe lépnek a pozitív fékek, vagyis – Malthus teóriája szerint – lesújtanak a háborúk, a járványok és az éhínségek.

A nézet politikai aspektusa a negatív fékek vonatkozásában (kései házasságkötés vagy a házasságon belüli önmegettartóztatás alkalmazására) mutatkozik meg a legnyilvánvalóbban. Malthus állítása szerint kizárólag a gazdasági ínség veheti rá az embereket a szaporulat önkéntes csökkentésére, mivel azonban a szegény néprétegeknek nincs féltendő tulajdonuk, az ő esetükben nem számolhatunk a negatív fékek kedvező hatásával.⁸ Pontosan ezen aspektus miatt vélte úgy Karl Marx, Malthus egyik legindulatósabb bírálója, hogy az *Esszé* nem más, mint „paposan fellengzős plágium”, amelynek „népszerűsége csupán pártérdekből fakadt”.

Am ahogyan a marxi bírálat, úgy a 20. század második felében alkotó dán közgazdász, Ester Boserup kritikája sem volt képes megrendíteni a malthusiánus elmélet uralmát. Optimista tétele, amely szerint a malthusi logikával szöges ellentétben a népességnövekedés az erőforrásokra nehezedő nyomás miatt, a mezőgazdaság fejlesztésén keresztül, éppen a termelés fokozásához vezet, alulmaradt az amerikai népességpolitikai diskurzus borúlátó megközelítésével szemben. Mivel pedig a népesedés és az éhezés kezeléséért felelős nemzetközi intézményrendszer megformálódásakor egyértelmű amerikai túlsúly érvényesült, (ahogy egyébként működésének túlnyomó részében is) fontos megvizsgálni a kontextust, melyben e folyamat végbement. Ennek érdekében egészen az amerikai identitást jelentősen alakító szociáldarwinizmusig kell visszanyúlnunk.

Bayer József *Politikai gondolkodástörténet* című munkájában a szociáldarwinizmust leginkább meghatározó „spencerizmus” sikerét azzal magyarázza, hogy a formálódó amerikai társadalomnak éppen egy ilyen, a protestáns (a kapitalizmus fejlődésére tett hatásának szempontjából) rokon, ámde szekuláris etikára volt szüksége.⁹ Herbert Spencer Darwinnal

⁸ Malthus éppen ezért ellenezte hevesen az Angliában akkoriban bevezetett szegénytörvényeket (Poor Law), álláspontja szerint ugyanis a támogatás csak tovább növeli az amúgy is magas népszaporulatot, és ezáltal még tovább csökken az egyensúly megteremtésének esélye. Melegh Attila: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a XX. században, in: Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): Népesedés és népességpolitika: tanulmányok, Századvég, 2001.

⁹ „A 'spencerizmus' Hofstadter amerikai történész szerint nagyobb divat lett Amerikában, mint saját hazájában, Angliában”. Bayer József: *Politikai gondolkodástörténet*, Osiris Könyvkiadó, 1998, p. 188.

szinte egy időben kidolgozott társadalmi evolúciós elmélete szerint a gazdasági versenyhelyzetben a legjobbak kerekednek felül (*survival of the fittest*). A Jean-Baptiste Lamarck és Malthus tételeitől inspirált tézisek tökéletesen alkalmasak voltak arra, hogy ideológiai alapot szolgáltatassanak a földrész erőforrásainak kiaknázásához, illetve az ehhez szükséges tőke- és munkaerő-mozgósításhoz.

Ugyanezen ideológiai fundamentumok befolyásolták egyrészt a századelős bevándorlási politikát,¹⁰ másrészt az ún. „*family planning industry*” (családtervezési iparág) kialakulását is. Ez utóbbi közvetlen alapját Frank Notestein 1944-45-ben kidolgozott teóriája, a „demográfiai átmenet elmélete” adta. Alapvető állításai röviden összefoglalva a következők: „a városiasodás, az iparosodás, az emelkedő életszínvonal, az iskolázottsági szint, a demokrácia és a terjedő individualizmus következtében jelentős mértékben és visszafordíthatatlanul csökken a halandóság és a termékenység, s ez a két folyamat az átmenet lezárultával alacsony szinten stabilizálódik.”¹¹ Regionálisan értelmezve az elmélet három, a fejlődés különböző szakaszait megjelenítő nagy területet különített el. A nyugati régiót Észak-Amerika és Észak-, illetve a főképp német területekből álló Közép-Európa jelenti: ez már befejezte az átmenetet. Kelet- és Dél-Európában az átmenet már előrehaladott állapotban van, de még nem ért véget, míg a posztkoloniális harmadik világban éppen csak elkezdődött. A kommunizmus térhódításának fenyegetésére Notestein módosított elméletén: feladta a termékenység mint függő változó gondolatát, és immár úgy vélte, hogy Keleten nem kell megvárni az átmenet lezárulásával járó termékenységcsökkenést. Ezzel voltaképpen legitimációs bázist teremtett a népesedéscsökkentésre vonatkozó törekvéseknek, és lehetővé tette az ezt kitermelő népesedéspolitikai diskurzus intézményesülését, később pedig – az amerikai dominanciából következően – globális érvényesülését.

A népesedés és az éhezés malthusi logikán alapuló összekapcsolása révén ekkor indulhatott diadalútjára a neomalthusianizmus. Paul Ehrlich vagy többek közt a World Watch Institute munkatársai tudományos és népszerű kötetek, illetve „jelentések” sorában¹² a

¹⁰ „A bevándorláskorlátozók a múlt [19.] század végétől leginkább a tömegesen Amerika partjaira érkező kelet- és dél-európai, illetve ázsiai bevándorlóktól tartottak, és kezdeti érvelésük szerint leginkább a bérek csökkentésétől lehetett tartani az olcsó munkaerő megjelenése miatt. Ezen érvelésük azonban hamarosan kiegészült azzal, hogy nemcsak a bevándorlók jelentenek veszélyt, hanem azok gyermekei is, hiszen a bevándorlók – véleményük szerint – az ’őshonos’ népességnél magasabb termékenységűek voltak. Ezen érvelés, amely ily módon malthusi alapra helyezkedett, nem állt meg itt, hanem az egész kérdést faji szempontból vizsgálta. (...) E korlátozó küzdelem, amelybe bekapcsolódtak a városi szakszervezetek is, elvezetett a nemzetikvóta-törvényhez, amely korlátozta az alacsonyabb rendű, sikertelen fajok (értsd például a magyarok) befogadását.” Melegh: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a XX. Században, p. 462.

¹¹ Melegh: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a XX. Században p. 463.

¹² Például: Paul Ehrlich: *The Population Bomb*, 1968, Uő. Anne Ehrlich-hel: *Population, Resources, Environment: Issues in Human Ecology*, World Watch Institute: *State of the World Reports*, 1970.

túlnépesedés rémképével igazolták véleményüket, amely szerint nem szabad élelmiszersegélyt adni azon fejlődő országoknak, amelyek nem érvényesítenek valamilyen átfogó születésszabályozási programot.¹³ „Mentőcsónak-etikaként” ekkor született újjá az I. Világháborús eredetű *triage*,¹⁴ immár egész országokra alkalmazva: a Susan George által idézett Dr. Jay Forrester nem volt egyedül véleményével, amely szerint „azokba az országokba kell segélyt irányítani, amelyeknek a legtöbb esélye van a túlélésre, a többit meg kell hagyni az éhínségnek”.¹⁵ Az amerikai kormányzat, illetve a vele együttműködő, a népesedéspolitikában érdekelt szervezetek maguk is ezen az állásponton voltak, így a hidegháborús időszaknak megfelelő háborús szóhasználatával és a katasztrófa helyzetekkel való folyamatos fenyegetéssel operálva, illetve a beavatkozástól sem visszariadva igyekeztek különféle szaporodáscsökkentő módszereket rákényszeríteni a harmadik világbeli államokra. Az anyagi támogatás és a diskurzus átvétele miatt ezen országok többé-kevésbé alávetették magukat e politikának.¹⁶

Ahogy arra idézett tanulmányában és – még részletesebben – 2006-os könyvében¹⁷ Melegh Attila is rávilágít, mindez tragikus pontossággal illeszkedik a Michel Foucault által kidolgozott elméleti keretbe, amely szerint a modernitás kezdetén megváltozott a hatalom fókusza, és a halál feletti jogok gyakorlása helyett a hatalom immár az élet feletti jogokkal próbált rendelkezni, ezáltal az embert mint biológiai lényt téve a politika tárgyává, azaz, a politikát *biopolitikává* transzformálva. Mivel azonban jelen írásban nincs módomban bővebben foglalkozni ezzel az összefüggéssel – noha meggyőződésem, hogy a nemzetközi segélyrezsim további vizsgálatának épp innen kell kiindulnia – az alábbiakban visszatérek az éhezéssel foglalkozó diskurzus alakulásához.

A hetvenes években a neomalthusiánus mítosz tovább gazdagodott az ökológiai érvrendszerrel, és képviselői a harmadik világ országait immár nemcsak a túlzott népszaporulatért, hanem egyúttal az általuk okozott környezeti ártalmakért is felelőssé tették. Leegyszerűsített formájában ez a vád figyelmen kívül hagyta, hogy alacsonyabb fejlettségi

¹³ Surányi: i.m.

¹⁴ A módszer eredetileg az I. világháborúban dolgozó francia orvosoktól származik, akik – a hadszíntéren jellemző kényszerítő körülmények miatt – csak azokat a sebesülteket látták el, akiknek volt esélye a túlélésre.

¹⁵ Susan George: *How the Other Half Dies?* New Jersey, 1977, p. 181.

¹⁶ „A beavatkozás nemcsak nemzetközi politikai szinten történt meg, hanem e szervezetek elfogadták még az emberi jogok megsértésének gondolatát is. Tehát nemcsak ’gazdasági ösztönzőket’ hirdettek meg a fogamzásgátlási és sterilizációs programok segítségével (pl. 25 dollárt egy végleges sterilizálásért) hanem burkoltan ugyan, de támogatták az erőszak direkter használatát is. (...) Ezen, kívülről instruált intervenciós politika leghíresebb példája India és Banglades. Az előbbi országban népesedési „vészhelyzetet” hirdettek 1975-ben, és 8 millió abortuszt hajtottak végre kormányzati segédlettel. (...) hasonló intézkedéseket sürgettek Bangladesben a külföldi szervezetek az első – 1973 és 1978 közötti – ötéves terv során” Melegh: *Melegh: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a XX. Században*, p. 469.

¹⁷ Attila Melegh: *On the East-West Slope. Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*, Central European University Press, 2006.

szinten „az energiaintenzív javak iránti kereslet jövedelem-rugalmassága magas, és az energiafogyasztás gyorsabban nő, mint a jövedelem”. Azaz: „minél gazdagabb egy ország, annál kedvezőbb az energiahasznosítás”.¹⁸

Az 1980-as évek elejétől kezdődően azonban már az ökológia tudománnyá válása sem tudta semlegesíteni a harmadik világ országai és az amerikai feminista irányzatok felől érkező, a „gazdasági ösztönzőkkel” vonzóvá tett szaporodáscsökkentő módszereket érő bírálatokat. Ennek hatására ENSZ-konferenciákon és -kiadványokban kezdték tárgyalni a programok emberijog-sértéseit, valamint ezeket kerülendő, ajánlásokat fogalmaztak meg a népesedés területén működő szervezetek számára. A már említett 1994-es kairói népesedési világkonferencia preambuluma jól mutatja a népesedési diskurzus módosulásait, hiszen többször is érinti a nemek közötti egyenlőtlenség, az emberi jogok és az egészségügyi ellátás kérdéseit. Talán még jelentősebb változás, hogy az eddigi magyarázatot, mely szerint a szegénység okozója a népesedés, felváltja a népesedési és fejlesztési stratégiák integrációját hirdető álláspont. Megteremtődött tehát az a diskurzív rés, amelyet betöltve Amartya Sen indiai közgazdász jogosultsági megközelítése rövidesen megdöntötte a túlnépesedési paradigmát.

A jogosultsági paradigma

Sen a hetvenes évek végétől kezdődően publikálta jogosultsági megközelítésének részleteit, amely teljesen kidolgozott formában 1981-es megjelenésű *Poverty and Famines* című monográfiájában jelent meg. Műveiben nem közvetlenül Malthus népesedési elméletével helyezkedett szembe, hanem azzal a nézettel, hogy az éhínségeket az *elérhető élelem mennyiségének csökkenése (food availability decline, FAD)* okozza.¹⁹ Ezzel szemben a jogosultsági megközelítés szerint „éhezés az, ha bizonyos emberek nem *birtokolnak* elég

¹⁸ Surányi: Források..., 2001,

¹⁹ Ugyanakkor az egyik első vonatkozó előadásából származó következő idézet talán elég szemléletesen mutatja, hogy mennyire a neomalthusiánus elmélettel szemben pozicionálja magát: „Az éhínségek meglehetősen nagy figyelmet kapnak újabban, részben, mert a huszadik század közepét jellemző jólét ellenére továbbra is előfordulnak, részben pedig azért, mert napjainkban jelentős félelem övezi az állítólagosan közelgő 'világélelmészeti krízist'. Még az is felmerült, hogy 'elkezdődött a történelem legnagyobb éhínsége'. Az éhínségek hagyományos megközelítése az élelem elérhetőségének csökkenése után kutat: 'az élelmiszerkészlet hirtelen, éles visszaesése bármely földrajzi helyen általában széleskörű éhezést és éhínséget eredményezett'. Az elérhető élelmiszer mennyiségének csökkenésére hivatkozó megközelítés (röviden FAD) bír valamiféle látszólagos valószínűséggel, hiszen természetesnek tűnik élelmiszerhiányt érzékelni ott, ahol azért halnak meg emberek, mert nincs mit enniük. Az FAD-megközelítés nagyon jól illeszkedik a halálozási arány emelkedésére vonatkozó, hosszú távú malthusiánus elemzésbe is: eszerint az élelmiszerkészlet a népesedés arányához képest visszaesik” Amartya Sen: Ingredients of Famine Analysis: Availability and Entitlements, The Quarterly Journal of Economics, August 1981. <http://tek.bke.hu/korok/sen/ingredients.pdf>, letöltve: 2005-11-03.

ennivalót, nem pedig, ha *nincs* elegendő ennivaló. Utóbbi ugyan lehet az előbbi okozója, de nyilvánvalóan nem több mint egy a sok lehetséges befolyásoló tényező közül.”²⁰

E tétel bizonyítása során Sen a következő három alapfogalmat vezette be: *adottságkészlet* (*endowment set*), *jogosultsági-készlet* (*entitlement set*) és *jogosultság-leképezés* (*entitlement-mapping*, röviden *E-mapping*). Az *adottságkészlet* azon összes javak kombinációját tartalmazza, amelyet egy személy törvényesen birtokol. Magába foglalja a tárgyi eszközöket (pl. földbirtok, munkaeszköz) és az immateriális javakat (pl. tudás és szakértelem, munkaerő) egyaránt. A *törvényesen* jelen esetben a társadalmi normák és szokások, és nem csupán az állam által szankcionált jog betartására utal.

Jogosultsági-készleten a javaknak és a szolgáltatásoknak azon összes kombinációja értendő, amelyhez egy személy az adottságkészletében szereplő forrásokat használva törvényesen hozzájuthat.²¹ A források használatának módjai az elmélet szerint a *termelés*, a *cseré* és az ún. *transzfer* (az utóbbi esetben a jogosult az állami támogatást váltja élelmiszerré).

A *jogosultság-leképezés* e két készlet viszonyát jelöli: vagyis azt az arányt, amelyen az adottságkészlet javai a jogosultsági-készletbe tartozó árukká és szolgáltatásokká válhatnak.

E fogalmi keret szerint egy ember akkor kényszerül éhezni, ha jogosultság-készlete – valamilyen *jogosultsági hiba* (*entitlement failure*) miatt – nem tartalmaz megfelelő árukészletet, azaz elegendő élelmiszert.²² *Éhínségről* akkor beszélünk, ha egy közösség jelentős része éhezik ugyanabban az időben ilyen jogosultsági hiba következtében.²³ E keretek között elemezve azután az 1943-as bengáli, az 1973-as Welo tartománybeli (etiópiai) és az 1974-es bangladesi éhínség tapasztalatai mind rációfolnak az FAD-megközelítésre, vagyis a Sen-féle elemzés értelmében tarthatatlanná válik az élelmiszerhiányra hivatkozó magyarázat.

Sen munkájának jelentősége azonban nem csupán az, hogy kidolgozta az éhínségek elemzésének *mikroszintű és társadalomtudományi megközelítését*,²⁴ és ennek segítségével falszifikálta az FAD-magyarázatot. Az éhezés mint politikai ügy szempontjából még nagyobb horderejűnek tekinthető a megkérdőjelezésnek az alapja, miszerint a hagyományos élelmiszer-

²⁰ Amartya Sen: *Ingredients of Famine Analysis*, 1981. Kiemelés az eredeti szövegben.

²¹ Amartya Sen - Jean Dréze (ed.s): *The Political Economy of Hunger*, Oxford, 1990, és Siddiq Osmani: *The Entitlement Approach to Famine. An Assessment in: K. Basu - P. Pattanaik - K. Suzumura (ed.s.): Choice, welfare, and development: A festschrift in honour of Amartya K. Sen*, Oxford, 1995, pp. 252-292.

²² Sen: *Poverty and Famines*, 1981.

²³ Jogosultsági hiba alapvetően kétféleképpen keletkezhet: az illető személy adottságkészletének csökkenése vagy a jogosultság-leképezés kedvezőtlen módosulása miatt. Az előbbiről van szó, ha például egy fejlődő ország szegény vidéki népességének egy részétől elidegenítik a termőföldet vagy ha elveszti az állatállományát. Az utóbbi, kevésbé kézzelfogható esetben a tárgyi eszközök készletének módosulása nélkül alakul ki az éhezés, mégpedig úgy, hogy a munkanélküliség növekedése, áremelkedések vagy a jóléti intézmények változása miatt elmozdulás történik a jogosultság-leképezésben.

²⁴ Virág Gábor: Amartya Sen és az éhezés: Néhány megjegyzés a jogosultsági megközelítésről, *Fordulat*, 1999 Ősz-Tél

elérhetőségi nézet nem veszi figyelembe, mennyire másként érinti az éhínség a társadalom különböző csoportjait.

„Ugyan az éhínségek meglehetősen kiterjedt akut éhezést jelentenek, semmi okunk azt feltételezni, hogy az éhínség sújtotta ország népességének valamennyi csoportja érintett általa. Valójában egyáltalán nem úgy tűnik, hogy valaha is előfordult volna olyan éhínség, amelyben az adott ország valamennyi társadalmi csoportja ugyanúgy szenvedett volna az éhezéstől, mivel a különböző csoportok tipikusan nagyon is különböző hatalommal rendelkeznek az élelem fölött, a teljes hiány pedig metsző élességgel hozza felszínre e hatalmak szembenállását.”²⁵

Sen elméletének pontosan ezt, az iménti mondatokban is megnyilvánuló politikusságát kéri számon a jogosultsági megközelítés későbbi gyakorlati alkalmazásain Jenny Edkins bírálata, amelyre írásom utolsó részében szeretnék visszatérni.²⁶

Az emberi jogi megközelítés

Azóta, hogy az emberi jogok hatvan évvel ezelőtt nemzetközi szintre emelkedtek, az élelemhez való jog, bár változó formában, de mindvégig a legalapvetőbb jogok között szerepelt. A nyomortól való szabadság valamennyi fontos deklaráció része.²⁷ Kezdetektől kódolva volt ugyanakkor e szabadság kikényszeríthetőségének lehetetlensége is, amennyiben, az *Emberi Jogok Nemzetközi Törvénye* (továbbiakban: a Törvény), mely 1976-ban lépett hatályba, két különálló Egyezségokmányban szabályozza a polgári és politikai, illetve a gazdasági, szociális és kulturális jogokat.

E különválasztásra, amely azóta is jelentősen befolyásolja a politikai és a gazdasági jogok megsértésének eltérő megítélését, a Törvény ötvenes évekbeli kidolgozása során került sor, és könnyen megkérdőjelezhető előfeltevések eredménye. Röviden összefoglalva ez utóbbiak a következők: 1) A jogok e két csoportja különböző természetű, ezért másképpen kezelendő. Míg a polgári és politikai jogokat „abszolútnak” és „azonnalinak” tartották, a gazdasági, szociális és kulturális jogokat programszerűnek, csak fokozatosan realizálhatónak és ezért nem a jog tárgyán kívül esőnek tekintették. 2) Ehhez kapcsolódó vélemény volt, hogy a

²⁵ Sen: *Poverty and Famines*, 1981, p. 43.

²⁶ Itt szeretném megjegyezni, hogy ugyan nagyon fontosnak tartom a jogosultsági elmélet bírálatainak vizsgálatát, jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy ismertessem őket, ahogyan azt szakdolgozatomban főként Osmani írása alapján tettem. A kritikákról ld. tehát Osmani: *The Entitlement Approach to Famine*, 1995.

²⁷ Ld. pl. az új világrend víziójának egyik legismertebb artikulációját, Franklin D. Roosevelttől híres beszédét a Négy szabadságról, amelyek közül egy (a szólásszabadság, az emberi méltósághoz való jog és a biztonságos élethez való jog mellett) a nyomortól való szabadság.

polgári és politikai jogok ítélkezés alá vonhatóak (*justiciable*), szemben a jogok másik csoportjával, amely inkább politikai természetűek. 3) Feltételezték továbbá, hogy a polgári és politikai jogok „ingyenesek”, vagy legalábbis nem kerülnek sokba, hiszen leginkább arra vonatkoznak – vélekedtek –, hogy az állam nem sértheti az egyén integritását és szabadságát. A gazdasági, szociális és kulturális jogok érvényesítése ugyanakkor drágának ítéltetett, mivel úgy értelmezték őket, mint amelyek a jólét biztosításának kötelezettségét róják az államra.²⁸

Noha az ENSZ és tagállamai időről-időre hangsúlyozzák az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglalt jogok elválaszthatatlanságát és kölcsönös összefüggését, formális változás nem történt, és a Nemzetközi Törvény szerkezete a mai napig változatlan. Megmaradt tehát a gazdasági jogok érvényesíthetőségének előre meghatározott kudarca is, aminek eredményeképpen újabb és újabb deklarációk és egyezmények születnek, betöltendő a végrehajtási rendelkezések hiányosságát.

A betarthatóság alapvető célját az élelemhez való jog diskurzusában kétféleképpen vélik megvalósíthatónak. Az egyik irányzat tükrözi a Sen-féle paradigmaváltást, és azt hangoztatja, hogy a jogosultsági megközelítés jól illeszkedik az emberi jogi felfogásba, mivel gondolkodásbeli váltást követel: a fókusz áthelyezését arról, hogy mi van, vagyis mi áll rendelkezésre, arra, hogy ki mivel rendelkezhet.²⁹ Asbjørn Eide, az emberi jogi megközelítés egyik meghatározó szerzője szerint az elmélet érdeme, hogy „hidat képez a jogi és a *fejldési* gondolkodás között, és lehetővé teszi az olyan leegyszerűsítő feltételezések elkerülését, mint amely szerint az élelemhez való jog kielégítése elérhető a meglévő élelem egyszerű elosztása által”.³⁰

Sem ez a szemléletváltás, sem a hidegháborút követő „emberi jogi fellendülés” nem volt azonban elegendő ahhoz, hogy a vonatkozó nemzetközi jogi normák módosulása által az élelemhez való jog valóban törvényes jogként hivatkozhatóvá és bíróság által érvényesíthetővé váljék.³¹

Többek között ennek elmaradása motiválja az élelemhez való joggal foglalkozó diskurzus másik irányzatát, amelynek célja a jogsértés kriminalizálása. Ahogy David Marcus

²⁸ Asbjørn Eide: Human rights requirements to social and economic development, Food Policy, 1996. február, pp. 23-39.

²⁹ A lezajlott paradigmaváltás jól érzékelhető az 1974-es és az 1996-os Világélelmészeti Konferenciák deklarációiban is: míg az első úgy definiálja az élelmészeti biztonságot, mint „az alapvető élelmiszerek elérhetősége világszinten”, addig 1996-ban már minden ember elégséges élelemhez való „gazdasági és tényleges hozzáféréséről” van szó.

³⁰ Eide: i.m.

³¹ Ebben az írásban sajnos nincs módomban kifejteni, de számos érdekes vonatkozása van az emberi jogi diskurzus előtérbe kerülésének és a szocialista blokk felbomlásával új erőre kapó politikai liberalizmus összefüggésének. Ahogy Alex de Waal írja, ez volt az a reménytelen időszak, amikor Sen tézise az alapvető szabadságjogok és az éhínség

írja: „[a] gazdasági jogokat a politikai jogoktól az különbözteti meg, hogy milyen mértékben tolerált a megsértésük.”³²

Marcus 2003-as tanulmányában három 20. századi éhínség (Ukrajna, 1932; Etiópia 1983-1985; Észak-Korea, az 1990-es évek második fele) tanulmányozása alapján bizonyítja állítását, mely szerint az *éhínségek emberi jogi katasztrófák*, amelyek előidézéséért az adott állam kormánya felelős. Négy fokozatát különbözteti meg az éhezést előidéző viselkedésnek (*faminogenic behaviour*), aszerint, hogy mennyire tudatos és szándékos a kormány közreműködése. Nézete szerint az első vagy második fokozatú közrejátszásban vétkes kormányok az emberi jogok szisztematikus megsértésén keresztül emberiség elleni büntetett követnek el, és következképp megengedhetetlen, hogy továbbra is büntetlenek maradjanak. Éppen ezért az éhínség előidézése büntetnének körültekintő kodifikálására van szükség.³³

Kérdés persze, hogy az éhínség „explicit definíciójának” formális beiktatása a nemzetközi jogba önmagában elősegíti-e a bűnösök elszámoltathatóságát, vagyis hogy a normaszövegek pontosítása elvezet-e a valódi felelősségre vonáshoz, és nem esik-e bele a technológizálás csapdájába. Mindenesetre a hatalom büntetőjogi felelősségének beemelése a diskurzusba határozott lépés az éhínség repolitizálása felé.

A „nemzetközi humanitarizmus”

Noha az élelmezési segélyezés rendszerének a kialakulásától fogva voltak bírálói, a nyolcvanas évektől kezdődően a sikertelen fejlesztési programok, illetve a súlyos kudarcok által övezett segélyezési projektek következtében a kritikusok egyre gyakrabban kérdőjelezték meg a *nemzetközi segélyezés*³⁴ egészének létjogosultságát.

megakadályozásának szoros összefüggéséről feléledt tetszhalotti létéből. Sen ugyanis először 1982-ben vetette fel ezt a nézetét, de ekkor India határain kívül még nem nagyon vettek róla tudomást.

³² Marcus idézi a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának megfigyelését: „A sokkoló valóság [...] az, hogy az államok és a nemzetközi közösség egésze még mindig túl gyakran tolerálja a gazdasági, szociális és kulturális jogok megsértését, míg ha ez a polgári és politikai jogokkal történne, az mélyes felháborodást vonna maga után, és a jogsértés megszüntetésére vonatkozó összehangolt felszólításokhoz vezetne. A gyakorlatban viszont, a retorika ellenére, a polgári és politikai jogok áthágását még mindig sokkal komolyabban kezelik, és sokkal inkább tolerálhatatlannak találják, mint a gazdasági, szociális és kulturális jogok tömeges és közvetlen megtagadását” (UN Doc. A/CONF.157/PC/92/Add.5, §5). Idézi: David Marcus: Famine crimes in international law, *The American Journal of International Law*, 2003, p. 250.

³³ „Az, hogy a nemzetközi jogban nincs explicit definíciója az éhínség büntetettnek (famine crimes), lehetőséget ad a nemzetközi közösségnek, hogy elkerülje a jogi lépéseket a világ egyik legnagyobb emberi jogi katasztrófájával szembesülve. Az éhínségről szóló közismert mítoszok – amelyek szerint az éhínségeket természeti katasztrófa okozza, és nem az emberi mulasztás – tovább élnek” u.o.

³⁴ Peter Uvin itt nem ismertetett könyve a nemzetközi viszonyok realista felfogását opponálja a kölcsönös függés újabb elméletével, és e két szempontrendszer szerint vizsgálja a segélyezés rendszerét. Elemzésének egyik legnagyobb eredménye, hogy a segélyezés bírálatában megjelent egy, a nemzetállamok felett álló, őket bizonyos

Humanitárius utópia

A pesszimista hozzáállás egyik emblematikus darabja David Rieff világutazó újságíró 2002-es kötete.³⁵ Ugyan írása kívül maradt az akadémiai kereteken, ez nem jelenti azt, hogy ne illeszkedne a diskurzusba, hiszen bírálatainak majd' minden részlete rímél a tudományos szféra kritikájára, stílusa és megcélzott közönsége folytán ugyanakkor szorosan kapcsolódik a közvéleményhez is, ebből következően pedig semmiféleképpen nem elhanyagolható a 20. század végi, 21. század eleji humanitarianizmus szempontjából. Alapvető állítása, hogy a humanitarianizmus csupán egy utópia, és a „nemzetközi közösség” nem egy létező alany.³⁶ A szerző a humanitarianizmust legújabbán átformáló két tendenciára hívja fel a figyelmet. Egyrészt: Szomália, Bosznia, Ruanda, Koszovó, majd Afganisztán példája arra a felismerésre készítette a segélyszervezeteket, hogy „a humanitárius problémáknak nincs humanitárius megoldása”.³⁷

Az e paradoxon feloldására való törekvés magyarázza, hogy a nemzetközi szervezetek a segélyezés mellett egyre inkább felvállalták az emberi jogok képviselőit is. A második tendencia eredményeképpen a nemzetközi segélyezésben a fejlesztés ideáját felváltotta a humanitarianizmus utópiája. Ennek okát is a kilencvenes években felismert kudarcokban kell keresnünk.³⁸ Természetesen van példa a fejlődésre, például Kelet-Ázsiában, de ez inkább a tőkebefektetéseknek köszönhető. A fejlesztési segély intézménye viszont csődöt mondott. Még ha eltekintünk azoktól az extrém esetektől, amelyekben a „segély” hatására növekedett a szegénység vagy károsodott a környezet, akkor is be kell látnunk, hogy a fejlesztési szervezeteknek nincs túl nagy hatása a szegény országok gazdaságára.³⁹ E folyamatok eredménye tehát, hogy a humanitarianizmus az utóbbi évtizedben olyan tekintélyre tett szert,

általánosan elfogadottnak tételezett normák nevében befolyásoló, azaz a segélyezésben való részvételre készített nemzetközi rezsím fogalma. Peter Uvin: *The International Organization of Hunger*, Kegan Paul International, 1994).

³⁵ David Rieff: *A Bed for the Night*, Simon & Schuster, New York, 2002.

³⁶ Állítása szerint az ENSZ közgyűlési határozataira és a tisztségviselők nyilatkozataira jellemző megfogalmazás, amely szerint a nemzetközi közösség például „kijelent” vagy „üdvözl” valamit, nem több önámító retorikai fogásnál, mivel nincs olyan közös értékrend, amely összekötné Kínát és az Egyesült Államokat, vagy Japánt és Angolát. Természetesen van egy világrend, amelyben az Egyesült Államok dominál, és léteznek nemzetközi szervezetek, amelyek közül kiemelkedik az ENSZ, a WTO vagy a Világbank, de ez nem a közösségről, hanem a hatalomról szól.

³⁷ Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) korábbi vezetőjét, Sadako Oगतát idézi: Rieff: i.m.: p. 22.

³⁸ „A valóság az, hogy a humanitarianizmus és az emberi jogok ideájába vetett új hit éppen akkor kezdte meg diadalmenetét, amikor az ENSZ megalakulása óta az elmaradott világ fejlesztésébe fektetett óriási remények csendesen szertefoszlottak” Rieff: i.m.: p. 100.

³⁹ Tény, hogy a kilencvenes években a fejlesztési célokat szolgáló program- és projektsegélyek aránya jelentősen csökkent a krízishelyzetekben felhasználandó gyorssegélyek arányához képest. John D. Shaw: *The UN World Food*

amelyről a nyolcvanas években nem is álmodhatott volna: hihetetlen mértékben bővült a segélyszervezetek elfogadottsága és támogatottsága, melyek éppen ezért óriási médiafigyelemben részesültek, miközben a nyugati államok kormányai is egytől-egyig napirendre tűztek humanitárius kérdéseket. A probléma abban rejlik – véli Rieff – hogy utópiajellegénél fogva a humanitarizmus alaptalanul állítja, hogy képes megoldani felvállalt feladatait, azaz többek között az éhínség problémáját.

Szemben a fentiekkel, a politika és a segélyezés viszonyáról nagyon különböző David Rieffnek és a két még tárgyalandó szerzőnek a véleménye. Rieff alapvetően elítéli a segélyszervezeteket, amiért együttműködnek „a gazdag donorállamokkal”, és valaha adott, mára csupán deklarált függetlenségüket kéri rajtuk számon. Ugyanakkor, jelen tanulmány alapvetéséhez sokkal közelebb, saját érvelésétől pedig sokkal távolabb kerülve Rieff azt is állítja, hogy a háborús helyzeteknek a humanitárius, az éhínségeknek pedig a természeti katasztrófaként történő prezentálása *depolitizáló aktus*, amellyel a segélyszervezetek arra törekszenek, hogy a politika felett állónak tüntessék fel saját magukat, noha ez lehetetlen, illetve csak a probléma jelentőségének kisebbítése árán lehetséges.

Humanitárius kód vs. politikai szerződés

Famine Crimes (Éhínségbűntettek) című könyvében Alex de Waal is a túlzott elvárások elhibázottságából indul ki.⁴⁰ Véleménye szerint korai volt a hidegháború végét követő időszak optimizmusa, amely azon a (Sen említett nézetére is hivatkozó) feltevésen alapult, hogy a liberális szabadságjogok biztosítása minden éhínség ellenszere. Számos egyéb ok mellett az emberi jogi megközelítés kudarcának egyik összetevője Rieffhez hasonlóan de Waal szerint is az, hogy az utóbbi évtizedekben váratlanul megnőtt a „nemzetközi humanitarizmus” (*humanitarian international*)⁴¹ befolyása, ugyanakkor jelenlegi működése lehetetlenné teszi felvállalt céljának elérését. Sőt, az egyre intenzívebb és egyre kiterjedtebb nemzetközi együttműködés ellenére az éhínségek egyre kezelhetlenebbnek tűnnek.

De Waal szerint ennek az egyik oka a nemzetközi humanitarizmus fantasztikus képessége a bírálatok elnyelésére, a reform elszabotálására, és arra, hogy minden krízisből a korábbinál még erősebben kerüljön ki. Mivel a kritikai művek írói abszurd módon legtöbbször valamilyen szerződéses viszonyban állnak a bírált intézményekkel, úgy tűnik, hogy éppen ők

Programme and the Development of Food Aid, Palgrave, 2001, és Tiba Zoltán: Az „éhezéshez való jog” a nemzetközi jogban, *Acta Humana*, 2003. 4. sz., pp. 44-58.

⁴⁰ Alex de Waal: *Famine Crimes*, 2002.

növelik még inkább a nyugati segélyintézmények legitimitációját. A humanitárius diskurzus maga az, amely újra és újra megerősíti a humanitarianizmus illetékességét az éhínségek és egyéb krízisek kérdésében, a szenvedő emberek kárára.

A nemzetközi humanitárius elit ily módon folyamatosan újralegitimált terjeszkedésének eredményeképpen nemzetközivé vált a felelősség (*internationalization of responsibility*), azaz immár az emberek meghatározhatatlanul nagy köre, (elvileg a Föld egész népessége, gyakorlatilag a donorállamok aggódó lakossága) jelöltetett ki az éhínségek elleni küzdelem felelősének. Mindez természetesen ellehetetleníti a felelősségre vonást, noha de Waal szerint a segélyintézmények természetüknél fogva politikaiak, és ezért, akárcsak a kormányokat, a számonkérhetőség és az érdekérvényesítés felől nézve kell elemezni őket.

Ennek további akadály, hogy az ENSZ technikai, nem politikai módon reagál a krízishelyzetekre. Mindez természetesen megfelel a tagállamok érdekeinek, és kielégíti az ENSZ saját intézményes igényeit is, nem beszélve a terület szakértőinek igényeiről, különösképpen a táplálkozástudósokéiról. Közreműködésüknek köszönhetően kiépült egy új, technokrata diskurzus, amely az új diszciplínát bezárta a szakértelem elefántcsonttornyába, hermetikusan elrekesztve a politikától. Ennek köszönhető, hogy a katasztrófahelyzetek kialakulását lehetséges a véletlenszerűen bekövetkező szélsőséges természeti jelenségekkel magyarázni, és hogy nem születik politikai megközelítés az éhínség megelőzésére.

A krízishelyzetek kezelése nem lett hatékonyabb attól sem, hogy a hivatalos intézményrendszer impotenciáját látva a donorállamok kormányainak és lakosságának bizalma inkább az NGO-k felé fordult, mivel fokozatosan világossá vált, hogy nyomás alatt ezek a kevésbé bürokratikus és valamivel rugalmasabb szervezetek sem viselkednek másképp.⁴² Sőt, az NGO-k alkalmatlanságát fokozza, hogy politikai eszköztáruk még a hivatalos intézményekénél is kisebb, illetve hogy életbevágó számukra a médiafigyelem. (Ahogy a sajtónak is létszüksége a nem-hivatalos segélyszervezetekkel való együttműködés.)⁴³

Mindenek ellenére az 1980-as évek első felében az NGO-k szerepe a humanitárius tevékenység rendszerén belül megváltozott: többé nem az volt a funkciójuk, hogy kitöltsék a donorállamok kormányzati segélyprogramjaiban keletkező lyukakat, hanem hogy az ENSZ-szervezetekkel és a kormányokkal együttműködve a krízishelyzetek elsőszámú felelősei

⁴¹Az angol kifejezés érzékletesebb, mivel a nagy nemzetközi vállalatok elnevezésére utal.

⁴²A könyvben részletesen tárgyalt biafrai háború okozta krízishelyzet de Waal szerint arra példa, amikor a hivatalos intézményektől magára hagyott NGO-k csak rontanak a helyzeten. Biafrában az ő közreműködésük következtében másfél évvel tovább tartott a háború. Bővebben ld. De Waal: i.m.: pp. 72-77.

⁴³E függőség egyik megnyilvánulása, hogy a szükséghelyzetekben nyújtandó segélyek spektruma nincs teljesen lefedve: az NGO-k nem foglalkoznak olyan kritikus szükségletekkel, mint a higiénia vagy a közegészségügy, mert inkább a képernyőbiztos élelmezésre vagy árvagondozásra szakosodnak.

legyenek. Így született meg az a jelenség, amit de Waal *létező humanitarizmus*nak nevez, szándékosan utalva a létező szocializmus fogalmára.⁴⁴ Azon felül, hogy e jelenség hatására a humanitárius szervezetek működése átláthatatlanná és ellenőrizhetetlenné válik, a megbízó kormányoktól, illetve a médiától való függőségük arra kényszeríti őket, hogy saját igényeiket deklarált céljaik elé helyezték. Ennek köszönhető, hogy kialakult speciális nyelvezetük, amelyet de Waal *humanitárius kód*nak nevez. Míg társaikkal, a donor kormányokkal és az utóbbiak választópolgáraival kommunikálva egyszerűen elferdítik a valóságot, addig a humanitárius tevékenység „tényleges” nyelve jórészt kimondatlan (beszéletlen) marad.

Ez a nyelv ugyanis pragmatikus alkukból, kompromisszumokból és félrevezésekből (*turning a blind eye*) áll. A semlegesség félreértelmezett koncepciójának hatása alatt még azoknak a szervezeteknek is álcázniuk kell viselkedésüket, amelyek egyébként képesek lennének felszámolni a humanitárius kód kettősségét azáltal, hogy jóváhagyják a helyi társszervezetek politikai napirendjét, hiszen máskülönben az egzisztenciájukat kockáztatnák.⁴⁵

Ez a homályos humanitarizmus természetesen nem kedvez a nyílt tárgyalásnak, a *politikai szerződések*nek márpedig az a feltétele. De Waal az éhínség elleni *politikai szerződés* (*political contract*) fogalmával elutasítja a technikai-politikai oppozíciót, illetve azt a nézetet is, amely szerint a „politikai szándéknak” kell kitöltenie a szaktudás és a gyakorlati cselekvés közötti űrt. A gondot ugyanis nem egy hiányzó láncszem okozza, hanem egy egész politikai hagyomány – az éhínség elleni politikai szerződés hiánya, például számos afrikai ország esetében –, amelynek a létező humanitarizmus az egyik manifesztuma. A politikai szerződés többféle tényezőt foglal magában: egy kormány kötelezettségét és a helyi lakosság olyan hozzáállását, amely szerint az éhínség elfogadhatatlan skandalum. Szükséges ezeken felül a felelősségre vonás lehetőségének biztosítása is, hiszen e nélkül kikényszeríthetetlen maradna a kötelezettség. Éhínségellenes politikai szerződésről akkor beszélhetünk de Waal szerint, ha az éhezés elfogadhatatlanságát hirdető tömegmozgalom és a hasonlóképpen gondolkozó helyi politikai osztály tartós koalíciója hosszútávon képes átrendezni egy kormány politikai prioritásait.⁴⁶

⁴⁴ De Waal: i.m.: p. 66., 1. lábjegyzet

⁴⁵ „A 'partner' azt jelenti, hogy 'kliens' – nincs valódi hatalommegosztás. A 'részvétel' azt jelenti, 'kollaboráció'. A 'neutrális' kifejezés háttérben rejlő összetettség felett általában elsiklanak, ezért tévesen használják a koncepciót. Az 'NGO' szinte semmit nem jelent.” De Waal: i.m.: p. 143.

⁴⁶ A politikai szerződés fogalma ugyanakkor nem úgy értelmezendő, mint Rousseau vagy Locke társadalmi szerződése esetében, mivel itt sokkal inkább egy olyan civil kezdeményezésről van szó, amely sikeresen artikulál egy új jogot, és igényei kielégítésére kényszeríti vonakodó a kormányt. De Waal előzményként az amerikai polgárjogi mozgalomra és a Helsinki Szerződést követően Kelet-Európában kiformalódott nőjogi és emberi jogi mozgalmak példáira hivatkozik.

A segélyezés hasznosságának eldönthetlensége

A de Waallal sok szempontból egyetértő Jenny Edkins *Whose Hunger?* című könyvében arra vállalkozik, hogy bemutassa: az éhínség nem antitézise a modernitásnak, hanem a tünete.⁴⁷ Az éhínség jelenlegi diskurzusa és így a segélyezés mai gyakorlata annak az eredménye, hogy az éhínség beágyazódott a modern humán tudományok episztéméjébe, és a modern racionalitásokhoz igazodva átformálódott.⁴⁸ Kimozdítva így az etika és a politika tartományából, a táplálkozás, az élelemelosztás és a fejlődés tudományának fennhatósága alá került. Ennek eredményeképpen az éhínség repolitizálására tett kísérleteket – mint amilyen Sené vagy pl. a Band Aid mozgalomé volt – mindig követi a technologizálás vagy a depolitizálás valamilyen aktusa.

A modernitás politikai alakzatában központi helyet foglal el az éhínség. A modern politika *biopolitika*, amelynek célja a népesség szabályozása és ellenőrzése: ez váltja fel a társadalmilag meghatározott életet a *puszta étellel (bare life)*.⁴⁹ Az élet feletti hatalom felváltja a politikai részvételt és vitát, és még a politikai intézmények is technologizálttá válnak. A modern szuverén államok kialakulásával az élet mint olyan a megszámlálhatóságra redukálódik. Azok tehát a legnagyobb éhínségek, amelyek a legnagyobb halálozással járnak. A segély célja a biológiai organizmus megmentése, és nem a közösség megélhetését segítő eszközök visszaállítása.⁵⁰ A segélyprojektekkel szemben támasztott követelmény következésképp, hogy mérhető adatokat produkáljanak, amelyek aztán visszaigazolják és legitimálják az elvégzett munkát és a diskurzív gyakorlatot, amely e cselekvésnek keretet ad.

A modernitás igazságéhsége és az éhínség felszámolásáért folytatott küzdelem feszültségétől áthatott dialektikus folyamat jellemzi az éhínség repolitizálására tett kísérleteknek és az ezekre adott válaszoknak a viszonyát.⁵¹ Edkins könyvének jelentős részében az ilyen repolitizációs kísérleteket vizsgálja, illetve ezen kísérletek eredményeinek az újra-beolvasztását (*reincorporation*) és intézményesülését a diskurzus főárama felől érkező depolitizáló aktusok következményeként. Ilyen szemszögből tekintve a jogosultsági

⁴⁷ Edkins: *Whose Hunger?*, 2000.

⁴⁸ Edkins a modernitás episztéméjét tárgyalva Foucault-ra támaszkodik. A hivatkozott mű magyarul: Michel Foucault: *A tudás archeológiája*, Budapest, Atlantisz, 2001.

⁴⁹ Ld. Giorgio Agamben: *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford UP, California, 1998.

⁵⁰ A tapasztalatok szerint szélsőséges esetekben a közösség a felnőttek túlélését segíti elő inkább, mivel a gyermeknemzés lehetséges a későbbiekben, a gyermekek viszont nem képesek életben maradni a felnőttek nélkül. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gyermekek halálát könnyedén veszik; a mottóban idézett beszámolóban megörökített gyötrelmet Edkins erre hozza példaként.) E stratégiával szemben a nemzetközi segélyezés gyakorlatában egyértelműen a gyermekek és a csecsemők túlélésének biztosítása élvez prioritást Edkins: i.m.: p. 39.

⁵¹ E viszonyra utal Edkins könyvének címe is: *Whose Hunger?* vagyis „Kinek az éhsége?”.

megközelítésre, Edkins hasonlóságot vél felfedezni Sen és Malthus felfogása között. Az élelmiszerhiányt, illetve a jogosultságvesztéséget okként tételező nézetek két ponton mutatnak szerinte rokonságot: egyrészt mindkettő hibaként beszél az éhínségről, másrészt e hibának mindkettő szerint létezik tudományos magyarázata (*scientific cause*). E két feltevés alapozza meg azt a harmadikat, hogy az azonosított probléma megoldása a haladéktalan szakértői cselekvés, amellyel a rosszul működő gépezetet újra üzembe lehet helyezni. Az éhínség Malthus és Sen számára egyaránt nemkívánatos és megelőzendő, előbbi szerint a termékenység szabályozása vagy a termelés növelése, utóbbi szerint az elvesztett jogosultságok pótlása által. Úgy tartják, hogy az éhínség kivételes jelenség, tehát nem a dolgok normális menetének terméke.

Az éhínség katasztrófává minősítése lehetőséget ad arra, hogy az esemény leválasztódjék történelem- és helyspecifikus, a gazdasági és a politikai folyamatokba való beágyazottságáról. Éppen ez a dekontextualizáló aktus az, amelyet Edkins *technologizálásnak* vagy *depolitizálásnak* nevez. A modernitás igazságrezsimjének általánosítható, univerzális törvények utáni kutatásra épülő tudásformája teszi, hogy az éhínséget minden sajátossága ellenére szükségszerűen természeti katasztrófaként fogjuk fel. Számítunk arra, hogy kialakulhatnak, de anakronizmusnak látjuk őket, a nem-modern múlt maradványainak, amelyeket a fejlődésnek fel kell számolnia.

A katasztrófa áldozatokat teremt, az áldozatoknak pedig jóléti intézményekre vagy segélyre van szüksége, nem politikai szerepre. A segélyezéshez kapcsolódó folyamatok depolitizálják az éhínséget, és a beavatkozás, illetve az ellenőrzés terepévé teszik. Ily módon az éhínség hibaként való értelmezése, mélyen beágyazódva a harmadik világ-első világ diskurzusba, szerepet játszik a nemzetközi rendszer reprodukciójában. Ennek folyományaként tűnik úgy, hogy például Afrika problémáinak megoldása a gazdaságilag erős Észak jóindulatának a függvénye.

A jogosultsági megközelítés dekonstruálása során Edkins két további kizárásra (*exclusion*) figyelmeztet.⁵² Sen saját bevallása szerint is az elemzésen kívülre helyezi azon eseteket, amelyekben valaki szándékosan éhezik, így őrizve meg a vagyonát. Sen nem számol ezen kívül azzal sem, hogy a szándékos koplalás fegyverként is szolgálhat azoknak a kezében, akiknek nincs más eszköze politikai akaratuk érvényesítésére (éhségstrájk). Azáltal, hogy a szándékos éhezést kihagyja az elméleti keretből, Sen egy olyan viszonyt mellőz, amelyben az éhezés és a *politikai* összefonódnak. Ráadásul a szándékosság elhallgatása az, ami miatt az

éhínségnek a véletlenszerű természeti vagy gazdasági katasztrófaként történő értelmezése fenntartható. A jogosultsági megközelítés továbbá szintén explicit módon kizárja az elemzésből a *törvényen kívüli* jogosultság-transzfereket, azaz például a fosztogatást, azaz amikor az élelmet tulajdonlók védelmében erőszakkal tagadják meg az éhezők élelemhez való hozzáférését. Ez az elem a teória hiányosságain túl a *törvény és az igazság* viszonyára irányítja a figyelmet.

Ezen a nyomon haladva, a derridai „eldönthetetlen”⁵³ fogalmát átvéve vázolja Edkins a segélyezés rendszerének kortárs bírálatait. Állítása szerint a „komplex vészhelyzetek” teoretikusai azt sugallják, hogy a segély nem ellenszere az éhínségnek, hanem az okozója, ezt a konklúziót azonban soha nem mondják ki nyíltan.⁵⁴ Dekonstruktív elemzése alapján azonban Edkins arra jut, hogy a segély hasznossága – mivel nem tudjuk, hogy a segélyezés megoldja-e vagy súlyosbítja az éhínséget – eldönthetetlen, vagyis *politikai*.⁵⁵ A hathatós segély tehát nem egy adekvátabb elmélet vagy egy kifinomultabb segélyezési eljárás, hanem a politika és a döntés kérdése. Ennek értelmében pedig folytatni kell az élelmiszersegélyezést, a fejlesztési segélyek folyósítását és a humanitárius segélyezést, hiszen az eldönthetetlenség nem azt jelenti, hogy nem lehet, vagy nem kell döntéseket hozni. Azt jelenti csupán, hogy a döntés politikai és etikai természetű, és ily módon nem ruházható a „nemzetközi közösség” „szakértőire”. Lehetetlen egyszerre biztosítani és visszatartani a segélyt, de éppen ez a lehetetlenség az, amiért felelősséget kell vállalnunk.⁵⁶

⁵² „A kizárás által megvont határok kívül helyeznek valamit, és így határozzák meg a belült – ez a logocentrikus gondolkodás tipikus folyamata” Edkins: *Whose Hunger?*, 2000, p. 56.

⁵³ Jacques Derrida: *Force of Law: The „Mystical Foundation of Authority”* in: , Drucilla Cornell et. al (ed.s); *Deconstruction and the Possibility of Justice*, Routledge, 1992.

⁵⁴ Sőt mi több: szinte közvetlenül azután, hogy azt állítják, a segély kártékony, máris felvázolják a lehetséges megoldást, amelyet a donorként másfajta megközelítésben látnak.

⁵⁵ „Politikai folyamat az, amely magában foglalja az emberek és a csoportok közti hatalmi viszonyokat. (...) A tömeges éhezést politikai folyamatként kezelni azt jelenti, hogy úgy tekintünk rá, mint emberek közti viszonyokat (és nem személyek és javak közti viszonyokat, ahogyan az a jogosultsági megközelítésben szerepel) magukba foglaló folyamatokra. A társadalmi viszonyok szükségszerűen hatalmi viszonyok. A hatalom ugyanakkor nem központosított és birtokolt, hanem szétszórt (dispersed). A hatalmi viszonyok mindennapos alapon keletkeznek, kis nagyságrendű cselekvéseken és az egyes emberek interakcióin keresztül” Jenny Edkins; *Mass starvations and the limitations of famine theorising*, *IDS Bulletin*, 2002. október, Vol. 33, No. 4, 3. <http://www.ids.ac.uk/ids/pvty/Famine/Edkins.pdf>. letöltve: 2005-11-01.

Konklúzió

Nem állítom, hogy tökéletesen tarthatónak vagy könnyen használhatónak gondolom Edkins fenti végkövetkeztetését.⁵⁷ Helyesnek érzem ugyanakkor megközelítésének irányát, amely szerint fel kell fedni, hogy a kortárs éhezésemélet miképpen kezel eleve adottként olyan tényezőket, amelyek nem azok, mert csak így lehet valamelyest elbizonytalanítani a kutatás (e diskurzus által konstruált) tárgyát, és ezáltal feloldani a konstruálást irányító hatalmi viszonyokat.

Az utolsó fejezetben ismertetett, egytől egyig a 21. században született vélemények legfontosabb tanulsága, hogy elkerülhetetlen a politikai és az éhezés viszonyának átrendezése, hiszen a segélyezés nem működhet a politikai szférájától elszigetelten. A további vizsgálódás általam helyesnek gondolt szempontrendszerére is utalok azzal, hogy Giorgio Agamben gondolatával fejezem be írásomat. "A humanitarianizmus és a politika napjainkban tapasztalható szétválasztása az ember jogainak az állampolgár jogaitól való szétválasztásának szélsőséges fázisa."⁵⁸

⁵⁶ Edkins: *Whose Hunger?*, 2000.

⁵⁷ Tömeges éheztetés és az éhínségelmélet korlátai című 2002-es előadásában már maga Edkins is másfajta nézetet vázol. Közeledve Alex de Waal és David Marcus véleményéhez, az éhínséget mint emberiség elleni bűntettet közelíti meg, és azt állítja, hogy „hasznos lenne lecserélni az éhínség fogalmát” esetleg a „tömeges éheztetés” (mass starvation) kifejezésére, és ezáltal az éhínség nyelvezetét behelyettesíteni a genocídium nyelvezetével. Edkins: *Mass starvations...*, 2002.

⁵⁸ „The separation between humanitarianism and politics that we are experiencing today is the extreme phase of the separation of the rights of man from the rights of the citizen.”, Agamben: i.m.: p. 133.

Major István:

A Srí-Lanka-i tamil szeparatizmus indiai gyökerei

A nagy nemzetközi hírügynökségek szinte naponta számolnak be a Srí Lankán zajló harci cselekményekről, a tamil szeparatista fegyveresek és a kormánycsapatok összecsapásairól. Az ott végbemenő folyamatok jobb megértéséhez, a szigetországban felhalmozódott társadalmi feszültségek kialakulásának ismeretén kívül, szükséges a tamil szeparatizmus történelmi gyökereinek, indiai kialakulásának áttekintése is. A jelen tanulmány ehhez próbál segítséget nyújtani.

A 19. század második és a 20. század első felében a nacionalizmus volt az egyik legnagyobb politikai hatóerő, amely Ázsiában és Afrikában a gyarmati népek függetlenségi mozgalmát elindította. Azokban az országokban, amelyeket az európai gyarmatosítás tett egy államalakulattá, különböző vallású, nyelvű, a megelőző időben más-más országokhoz tartozó népeket vonva közös közigazgatás alá és alkotva érdekközösséget közöttük, a nacionalista törekvések elfajulása sokszor vezetett súlyos gazdasági, politikai konfliktusokhoz a függetlenség elnyerése után, nem egy esetben az új állam felosztását okozva.

India esetében, amely brit gyarmattá válását megelőzően sohasem volt egységes ország, különösen nehéz volt az egységes nemzetté válás folyamata. Igaz, hogy a nacionalizmus kifejlődéséhez szükséges feltételeket a brit uralom teremtette meg, de ugyancsak a brit politika manipulálta az egymás mellett élő különböző közösségek öntudatra ébredését is oly módon, hogy igazi nemzeti egység ne alakulhasson ki vallási, nyelvi, kommunális ellentétek miatt. E mesterkedések néhány túlélő eleme még a mai független India politikai életében is megtalálható.

India újkori történelmének kutatásában, a függetlenségi mozgalom tanulmányozásában a tudósok nem sok figyelmet szenteltek a dél-indiai népek részvételének. A már meglévő tanulmányok egyike sem vállalkozott még a kérdés sokoldalú, átfogó

* Major István (1943-), M.A., Ph.D. Jelenlegi kutatási területe a korai ótamil nyelv és irodalom, és az Indus-völgyi írás. A kölni Albertus Magnus Egyetem Indológiai Intézetének volt adjunktusa, a Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központ volt igazgatóhelyettese.

vizsgálatára, általában csak egy-egy korszak, vagy egy-egy szempont behatóbb elemzését nyújtják. Amivel egyikük sem foglalkozott még, az a dél-indiai és a Srí-Lanka-i tamil szeparatista mozgalmak összefüggése, kölcsönhatásai. A jelen tanulmány, főként terjedelmi okok miatt, szintén nem vállalkozhat e kérdés behatóbb vizsgálatára, csak a kutatás szükségére kívánja felhívni a figyelmet.

A kezdetek (1841-1916)

A 20. század elejére a Madras Presidency vált Brit-India legnagyobb közigazgatási területévé, amely magába foglalta a mai Keralát, Maiszúrt, Ándhra Pradést, Tamil Nádut, valamint Maharástra és Orissza jó részét is.¹ Az ország résznek akkor mintegy 40 millió lakosa volt, ennek 3,2 százaléka bráhmin, 20 százaléka érinthetetlen. Fővárosát, Madrászt Kalkuttához és Bombayhoz hasonlóan a brit uralom fejlesztette világvárossá, Madrász azonban a gazdasági és politikai fejlődés tekintetében messze elmaradt a másik két indiai metropolistól. Ehhez nagyban hozzájárultak a nyelvi problémák, valamint az India többi részéről sokban eltérő, főként az ottani társadalmi szerkezetben mutatkozó sajátosságok is.

Ezek közül a két legfontosabb a *rajatvári* földbirtokbérleti rendszer, illetve a bráhminok hegemoniája volt a dél-indiai adminisztrációs gépezetben és a szellemi élet legnagyobb részében. Míg India többi részében a Mogul birodalomtól örökölt *zamíndári* földbirtokrendszer volt az uralkodó, a Madras Presidency területén a földeknek mindössze 25 százaléka volt a *zamíndárok* (nagybirtokosok) kezében, a többit a *rajatvári* rendszerben, középbirtok formájában bérelték. Ez a bérleti forma tette lehetővé, hogy a 19. század második felében a tamil *vélála*, a telugu *kápu (reddi)* és *kamma* földműves kasztok tagjai meggazdagodjanak és, mint tehetős középbirtokosok, később bizonyos szempontból meghatározó társadalmi-politikai erővé váljanak Dél-Indiában.

A bráhmin hegemonia okai a mai Tamil Náduban a sajátos történelmi fejlődésben keresendők. Az i.sz. 5. század óta, amikor a buddhizmus és a dzsainizmus korszaka után a hinduizmus, ezen belül pedig a dél-indiai, tamil eredetű *bhakti* mozgalom vált uralkodó vallássá, a 19. század közepéig szinte semmi sem háborította a hinduizmus fejlődését. A *bhakti* mozgalom elindítása volt a dél-indiai tamil kultúra egyik legjelentősebb hozzájárulása a nagy-össz-indiai tradíciókhoz.

¹ A tanulmányban előforduló indiai neveket a Keleti nevek magyar helyesírása, Akadémia Kiadó, Budapest, 1981. által megadott szabályok szerinti átírásban közöljük.

A hinduizmus és a bráhmínok körülbelül a 10. századra szilárdították meg teljesen pozícióikat Dél-Indiában. A mai Tamil Nádu és Kerala vált az Észak- és Közép-Indiából az iszlám terjedése előtt visszahúzó bráhmínoknak, a tradicionális hindu kultúra, a szanszkrit nyelv és irodalom, a hindu vallásfilozófia megőrzőinek, továbbfejlesztőinek egyik fő menedékévé. Dél-Indiának ezen a részén nem jelentkezett számottevő erővel sem az iszlám, sem a szikh, sem a párszi, sem a dzsaina vallási mozgalom. Kerala kivételével, ahol a kereszténység akkor már az első évezred kezdete óta jelen volt, az újkori keresztény térítő misszionáriusok sem jártak különösebb sikerrel. Így ezen a területen a 19. század közepéig a hagyományos hindu társadalom a maga belső törvényszerűségeit követve fejlődhetett tovább.

A bráhmínok a Védák varna-tanaira és a Mánava-dharmasásztrára való hivatkozással az összes dél-indiai népet, törzset vagy a súdra kasztba, vagy az érinthetetlenek kasztonkívüli kategóriájába tartozónak tekintették, magukat pedig az indo-árják leszármazottainak tekintették. India szerte, az iszlám hódítás terjedésének ellenére, még a muszlim hercegi államokban is a bráhmínok töltötték be az államapparátus, a politikai gépezet szinte összes posztját, így ők kerültek leghamarabb kapcsolatba a Brit Kelet-indiai Társaság ügynökeivel, a brit gyarmati adminisztrációval is. Az írástudás mellé, amely addig is szinte csak a bráhmínok kiváltsága volt, megszerezték az angol nyelv tudását is. Ez és a hivatali életben szerzett jártasságuk, nemzedékről nemzedékre öröklődő nagy politikai tapasztalaton alapuló hagyományaik lehetővé tették, hogy a bráhmínok a brit-indiai adminisztrációban is hegemóniához jussanak.

Egészen az 1850-es évek közepéig a maráthi származású *désasztha* bráhmínok töltötték be a legtöbb fontos pozíciót mind a brit területek, mind a hercegi államok közigazgatásában. A brit tisztviselők – főleg a kezdetekben – szívesen fogadták a helyi viszonyokat náluk sokkal jobban ismerő, tapasztalt bráhmín hivatalnokok segítségét, együttműködését. A 19. század második felében a désaszthákat a már európai típusú egyetemi végzettséggel rendelkező, a madrászi egyetemen tanult tamil és telugu bráhmínok váltották fel Dél-Indiában. A madrászi egyetem megnyitása és Lephinston lord oktatásügyi reformjai így fordulópontot jelentettek Dél-India társadalmi fejlődésében.

A bráhmínok mellett a másik legjelentősebb közösség, amely egyetemre tudta küldeni gyermekeit, a már említett tamil *vélála*, a telugu *kápu (reddi)* és *kamma* földműves kasztokból kialakult középbirtokosi réteg volt. E birtokosok többsége tehető emberré vált, közülük kerültek ki az első dél-indiai gyárosok, banktulajdonosok nagy része is. Sokan mint a Brit Kelet-indiai Társaság ügynökei (*dubhásiák*) gazdagodtak meg. Azt az új típusú értelmiséget,

amely a dél-indiai társadalmi változásokat elindította, a madrászi egyetem és a hozzá tartozó alacsonyabb szintű iskolák nevelték fel. Az évszázadok óta a bráhminok és a hindu társadalom többi része között lappangó ellentétek ugyancsak ennek az értelmiségnek a körében öltöttek egyre határozottabb formát. Az új közösség helyet kért magának a gyarmati adminisztrációban is, kétségbe vonva a bráhminok addigi hegemoniáját.

Az élesedő, most már első sorban kenyérharcon alapuló bráhmin nem-bráhmin ellentétek a 19. és 20. század fordulójára egyre inkább kezdtek faji jelleget ölni, árja-dravida konfliktussá válni. A dravida faji tudat kialakulásának kezdetei a 19. század közepére nyúlnak vissza. Tirunelveli anglikán püspöke Robert Caldwell 1856-ban jelentette meg összehasonlító nyelvтанát,² amely a dravida nyelvcsalád felfedezését jelentette. A mű, a nyelvcsaládot képező dél-indiai nyelvek leírásán kívül, részletesen foglalkozott e nyelvek külső kapcsolataival, távolabbi rokonságával (egészen az urál-altáji nyelvekkel való rokonság feltételezésig). Caldwell részletesen taglalta a dravida etnogenezis kérdését is, élesen szembeállítva a tamil kultúrát a szerinte az árja hódítók által Dél-Indiába hozott szanszkrittal, hangsúlyozva, hogy a bráhminok semmi megőrzésre méltóval nem járultak hozzá a tamil kultúrához. Az őt követő misszionáriusok és a brit adminisztráció egy része – bizonyos bráhminellenes érzelmek, vagy pusztán az indiai közösség megosztására való törekvés miatt – támogatta a dravida faji teóriát és fokozta az addigi bráhmin-súdra, attól kezdve egyre inkább árja-dravidaként emlegetett konfliktust.

Talán a fentiek hatására is, de ez időben indult meg a tamil kultúra szanszkritizálódása miatt rég elfeledett, csak a középkori kommentárok utalásaiból ismert ótamil irodalmi emlékek publikálása. Az elveszettnek hitt, a szanszkrittól teljesen független, más tradíciókra épült nyelv közkinccsé tétele két tamil bráhmin nevéhez fűződik. Sz.V. Dámódaram Pillai (1823-1901) és U.V. Szváminátha Aijár (1855-1942) tettek a legtöbbet az i.e. 3. és i.sz. 6. század közötti tamil irodalom emlékeinek felkutatásáért, lehetőséget adva ezzel a tamilok múltjának rekonstruálására, a tamil nemzeti tudat kialakulására. A későbbi tamil reneszánszként ismert kulturális mozgalom elindításához a múltnak ez az újrafelfedezése és az európai irodalommal való megismerkedés szolgáltatta az alapot.

A nyugati neveltetésű értelmiség elit megjelenése bomlasztólag hatott a hagyományos dél-indiai társadalomra. A hagyományos hindu vallási tradíciókra alapozott társadalmi értékrenddel való szembefordulás tovább erősödését némileg lelassította, sőt csaknem a visszájára fordította a bengáli Brahmo Szamádzs néhány Dél-Indiába látogató vezetője,

² A Comparative Grammar of the Dravidian or South Indian Family of Languages, London, 1856. pp. viii, 528.

valamint a Theozófiai Társaság irányítói, személy szerint H.S. Olcott és H.P. Blavatsky megjelenése. A Társaság új központjának felállítása a madrászi Adjárban ugyanis elindította a hindu újjászületés mozgalmát. A művelt indiai közvélemény, amely a Nyugat minden Indiával kapcsolatos megnyilvánulására érzékenyen reagált, a hindu vallást, filozófiát az egész emberiség egyik csúcsteljesítményének hirdető theozófiai tanításokból új ösztönzést kapott a már-már megingóban lévő vallási hagyományai újjáértékelésére, helyreállítására.

Dél-Indiában, ahol a már előbb ismertetett árja-dravida konfliktus egyre élesedett, a theozófusok működése csak olaj volt a tűzre. Részint a bráhmínokat ösztönözte arra, hogy felsőbbrendű árja mivoltukat, az általuk képviselt kultúra magasabb rendűségét még jobban hangsúlyozzák, részint felbosszantotta a keresztény misszionáriusokat, akik a bráhmínok új szövetségeseit látták a theozófusokban és ellenhatásként még fokozottabb erővel folytatták a dravida fajelmélet kidolgozását, az árja (bráhmín) kontra nem bráhmín (dravida) ellentétek szítását. Főként G.U. Pope (1820-1907) brit misszionárius tevékenysége járult hozzá nagyban ennek az irányzatnak a továbbfejlesztéséhez.³

A brit gyarmati vezetés többször is állást foglalt az egyre jobban elfajuló árja-dravida vitában. Ennek egyik jellemző megnyilvánulása volt, amikor Madrász kormányzója, Monstuart Elphinston Grant-Duff 1886. március 25.-én a madrászi egyetem végzős hallgatói előtt mondott beszédet. Megjegyzendő, hogy a hallgatóság több mint háromnegyede bráhmín volt. Nem nehéz felfedezni a beszédben azoknak a brit törekvéseknek a megnyilvánulását, amelyekkel a számukra egyre több problémát okozó új indiai értelmiség megosztását kívánták elérni.⁴

Az európai mintákat követő indiai politikai élet kialakításában nagy szerepet kapott az indiai sajtó is. Dél-Indiában az 1878 szeptemberében alapított, angol nyelvű madrászi hetilap, a *Hindu* vált a politikai élet mindvégig el nem kötelezett szócsövén. 1881-től jelent meg az első tamil hetilap, a mérsékelt irányzatot képviselő *Szvadésamitran*. Mind a *Hindu*, mind a *Szvadésamitran* 1889-től napilapként folytatta megjelenését. A két lap, csakúgy, mint a kor legtöbb sajtóterméke, főként az európai neveltetésű rétegekhez szólt.

³Pope értelmezte úgy a nagy szanszkrit eposzt, a Rámájánát, hogy az a dravidák árják általi leigázásának a története. Ő azonosította először az eposzbeli Lanká szigetét a mai Srí Lankával és az eposzban negatív szerepet játszó rákszaszákát, démonokat, valamint Hanumán majomkirályt és népét a Dél-Indiában élő dravida népekkel. A későbbi kutatások mindezt nem igazolták. Talán elég annyit megemlíteni, hogy a lanká szó maga szigetet jelent és bárhol lehetett Indiában, akár valamely folyón is.

⁴ „You are of pure Dravidian race... I should like to see the pre-Sanskrit element amongst you asserting itself rather more... The constant putting forward of Sanskrit literature as if it were pre-eminently Indian, should stir the national pride of some of you Tamil, Telugu, Canarese. You have less to do with Sanskrit than we English have. Ruffianly Europeans have sometimes been known to speak to natives of India as 'Niggers', but they did not, like the proud speakers or writers of Sanskrit, speak of the people of the South as legions of monkeys. It was these Sanskrit speakers, not Europeans, who lumped up the Southern races as Rakshusas – demons. It was they who deliberately grounded all social distinction on Varna, colour”

A Szvadésamitran munkatársaként kezdett dolgozni 1904-ben a szmartha-bráhmín születésű G. Szubramanja Báradi (1882-1921), akinek költészetében először kapott határozott megfogalmazást a tamil hazának, az egész indiai tamil nyelvterület egygyé tartozásának, a tamil nacionalizmusnak a gondolata. Báradi távol tartotta magát az árja-bráhmín – nem bráhmín-dravida torzsalkodástól. Mint az Indiai Nemzeti Kongresszus (INK) hívének, B.G. Tilak radikális irányzata követőjének, az egységes, független, a régi elavult társadalmi kötöttségektől megszabadított, kasztok és vallási különbségek nélküli India volt az eszménye, költészetében és politikai tevékenységében egyaránt. A tamil nemzeti öntudatot, mint az össz-indiai, egységes nemzeti érzés egyik alkotóelemét értelmezte.

Báradi munkásságára három tényező volt döntő befolyással: a tamil irodalom múltjának újrafelfedezése, az angol irodalommal, főleg Shelley költészetével való megismerkedése és szoros kapcsolata Srí Aurobindo Ghóssal, a nagy bengáli függetlenségi harcossal és filozófussal. Bár Aurobindo filozófiáját nem fogadta el, politikai tanításai, a „bengáli iskola”, amelyet Aurobindo képviselt nagy hatással voltak munkásságára és azon keresztül az egész tamil nemzeti mozgalomra. Báradi követői nagyjából csak tamil nacionalizmusát értékelték, össz-indiai nemzeti törekvéseit figyelmen kívül hagyták.

Annak, hogy az INK, amelynek létrehozásában tamilok is, bráhmínok és nem bráhmínok egyaránt, igen jelentős szerepet játszottak, nem tudott nagyobb népszerűsége és szélesebb tömegbázisra szert tenni a Madras Presidency területén, kezdetben főleg Annie Besant (1847-1933) működése volt az oka. A theozófus Annie Besant ugyanis diszkreditálta a politikus Annie Besant tevékenységét és mindazt, ami azzal kapcsolatos volt. A theozófus hagyományok hű folytatójaként Besant is a szanszkrit nyelvű, árja-bráhmínoknak tartott kultúrát vélte Indiára igazán jellemzőnek és gyakorta dicsérte annak felsőbbrendűségét.

Ez időben Annie Besantnak két fő politikai célkitűzése volt. Az egyik, hogy B.G. Tilakot és az általa vezetett szélsőséges csoportot az INK-ba való visszatérésre bírja, a másik a Home Rule League megszervezése volt. Besant, mint korának néhány vezető indiai politikusa is, a hagyományos indiai falusi tanácsokban, a *pancsájatokban* látta az indiai önkormányzat előképét. Besant ekkoriban még nem rendelkezett azzal a politikai potenciállal, ami ehhez a munkához szükséges lett volna, ennek ellenére 1915 szeptemberében megtette az első lépéseket a Home Rule mozgalom elindítására.

Annie Besant tudatosan alkalmazta a brit sajtópropaganda eszközeit célja elérésére. Törekvése 1916. szeptember 3.-án, a Home Rule League megalapításával valósággá vált. A politikus ezek után újabb propaganda eszközt vetett be, megkezdte mozgalmának tamil

nyelven való népszerűsítését a helyi sajtóban. Ezzel már nemcsak az európai neveltetésű rétegeket tudta megszólítani. Bár sokan nem értettek egyet Annie Besant módszereivel és céljával, az agitáció egy, eredeti szándékától lényegesen eltérő eredményt hozott. Egyre határozottabb formában került előtérbe a kérdés, kinek a kezében lesz a politikai hatalom egy függetlenné váló Indiában, mi lesz a nemzeti, vallási és egyéb közösségek sorsa az új rendszerben.

A Home Rule League által felvetett kérdések részint kiélezték az INK-ban már korábban is megnyilvánult tamil-telugu-malajálami ellentéteket, részint heves reakciót váltottak ki a nem bráhmín kasztbeli hindukból. A bráhmín ellenesség Dél-India szinte minden részén ugrásszerűen fokozódott. Annie Besant theozófusi működésére való hivatkozással az ellene agitálók hamarosan kiadták a jelszót: „Home Rule is Brahmin Rule”.

Egy 1912-ben alakult, a nem bráhmín egyetemi hallgatók megsegítését célzó társadalmi szervezet, a Dravidian Association titkára, egy vélála származású tamil orvostanhallgató. C. Natésa Mudalijár vezetésével, 1916. november 20.-án a szervezet mintegy 30 vezetője találkozott a madrászi nem bráhmín értelmiség két legtekintélyesebb képviselőjével, a tamil Dr. T.M.Nájarral és a telugu Tjágarádzsa Csettivel a madrászi Victoria Public Hall-ban. Az összejövetel célja egy közös érdekvédelmi szervezet megalakítása volt, amely különböző angol, tamil és telugu nyelvű sajtóorgánumok segítségével a nem bráhmínokat volt hivatva képviselni.

A találkozó közvetlen következménye az 1916. december 20.-án a Hindu-ban és a New India-ban megjelent Non-Brahmin Manifesto volt. A közös célok anyagi megvalósítása érdekében a nem bráhmín közösség vezetői „*Tennindia Nala Urimai Szangam*” (Dél-indiai Jóléti Szövetség) néven részvénytársaságot alapítottak. A társaság angol nyelvű napilapja, a *Justice* 1917. február 26.-án jelent meg először, Dr. Nájár szerkesztésében. Tamil nyelvű napilapjuk, a *Dravidian N. Bhaktavatsalam* szerkesztő vezetésével 1917 közepén indult. A társaság megjelentett még egy telugu nyelvű sajtóorgánumot is.

Az angol nyelvű lapjának címe után röviden csak *Justice Party* (JP) néven említett szervezet sajtója erőteljes támadást indított Annie Besant és a Home Rule mozgalom ellen, arra a veszélyre figyelmeztetve, hogy az új, később esetleg függetlenné váló Indiában a bráhmínok nemcsak megőriznék hegemoniájukat, hanem minden eddiginél nagyobb hatalomra tennének szert.

A JP mindinkább politikai jelleget öltő szervezkedésében a tamil *vélálák* játszották a fő szerepet. A brit hatóságok nagy szimpátiával figyelték a mozgalom erősödését. Az új párt szinte

megalakulása pillanatától szemben állt az INK-val, azt hangoztatva, hogy az a bráhminok pártja, amelynek célja az árja-bráhmin hatalom további biztosítása. A JP tagjai tisztában voltak azzal, hogy jólétüket a brit uralomnak köszönhetik, társadalmi, politikai felemelkedésüket is csak ezen belül tartották elképzelhetőnek, így érdekeik a brit uralom iránti teljes lojalitást kívánták.

A brit hatóságoknak kapóra jött a JP megjelenése. A bráhminok iránti szimpátiájuk az INK működése miatt erősen megcsappant, Dél-Indiában nem volt számottevő muszlim lakosság, amelyet szembeállíthattak volna vele, a Home Rule agitáció központja pedig éppen a Madras Presidency-ben volt. Ugyanakkor mindez nem tartotta vissza a helyi brit gyarmati hatóságokat, hogy továbbra is a bráhminok alkalmazását részesítik előnyben, ezzel még tovább fokozva a már úgy is meglévő feszültségeket. Magyarozatuk szerint erre azért volt szükség, mert a nem bráhmin értelmiségiek még mindig nagy tudásbeli hátrányban voltak és velük nem lehetett volna biztosítani a gyarmati adminisztrációs gépezet működését.

Az így kialakult helyzetben a JP látszott a brit vezetés számára az egyetlen olyan politikai erőnek, amely, ha a többség érdekeinek képviselőjeként lép fel, alapvető lojalitása következtében a további brit uralom biztos támasza lehet. A tamil bráhminok túlnyomó többsége nem ismerte fel a fenyegetést. Egyszerűen elképzelni sem tudták, hogy az általuk több mint ezer éve elnyomott, lenézett nem bráhmin kasztbeli hinduk szervezetlen tömege egyszer velük egyenrangú politikai erővé válhat.

A Justice Party (1917-1925)

Montagu lord, az indiai ügyek akkori államtitkára 1917. augusztus 20.-án bejelentette, hogy egy küldöttség élén politikai ténymegállapító körútra indul Indiában, amelynek célja a valós helyzet megítélése, alkotmányjogi reformok kidolgozása lesz. A hír hallatára megindult a harc az INK és a JP között a Madras Presidency lakosságának hivatalos politikai képviseleti jogáért. A JP igyekezett kiterjeszteni tevékenységét a nem bráhmin kasztbeli hinduk mellett az érinthetetlenek, a muszlimok, a keresztények, tehát a lakosság összes nem bráhmin rétegének képviseletére.

Az INK dél-indiai nem bráhmin tagjai, attól való félelmükben, hogy a JP valóban a többség képviselőjeként tud fellépni, ellenakciót kezdtek. 1917. szeptember 20.-án Madrászban megalakították az INK nem bráhmin tagjainak frakcióját Madras Presidency Association (MPA) néven. Az MPA vezetősége ugyanabból a társadalmi rétegből került ki, mint a JP-é,

agitációja is ugyanazokat célozta, politikai fegyverei, angol és tamil nyelvű sajtója is a JP-éhoz volt hasonló. Az MPA napilapjai, az angol nyelvű *Indian Patriot* és a tamil nyelvű *Désbhaktan* 1917 decemberétől jelentek meg.

A JP vezetősége ugyanabban a hónapban egy memorandumban kérte Montagu lordot, hogy az 1909-es Morley-Minto reformokra való hivatkozással a muszlimoknak adott kommunális képviselőket precedensnek tekintve, hasonló képviselői rendszert adjanak a nem bráhmínok számára is, megfelelő politikai részvételük biztosítása érdekében. Eközben a párt nem tudta megszerezni az érinthetetlenek bizalmát és támogatását. A *pancsamák* vezetői abban ugyan egyetértettek velük, hogy a Home Rule, mint a bráhmínok uralmának eszköze, újra jogfosztottságot eredményezne, azonban nem látták biztosítva politikai jövőjüket egy nem bráhmín hindu vezetés alatt sem.

Montagu lord indiai látogatása után több politikai szervezete is képviselőket akart küldeni Londonba, hogy ott álláspontját a brit parlament és a közvélemény elé terjessze. Ez egyedül csak dr. Nájárnak, a JP vezetőjének adatott meg. Míg a többi indiai politikus angliai útjának kísérlete a gyarmati hatóságok ügyeskedésén meghiúsult, addig dr. Nájár súlyos cukorbetegségének angliai gyógykezelése ürügyén utazhatott Londonba 1918 májusában. Útjának szimbolikus jelentősége volt.

A *Montagu-Chelmsfords Report on Indian Constitutional Reforms* 1918. július 2.-án, dr. Nájár londoni tartózkodása alatt jelent meg. A jelentés csak a muszlim és a szikh közösség számára javasolt kommunális képviselőket, ezzel nagy kiábrándulást jelentett a JP vezetőinek. Dr. Nájár 1918. augusztus 2.-án beszédet tartott a brit parlament mindkét házában képviselői előtt, bírálta a Montagu-Chelmsford Report-ot és ismét közösségi képviselői jogot kért a dél-indiai nem bráhmín hinduk számára.

Ezzel egyidőben Dél-Indiában az Indo-British Association egy nyugalomba vonult misszionárius John A. Sharrock vezetésével propaganda akciót kezdett annak bizonyítására, hogy a Home Rule megadása milyen katasztrófával járhat az alsóbb néprétegek számára. A Sharrock-féle pamflettek egyik visszatérő állítása az volt, hogy India lakossága nem tekinthető egy nemzetnek. Provincializmusa miatt a JP egyre jobban eltávolodott az össz-indiai politikai mozgalmaktól. Végleges törésre az INK-val fenntartott kapcsolatában az vezetett, hogy a JP nem volt hajlandó elítélni a Rowlat Act-ot és az 1919. április 13.-i amritszári vérfürdőt.

A Montagu-Chelmsford Report alapján kidolgozott Government of India Bill 1919 júniusában került második olvasatban a brit parlament elé. A legtöbb indiai párt küldöttséget menesztett Londonba, hogy a parlament bizottsága előtt álláspontjukat védelmezzék. A JP

ötfős delegációja 1919 júliusában csatlakozott dr. Nájárhoz. Köztük volt dr. Reddi Nájudu, egy telugu kápu kasztbeli ügyvéd és A., Rámaszvámí Mudaliár, akik később rendkívül fontos szerephez jutottak a JP történetében. A bizottsági vizsgálat megkezdése előtt, július 17.-én dr. Nájár váratlanul elhunyt tüdőgyulladásban. A bizottság előtt dr. Reddi Nájudu beszélt a párt nevében, aki továbbra is ragaszkodott a kommunális képviselőlet biztosításához. Végül hosszas alkudozás után elérték, hogy a Government of India Bill alapján Meston lord, Madrász kormányzója 28 helyet fenntartott a helyi törvényhozásban a nem bráhmín hinduk képviselőletére.

Dr. Nájár halála után a JP vezetését Tjágarádzsa Csetti vette át. 1920-ban a párt megnyerte a Madras Presidency-ben tartott választásokat. A 98 mandátumból a párt jelöltjei 63-at szereztek meg. Sikerüket főként annak köszönheték, hogy az INK bojkottálta a választásokat.

A JP hatalomra jutása után negatív változások jelentkeztek a párt életében. A vezetőség egyre merevebbé, konzervatívabbá vált, nem tudott újabb célkitűzéseket találni. A belső ellentétek egyre erőteljesebben jelentkeztek. Az első nagy törést az érinthetetlenek kiválása okozta. A látszólagos ok egy 1921. május 11.-i sztrájk volt, ahol az érinthetetlenek, az *ádi dravidák* cserbenhagyták a nem bráhmín kasztbeli hindukat. Az érinthetetlenek ezután külön szervezetet alapítottak és minden kapcsolatot megszakítottak a JP-vel.

A második törést a párton belül már régóta meglévő tamil-telugu rivalizálás okozta, a nyílt szakításra pedig egy egyetemalapítás miatt került sor. A Justice Party vezetői hevesen elleneztek egy telugu felsőoktatási intézmény létrehozását, attól tartva, hogy a madrászi egyetem hegemoniájának megtörésével megosztható a dravida mozgalom is.⁵ Ezek eredményeként az 1923-ban tartott választásokon a JP már csak 44 mandátumot tudott megtartani a korábbi 63-ból. Ugyanakkor a brit kormányzati szervek bráhmintalanítása is meglehetősen vontatottan haladt. A brit tisztviselők az előírások ellenére is vonakodtak hivataluk munkájának színvonalát az arányos közösségi képviselőletet biztosítandó nem bráhmín jelöltek munkába állításával veszélyeztetni. E jelöltek nagy része képességekben és tudásban meg sem közelítette az általuk felváltani kívánt bráhmín tisztviselőket.

1925-től kezdve a JP lényegében már csak a dél-indiai tamil közösség felső középosztálybeli részét képviselte. Ugyanakkor az időközben már az INK dél-indiai szárnyára is áttért vitában egyre erősödőben volt az a vélemény, hogy csak a tamilok képviselik az igazi tiszta dravida fajt és kultúrát. Ezen belül a *vélálák* egyre gyakrabban hangoztatták, hogy a

dravida ősök vélálák voltak és így ők testesítik meg az igazi tamilokat és mint ilyenek, a tiszta dravida fajt.

A dravida öntudat ilyen túltengésében egyre inkább a tamil nyelv kultusza vált a tisztelet legfőbb tárgyává. Ennek a kultusznak két pozitív eredménye volt. Elsősorban a modern irodalmi tamil nyelv kialakulása, főleg Szubramanja Báradi munkássága nyomán. Másodsorban a tamil nyelv uralkodóvá válása, és az angol fokozatos háttérbe szorulása a politikai életben.

A JP elvesztette az 1926-os választásokat a Madras Presidency-ben. A győztes az INK Szvarádzs frakciója volt. Megindult a JP lassú felbomlása. Bár 1929-ben a pártnak ismét sikerült többséget szereznie a helyi törvényhozásban, ennek már nem volt különösebb jelentősége.

A Self-Respect Movement (1925-1944)

M. K. Gandhi 1925-ös visszavonulása és a két Nehru vezető szerephez jutása után az Indiai Nemzeti Kongresszusban a tamilok egyre nagyobb tömegei kapcsolódtak be India függetlenségéért folytatott harcba.⁶ A tamil nemzeti öntudat fő támaszává már az 1925-ös évtől kezdve egyre inkább a Rámaszvami Nájakar (1879-1973) által kezdeményezett *Szujamarjádai Ijakkam*, angol nevén a Self-Respect Movement (SRM) vált. Bár a mozgalom kimondott célja kezdetben tisztán társadalmi volt, a nem bráhmin tamilok önbecsülésének biztosítása, amint ezt Nájakar 1924-ben alapított *Kudi Arasu* (Néphatalom) című tamil nyelvű újságjában megfogalmazta, hatása mihamarabb politikaivá vált. Nájakar követői szerint „Self-respect should come before Self-Rule”.

A SRM abban különbözött lényegesen a Justice Party-tól, hogy nem az értelmiséget és a módosabb középosztályt vette célba egyszerű nyelvezetű és közvetlen stílusú propagandájával. A mozgalom alapjaiban tagadta nemcsak a bráhmin felsőbbrendűséget, hanem magát a hinduizmust is, mint a bráhminok művét. A JP-vel éles ellentétben a mozgalom vallásellenes, és ami még fontosabb, kasztellenes volt. Nájakar, aki még az INK-ban jelentős érdemeket szerzett az érinthetetlenek érdekeinek képviselésével, mozgalmi propagandájával főként azokat a szegényebb, elsősorban vidéki néprétegeket vette célba, amelyeket sem a JP sem az INK nem tudott a politikai életbe bevonni. Az Szujamarjádai Ijakkam szervezet másik vezetője szintén az

⁵ Amikor 1925-ben a telugu egyetem mégis megvalósult, a JP tamil vezetői egy külön tamil egyetem létrehozását kezdték követelni. Ez 1929-ben jött létre Csidambaramban, Annamalai University néven.

⁶ 1927-ben, éppen Madrászban jelentette be apja távollétében Dzsavharlál Nehru, hogy a domíniumi státus megszerzése helyett India függetlenségét tűzte ki célul. Az idősebb, Mótílál Nehru, Európából való hazatérése után ellenakcióba fogott a domíniumi státusz célként való visszaállításáért.

INK-ból kivált politikus, Sz. Rámanáthan lett. Vallásellenes propagandájához gyakran igénybe vette a Justice Party fórumait is.

Kasztrendszer-ellenes nézetei miatt Nájakar már korábban szembekerült M. K. Gandhival, aki harcolt ugyan az érinthetetlenek emberi jogaiért, de magát a kasztrendszert nem vettette el, sőt, bizonyos mértékig az indiai társadalom jövőbeni alapjának is tartotta. Nájakar a *Kudi Arasu* hasábjain szállt szembe Gandhi álláspontjával, amelynek eredményeként hívei nyilvános gyűléseken tiltakoztak a kasztrendszer ellen.

Az SRM korai szakaszának legfontosabb eseménye az 1929. február 17.-én Csingalpatban megnyitott tartományi konferencia volt. A konferenciát Madrász független főminisztere nyitotta meg, a felszólalók pedig támadták az árják által a dravidákra kényszerített kasztrendszert, a megosztottságot szító szanszkrit irodalmat és dicsérték a tamil hagyományok felsőbbrendűségét. A vidéki vásárok hangulatát tükröző konferencia határozatot fogadott el arról, hogy minden alapot meg kell vonni a Védák, a szanszkrit és a hindi nyelv propagálásától.

A Self-Respect Movement egyre militánsabb jelleget öltött. A Caldwell püspöktől eredeztethető dravida öntudatot sokkal magasabb fokra fejlesztve, a mozgalom néhány kérdésben messze túlment még az INK legradikálisabb frakciójának követelésein is. Nájakar nem volt sem a brit uralom, sem a hindu vallás elkötelezettje. Tamil nacionalizmusa és alacsony társadalmi státusza (érinthetetlen volt maga is) sokkal türelmetlenebbé, hevesebbé tette őt is és híveit is.

Az INK-nak egyre nagyobb gondot okozott az SRM. A mozgalom vezetői jól ismerték az Kongresszust, azt balról támadták, sokszor nevetségessé téve az egész gandhista mozgalmat és annak politikai eszközeit. Nájakar 1931-ben európai körutazást tett, felkeresve többek között Németországot és a Szovjetuniót is. Hazatérése után szakított Sz. Rámanáthannal, beszédeiben megjelentek az európai útja során felszedett materialista zsargon kifejezései. Rámanáthan helyére egy fiatal értelmiségi, C.N. Annádurai (1909-1969) lépett. Annádurai a 19. századi amerikai szabadgondolkodótól Robert Ingersolltól kölcsönözte stílusát.

1935-ben, amikor a Government of India Act életbe lépett, Madrász főminisztere C. Rádzsagópálacsáriar (Rádzsádzsí) volt, az Indiai Nemzeti Kongresszus egyik vezetője. Rádzsádzsí törvényt fogadott el, amely kötelezővé tette a hindi nyelv oktatását a Madras Presidency összes iskoláiban. A döntés még kongresszusi tamil körökben is nagy felháborodást okozott, az SRM pedig hosszú évekig tartó tiltakozó akciókkal, látványos tüntetésekkel válaszolt. Egy tüntetésen Nájakart is letartóztatták, 1939 januárjáig börtönben volt.

1938 decemberében a JP vellori kongresszusán távollétében elnökéül választotta Nájakart. Ezen a kongresszuson hangzott először a „*tani-t tamil nádu!*” (külön, önálló tamil országot!) követelés. Börtönéből szabadulva Nájakar, mint a JP elnöke, Perijár (nagy bölcs) néven folytatta politikai működését. Perijár 1939. január 10-én kiadta az új jelszót „*Tamil Nádu tamilarukké!*”, avagy angolul „Tamil Nad for the Tamilians”. Ez a dátum tekinthető a dél-indiai tamil szeparatizmus születésnapjának.

Egy évvel később, amikor a Muslim League hivatalosan is követelte India kettéosztását és Pakisztán létrehozását, 1940. augusztus 24-én Perijár egy Indiától független Drávidisztán felállításának követelésével lépett fel. Korábbi jelszavát módosította: „*Drávida nádu drávidarukké!*” (Dravida országot a dravidáknak!) A „három nemzet elvét” először a Deccan Times Muslim League Special 1941 áprilisában megjelent számában T.V.A. Náthan cikke tartalmazta.

A tamil szeparatista propaganda Perijár és Annádurai vezetésével a második világháború alatt is folytatódott. A mozgalom tagjai ekkor adták fel lojalitásukat a brit uralomhoz, főként azért, mert a háború idejére az INK támogatásáról biztosította Angliát a győzelem érdekében. A szeparatisták Gandhi-ellenessége erősebb volt, mint korábbi lojalitásuk a britek iránt. Az SRM aktivistái közül sokan átszöktek Burmába és Szubhász Csandra Bhósz hadseregében harcoltak a japánok oldalán az angolok ellen.⁷

A Drávida Kazsaham (DK) és a Drávida Munnétra Kazsaham (DMK) (1944-1969)

1944. augusztus 27.-én a Justice Party szálemi kongresszusán Annádurai javaslatára az Self-Respect Movementtel egyesült párt nevét *Drávida Kazsaham*-ra (DK), azaz Dravida Szövetségre változtatták. Az új nevű párt fő célkitűzéseiként egy független, nem bráhmin, dravida ország létrehozását jelölték meg.

India függetlenségének elnyerésekor, 1947-ben a DK nem képviselt jelentős politikai erőt, Madrász államban az Indiai Nemzeti Kongresszusnak szilárd többsége volt. Perijár megpróbálta a Függetlenség napját, augusztus 15-ét gyásznappá nyilvánítani, mondván, hogy az az árjáknak a dravidák fölötti újabb uralmát hozta, de Annádurai leszavaztatta a javaslatot.

Annádurai befolyása egyre erősödött a párt vezetésében. 1947. október 14-én a DK kadalúri kongresszusán újabb elszakadási határozatot fogadtak el, ezt megújították a párt 1948. október 23-24.-i konferenciáján is. 1949. május 14-én Rádzsádzsi Tiruvannámalaiban tett

látogatása alkalmával megpróbálta Perijárt a szeparatista törekvések feladására bírni, sikertelenül.

1949. június 18.-án az akkor 70 éves Perijár házasságot kötött egy 26 éves leánnyal. Annádurai szeptember 18-ra rendkívüli pártvezetőségi ülést hívott össze és erkölcsi okokra hivatkozva leváltatta Perijárt a pártvezetői posztról. A vezetőváltás pártszakadáshoz vezetett. A többség Annádurait követte, aki új pártjának a *Drávida Munnétra Kazsaham* (DMK) azaz a Dravida Újjászületés Szövetsége nevet adta. A DK ezután már nem játszott jelentős politikai szerepet. Az új párt, a DMK fő célkitűzése a független tamil ország kivívása maradt.

Annádurai folytatta az SRM célratörő, erőszakos politikáját, hamarosan létrehozta a párt megfelelő segédcsapatait. Ezek közül a legfontosabb az 1950-ben megalakult Dravida Írószövetség és a különböző ifjúsági szervezetek voltak. Az egyetemisták számára létrehozott *Drávida Mánavar Munnétra Kazsaham* (Dravida Egyetemista Újjászületési Szövetség, DMMK) alapjául az Annámalai Egyetemen 1943. augusztus 1.-jén Nedundzsezsijan, Tamil Nádu későbbi művelődésügyi minisztere által alapított dravida ifjúsági szövetség szolgált. Egy másik, egyetemen kívüli ifjúsági szervezetben kezdte meg politikai pályafutását 16 éves korában a DMK későbbi vezetője, M. Karunánídi is. A Dravida Írószövetség feladata volt többek között a megfelelő propagandairódalom biztosítása a párt számára.

A DMK ideológiai támadásainak egyik fő célpontja újra a már régen is jól bevált Rámájana lett. Annádurai odáig ment árjaellenességében, hogy még az egyik legnagyobb tamil költőnek, Kambannak a 10. században írt Rámájana feldolgozását, az *Irámavatáramot* és a tamil bhakti mozgalom hagiográfiáját tartalmazó, 11. századi *Perijapuránát* is nyilvánosan tűzre kívánta vettetni, mint a dravidákat megalázó, árjamagasztaló műveket.

A DMK agitáció másik legfontosabb területe a hindi nyelv elleni harc volt. A párt ideológusai a hindi nyelvben is az árja elnyomás eszközét, a tamil nyelv, a tamil kultúra megalázóját látták, nem pedig az Indiai Unió közös nemzeti nyelvét. Ideológusaik amellet kardoskodtak, hogy a nyelvi megosztottság miatt Indiának a jövőben is az angolt kellene hivatalos összekötő nyelvként használnia.

1953-ban a DMK még nem indult a választásokon, 1957-ben a harmadik legtöbb szavazatot kapott pártként végeztek. Magában Madrász városában a második helyet érték el az INK mögött.

1958. január 6.-án Dzsavaharlál Nehru miniszterelnököt feketezászlós tüntetéssel fogadták madrászi látogatásán. Annádurait és vezetőtársait a rendőrség ezért letartóztatta.

⁷ Ennek a korszaknak állít hiteles emléket Áhílan 1947-ben megjelent tamil nyelvű kulcsregénye, a Nendzsín Alaihal,

1959. április 24.-én a madrászi polgármester-választáson a DMK politikusai nyerték el a polgármesteri és a polgármester-helyettesi posztot is, az Indiai Kommunista Párttal (CPI) közösen indított jelöltként.

1960. június 18-19.-én a DMK kumarápálai konferenciáján határozatot hozott Madras State Tamil Nádura való átnevezésének követeléséről. Ultimátumot intéztek Rádzsendra Praszád köztársasági elnökhöz a hindi nyelv kötelező használatát előíró rendelet visszavonását követelve. Ellenkező esetre a DMK polgárháború kirobbantását helyezte kilátásba. A köztársasági elnököt augusztusi látogatása idején szintén fekete zászlókkal fogadták.

1961. július 11-16.-i kongresszusán a DMK a pártalapítás napját, szeptember 17.-ét Tamil Nádu függetlenségi napjává nyilvánította. 1965. január 8.-án a DMK vezetősége a Köztársaság Napját, India nemzeti ünnepét, január 26.-át, amely egyúttal a hindi egyedüli államnnyelvként való bevezetéséről szóló törvény életbelépésének a dátuma is, a párt gyásznappjává nyilvánította. Tamil Náduban sztrájkok és zavargások kezdődtek a következő év februárjában a hindi nyelv elleni tiltakozásul, február 12.-én általános sztrájkot tartottak. A központi kormány belügyminisztere vette át a válság megoldásának vezetését. A rendőrség letartóztatott 118 tamil diákvezetőt, majd február 16.-án Karunánídit, a DMK akkori második számú vezetőjét is. A központi kormány intézkedései Tamil Náduban fokozták a DMK népszerűségét.

Annádurai Kongresszus-ellenes koalíciót szervezett a DMK vezetésével, a Szvatantra párt és a Forward Block, a marxista kommunista párt (CPM), a Muslim League és a Tamil Nemzeti Párt, valamint 2 független politikus részvételével. Az 1967-ben megtartott választásokon a koalíció elsőpró győzelmet aratott. A DMK 25 képviselőt küldhetett a Lók Szabhába, az Indiai Unió parlamentjének alsóházába. Madras State 1969-től hivatalosan is Tamil Nádu lett.

Annádurai 1969-ben bekövetkezett halála újabb pártszakadáshoz vezetett. Az új párt, Karunánídi és a malajálám származású K.J. Rámacsandran vezetésével az Anná-DMK nevet vette fel az elhunyt vezető tiszteletére. A DMK a volt ifjúsági vezetőt, Nedundzsezsijant követte. A pártszakadás eredményeként az 1972-es választásokon mindkét párt visszaesett. A sikertelenségért egymást okolták, kölcsönösen korrupciós vádakot hangoztatva.

„A lélek hullámai.”

Összegzés

A tamil szeparatista pártok egyikének sem volt soha pozitív gazdasági, vagy politikai programja. Célkitűzéseik mindig valami, vagy valaki ellen irányultak, általában a központi kormány, az össz-indiai törekvések ellen igyekeztek hangolni a tamilokat. A pártpropaganda alapjává az indiai terminológiával „lingualism”-nak nevezett irányzat vált. A DMK hatalma idején igyekezett az egyetemi képzésben, a tudományos kutatásokban, főleg a társadalomtudományok területén ideológiáját érvényre juttatni.

A DMK egy másik fontos törekvése az Indián kívüli – „határontúli” – tamilok összefogása, nemzeti tudatuk fenntartása és erősítése volt. Tamil Nádu és Srí Lanka Dzsaffna tartománya közös tamil országban való egyesítésének követelése először 1960-ban jelent meg a DMK ideológiájában. Ezek a szeparatista eszmék nagy visszhangra találtak, főként a Srí Lanka-i tamil ifjúság körében. Azt, hogy ez a propaganda hová vezetett, megláthatjuk a Srí Lanka-i tamil szeparatisták harci cselekményeiről szóló tudósításokból. Habár a fenti elképzelésnek semmiféle politikai, vagy gazdasági racionalitása nincs, arra azonban alkalmas, hogy a Tamil Náduban még mindig uralmon lévő DMK tárgyalási pozíciót és alkuképességét erősítse az indiai belpolitikában. Ezért talán túl nagy ár volt Radzsív Gandhi meggyilkolása 1991-ben, valamint az a 60 ezer értelmetlen halálos áldozat, amelyet a Srí Lankán mintegy 35 éve folyó polgárháború követelt eddig.

Polonyi Péter (ford.):

Yue Jianyong: Békés felemelkedés - realitás vagy vágyalom?

A fordító előszava

„A háború mindig a család útját járja.” Szun-ce: A hadviselés törvényei (Tókei Ferenc fordítása)¹

A jó kétezer esztendőes kínai stratégiai alapmű néhány éve nagyon népszerű volt Nyugaton. Politikai és gazdasági tárgyalásokat folytatók egyaránt szívesen fordultak a segítségéhez, hogy jobban megértsék kínai partnerük gondolkodásmódját. Olykor a mű érvényességi körén messze túllépve.

Egy kérdésben azonban Szun-ce ma is rendkívül aktuális, s ez éppen írásának fő tárgya: maga a háború.

Egyrészt igen humánusan és bölcsen foglal állást, amikor nem a vérontást, hanem a békés megoldást teszi első helyre², ám mivel a cél változatlanul a másik fél terveinek megghiúsítása, ehhez a nyers erő alkalmazása helyett ravaszságra van szükség. A nagy stratégia könyve a félrevezetések egész tárházát tartalmazza: „ha képesek vagyunk valamire, tegyünk úgy, mintha nem lennénk képesek”, „ha valamit felhasználunk, tegyünk úgy, mintha nem használnánk fel” és még hosszú a sor.³

Vitathatatlan, a kínai politikára és viselkedés-kultúrára ezek a hagyományok mély hatást gyakoroltak. Ugyanakkor a más tradíciókon nevelkedettek ezt az elméletet és

* Polonyi Péter (1935-) A Pekingi Egyetem kínai nyelv- és irodalom szakán végzett (1961), 1961-1969 Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 1969-1990 MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete tudományos munkatársa, több Kínával kapcsolatos népszerűsítő munka szerzője.

Eredetiben megjelent: Ershiyishiji, 2006. február (93.szám) Hongkong; Guangming Guancha 2006. június 14. Kínai Népköztársaság; Boxun internetes folyóirat (megjelenési hely jelöletlen) 2006. június 18.

¹ Balassi Kiadó, 1995, p. 15.

² i. m.: p. 25. “Nem is harcolni, mégis alávétetni az ellenséges sereget: ez a legjobb a jók között. Így a legjobb hadsereg az, amelyik megghiúsítja az ellenség terveit; csak ezután következik az, amelyik szétzúzza az ellenség szövetségeseit, majd utána az, amelyik harcot vív az ellenséges sereggel, s végül az a legrosszabb, amelyik városfalakat kezd ostromolni.”

³ i. m.: pp. 15-16.

gyakorlatot látva kételkedni fognak a kínai fél szavahihetőségében. Különösen így van ez, amikor a háború és béke mindig is stratégiai fontosságú kérdéseiről van szó.

Vegyük például napjaink egyik legismertebb kínai politikai jelszavát, amelyet írásunk címéül választottunk. A reform és nyitás politikájának a 70-es évek végén történt meghirdetését követően Kína a század végéig megnégyszerezte GDP-jét, és ugyanilyen lendülettel folytatta az építőmunkát a XXI. században is. Különösen felgyorsult a fejlődés, a külföldi tőke beáramlása a WTO-ba 2001-ben történt belépést követően. Mivel az ópiumháborúban elszenvedett vereség óta tartó, másfél százados lemaradás behozásáról van szó, a kínai pártpropaganda a nemzeti érzelmekre hivatkozó jelszót keresett és talált Kína egész arculatát megváltoztató fejlődéséhez: a sajtó, a vezetők „Kína felemelkedéséről” kezdtek beszélni.

Később a szlogen átalakult, külföldre gyakorolható, félelmet keltő hatását azzal oldották fel, hogy a *felemelkedés* elé odatették a „békés”-t is. Hu Jintao államelnök-pártfőtitkár, aki 2002 óta áll a Kínai Kommunista Párt élén, s a jövőre esedékes kongresszuson minden valószínűség szerint újraválasztják (a kínai vezetők két cikluson át tölthetik be ugyanazt a tisztséget) különösen kedveli a „békés felemelkedés” fordulatát.

A kérdés összetett. Ami Hu őszinteségét illeti, két lehetőség van. Elképzelhető, hogy valóban hisz abban, amit mond, de az is, hogy ő is csupán Szun-ce tanítványa. Bár fontos, hogy egy ekkora hatalom vezetője valójában hogyan is vélekedik a jövő nagy kérdéseiről, az igazán érdekes mégsem az, hogy a jelszó megfogalmazói mit gondolnak magukban, hanem az, hogy a jelszó jegyében folytatott politika, a „felemelkedés” egyéb vonzatai pozitív eredményeket hoznak-e, vagy maguk is nemzetközi konfliktusokat keltő tényezőkké válhatnak, függetlenül a kezdeményezők eredeti szándékától.

Azért is érdemes a reálfolyamatok mélyére néznünk, mert valamennyien, akik a mai Kína látványos fejlődésével találkozunk, hajlamosak vagyunk megelőlegezni ennek az országnak a töretlen fejlődést. Pedig a kínai társadalom egyes rétegei között olyan életszínvonalbeli eltérések feszülnek, amelyek nem megfelelő kezelés esetén súlyos következményekkel járhatnak, s végső soron a jelenlegi bel- és külpolitika alapjául szolgáló konszenzus felborulásához vezethetnek.

Néhány éve széles körben elterjedt a „Kína nemet mondhat” című munka – az egyik budapesti kínai újság folytatásokban közölte – amely a Nyugattal szembeni keményebb fellépés híve volt, ami arra utal, hogy az ilyen nézeteknek is voltak-lehetnek hívei odafent és odalent is.

Katonai vezetők korábban is tettek a politikusok hangütésétől eltérő, harcias nyilatkozatokat, amelyek közül Zhu Chenghu tábornoké váltotta ki a legnagyobb nemzetközi visszhangot.

A vezérőrnagy, a Nemzetvédelmi Egyetem dékánja (egyek források szerint a Kínai Vörös Hadsereg egyik alapítójának, Zhe De marsallnak az unokája) 2005. július 14-én nyugati újságírók kérdéseire válaszolva közölte, ha az Egyesült Államok beavatkozik a tajvani kérdésbe, akár csak olyan formában is, hogy hagyományos fegyvereinek lövedéke egy kínai hajót ér, Kína nukleáris csapást mér az amerikai nyugati part nagyvárosaira. A kínai külügyminisztérium – kérdésre – elég nehézkesen határolta el magát a kijelentéstől. (Arra az első atomrobbantásukkor tett nyilatkozatukra hivatkozva, hogy országuk elsőként senki ellen nem alkalmazza ezt a fegyvert, s hogy a tábornok nem hivatalos álláspontot fejtett ki.) Ugyanakkor kínai internetes fórumokon sokan helyeselték a kardcsörtetést.

Még bonyolultabbá teszi az ügyet, hogy egy külföldi internetes újság közzétette Zhu tábornok egy titkos tanácskozáson tartott állítólagos felszólalásának szövegét, amelyben a világháború a túlnépesedés és nyersanyaghiány következtében természeti törvényként ható, elkerülhetetlen voltáról beszélt, egyben előnyösnek ítélve egy megelőző kínai csapást. Ennek rövidített szövegét a hongkongi Cheng Ming folyóirat 2005 augusztusi száma mint a titkos pekingi „katonai doktrínát” közölte. Épp az általuk az internetes szövegből kihagyott részekből derül azonban egyértelműen ki, hogy Zhu kisebbségi véleményt képviselt a tanácskozáson, ha egyáltalán elmondta mindazt, amit a publikált anyag tartalmaz. Ugyanakkor a szövegnek valami valóságtartalma mégis lehet, mert egyes állításaival (Zhu említése nélkül) a hivatalos kínai sajtóban is vitatkoztak.⁴

Az incidens után a politikusok még erőteljesebben hangoztatták országuk békés szándékait, a kutatók pedig lépten-nyomon olyan építőmunka képét vázolják fel, amely összeférhetetlen bármiféle háborús tervekkel. Többek között Kína gyorsuló urbanizációs folyamatáról, amely a társadalmi feszültségek levezetésében is fontos szerepet játszik, s bizonyos értelemben az egész gazdasági fejlődés motorjának tekinthető. A városoknak több munkaerőre van szükségük, a magasabb városi életszínvonal különben is vonzza a túlnépesedett falvak lakóit. Valamikor a falvakban akartak ipart létrehozni, mára azonban a „helybenmaradásos” modellt az urbanizációs váltotta fel.

Ha nagyobb időintervallumot vizsgálunk, ez az éles irányváltás szembeötlő, a hozzá vezető belső vitákba azonban nem nagyon nyílik betekintésünk. Szerencsére léteznek olyan, külföldön élő kínai kutatók, akik átjárnak azokon a falakon, amelyeken mi nem tudunk. A

⁴ Részletesebben lásd Polonyi Péter: Újabb pekingi talányok, Élet és Irodalom Online 49. évfolyam, p. 34.

Nagy-Britanniában élt, Kínában és Kínán kívül egyaránt publikáló Yue Jianyong, például ezek közé tartozik.

Noha nem értünk egyet a hongkongi kínai egyetemen szerkesztett „Ershiyishiji” internetes folyóiratban 2006. februárjában megjelent „Békés felemelkedés – realitás vagy vágyalom?” című tanulmányával, amely egyenesen Kína első emberének kedvenc jelszavát veszi célba, érdemesnek tartjuk megismertetni vele a magyar olvasót. Az írás ugyanis a tudomásunk szerint a Kínai Népköztársaságban kiadott „Guangming Kuancha” 2006. június 14-i számában is napvilágot látott, majd négy nappal később átvette a „Boxun” nevű, valahol Kínán kívül szerkesztett internetes fórum, most már persze szelidített címen. (Kína felemelkedésének alapvető útja a hazai gyártóipar általános, önerőből történő felvirágoztatása). Az eddig elmondottakból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy Kínában nem mindenki ért egyet a hivatalos bel- és külpolitikával, máskülönben Yue írása semmilyen címen sem jelenhetett volna meg.

Van tehát, aki csak amerikai érdekeket szolgálónak látja a globalizációt, torz jelenségnek tartja az urbanizációs boom-ot, túlzottnak véli a külföldi tőke térnyerését, s kivitelezhetetlennek a „békés felemelkedést”, hiszen ha nem a belső, hanem a külső piacra építve akarják országukat fejleszteni, ez könnyen a piacokért és a nyersanyagokért vívott háborúhoz vezethet. (Yue önellentmondása, hogy egy teljesen befelé orientált fejlesztés is éppen úgy igényel nyersanyagokat, mint a mostani.).

Az ország eredményei éles ellentétben állnak Yue aggodalmaival, hiszen Kína sokat profitált a fennálló világrendhez való, a kölcsönös függőségen alapuló alkalmazkodásából, ugyanakkor a vezetés az e folyamat során jelentkező torzulásokat maga is korrigálni igyekszik. A probléma persze létezik, de kezelhetőnek tűnik.

Túlzás a rövid időszakra vonatkozó adatsorból messzemenő következtetéseket levonni (például a fogyasztásról), de nyilván az sem véletlen, hogy napjainkban a politika mindent megtesz a falusi vásárlóerő növelése érdekében. Lehet, hogy ha a két véglet között meghúzzuk a középarányost, akkor a XIX. századi Anglia fog kijönni, de aki a mai kínai utcákon sétál, nem ilyen benyomást szerez.

Mindenesetre ismerkedjünk meg Yue ellentmondásos, de nem érdektelen gondolatmenetével, s ki-ki vonja le belőle a saját következtetéseit.⁵ Sajnos a három említett

⁵ Bármennyire fontos kérdés is Kína fejlődésének meghirdetett útja, egy rövid ideje hatalmon lévő első embernek lehetnek kedvelt fordulatai, de nincsen abban a helyzetben, hogy az ideológia támadhatatlan részeként védelmezze megfogalmazásait. Legyen bármi is az oka annak, hogy 2006 augusztusában három kötetben váratlanul kiadták Kínában a korábbi első ember, a másfél évtizeden át meghatározó jelentőségű, s azóta szinte elfelejtett Jiang Zemin műveit, ezeknek már országos tanulmányozására lehet buzdítani. Az ő tétéle, a "három képviselő" arról szól, hogy a

szöveg közül csak az internetes változat állt rendelkezésre a fordításhoz, amely nem számozta be a lábjegyzeteket, s nem jelölte meg a helyüket a főszövegben.

„Békés felemelkedés”: Különböző olvasatok

Azt követően, hogy Kína 2001 decemberében belépett a Világkereskedelmi Szervezetbe (WTO), gazdasága tartósan gyorsütemű fejlődésnek indult, a külkereskedelem és a külföldi beruházások méretei drámaian bővültek, ami egyrészt fokozta Kína befolyását a világgazdaságra, másrészt határozott csapást is mért a nemzetközi kapcsolatokra. Ezzel egyidejűleg az ország katonai kiadásai is tartós növekedésnek indultak, „Kína felemelkedése” ily módon az egész világ érdeklődésének középpontjába került.

Kína valóban felemelkedne? Ebben ma már mintha nem sokan kételkednének, de mit is jelent „Kína felemelkedése”? Az Egyesült Államokban, Japánban és más nyugati országokban az uralkodó nézet az, hogy Kína szükségszerűen az első világháború előtti második német birodalom példáját követve, az iparosítás gazdasági erejére támaszkodva, a fegyverkezési hajsza bővítésével kihívást intéz a fennálló nemzetközi rend ellen. Kínán belül viszont a vélemény-nyilvánítók többsége azt vallja, hogy az ország a gazdaság globalizációjának és a jelenlegi nemzetközi rendnek haszonélvezője, ezért a kínai gazdaság növekedési ütemének fenntartása szempontjából rendkívül fontos, hogy az Egyesült Államokkal fenntartsa az együttműködő partnerkapcsolatokat, óvja a nemzetközi rend stabilitását. A kínai kormányideológusok folyvást azt magyarázzák az Egyesült Államoknak, hogy Kína súlyos nyersanyag-hiányban szenved, nagy környezeti nyomásnak van kitéve. Az országban társadalmi konfliktusok fenyegetnek, ezért fő figyelmüket a gazdasági fejlődésre és a társadalmi stabilitásra, tehát belpolitikai kérdésekre fordítják. Kína a kelet-ázsiai rend védelmezőjét tiszteli az Egyesült Államokban, nem törekszik hegemoniára vagy a világfolyamatok irányítására, Peking egyre jobban integrálódik a világgazdaság rendjébe, kereskedelem és befektetések békés eszközei révén törekszik a világ nyersanyagforrásainak megszerzésére, valamint a hazai piac szüntelen szélesítésével „a világ társadalmi számára még több lehetőséget, nem pedig fenyegetést jelent”, s ily módon valósítja meg a „békés felemelkedést”.

kommunista párt az élenjáró tudományt, élenjáró kultúrát és az egész népet képviseli (ez utóbbi tette lehetővé az új középosztály belépését a pártba), vagyis a mai Kína gyakorlatáról, kánonná emelése tehát kedvez a mai vezetésnek. (Még akkor is, ha netán előtérbe állítói nem feltétlenül Hu tekintélyét kívánták öregbíteni vele.)

Az Egyesült Államok erre úgy reagál: sok ország szeretné, ha Kína a „békés felemelkedés” útját járná, de nincs azért olyan közöttük, amelyik a saját jövőjét tenné kockára érte. Az amerikai piacnak a kínai fejlődés érdekei szempontjából nagy a fontossága. Ám figyelmeztetni kell Kínát, hogy az amerikai piac Kína előtti nyitottságát nem szabad magától értetődő dolognak tekinteni; az a körülmény, hogy energiahordozók érdekében Kína kész együttműködni Szudánnal, Iránnal és más országokkal, rossz fényt vet Kína erkölcsi arculatára, s megkérdőjelezi, hogy vajon Kína e nemzetközi rend „felelős tagjaként” viselkedik-e, s ezt belpolitikai lépésnek kell-e tekinteni.

Mindez arra mutat, hogy az Egyesült Államok nem fogadja el Kína magyarázatát, amely az ország felemelkedését „békésnek” határozza meg. Éppen ellenkezőleg. Azok között a belső feltételek, amelyek mellett az Egyesült Államok „üdvözli” Kína békés felemelkedését, s a pekingi vezetés bel- és külpolitikai alapirányvonalai között áthidalhatatlan az ellentét. Ezért „Kína felemelkedését” az Egyesült Államokban valójában inkább „kínai fenyegetésnek” látják. Az amerikaiak „Kína felemelkedésével” kapcsolatos aggodalmait befolyásolja még az Egyesült Államokban uralkodó helyet elfoglaló új-realista nemzetközi politikai gondolkodás erős hatása. Ez az elmélet azt hirdeti, hogy az államok közötti hatalmi harc elkerülhetetlenül maximalizálódik és összeütközéshez vezet. Ahhoz, hogy az újonnan feltörekvő országok saját gazdasági erejüknek megfelelő nemzetközi pozícióra tegyenek szert, elkerülhetetlenül hadat kell üzenjenek a hegemónnak. Ezért Kína felemelkedését, függetlenül attól, hogy békés úton történik vagy sem, az Egyesült Államok mindenképpen fenyegetésnek fogja érezni.

Ami a jelenlegi szakaszt illeti, egyáltalán nem felel meg a történelmi tényeknek, ha Kínát egy kalap alá vesszük az első világháború előtti Németországgal. Mindenekelőtt gazdasági pozíciójuk tér el egymástól: Németország az első világháború előtt már befejezte az iparosítást. Gazdasági ereje meghaladta Angliáét, és csupán az Egyesült Államok előzte meg. Igen erős tőke- és technika exportáló képességgel rendelkezett. Közép-Európában, Közel- és Közép-Keleten, valamint Latin-Amerikában igen jelentős politikai és gazdasági befolyásra tett szert.

Jóllehet Kína a gazdaság méreteit tekintve a világ élvonalában helyezkedik el, de még messze áll attól, hogy iparosodottnak lehetne nevezni. Az ipari technológia és az állam modernizálásának egész színvonalát tekintve még meglehetősen jelentős távolság választja el a fejlett országoktól. Ezenkívül más nemzetközi helyzetben élünk. Az első világháború előtti Németországot egy Európa-központú multipoláris világ vette körül, s az egymaga külön kategóriát képviselő Németország önállóan is képes volt az európai egyensúly felborítására, s

rendelkezett egész Európa leigázásának szándékával és képességével. Kína viszont egy egypólusú világban található, amelyben az Egyesült Államok teljes fölényrel rendelkezik, s Kínának nem is áll szándékában, de nincs is gazdasági, politikai és katonai ereje ahhoz, hogy általánosan szembehelyezkedjen az Egyesült Államokkal.

Ez a könnyűszerrel felismerhető különbség nem maradt észrevétlen a nyugati stratégiák megfigyelők előtt, ám a „kínai veszély” hangsúlyozása minden értelemben véve hasznosnak bizonyult az amerikaiak számára Kína stratégiai megfékezése, sőt egy megelőző csapás mérése szempontjából is. Ez arra készíti Kínát, hogy ne legyen más választása, mint az, hogy elfogadja az Egyesült Államok vezető szerepét a nemzetközi rendszerben. Más szóval Kína békés felemelkedése térben korlátozott, egyre szorosabban gúzsba kötik az Egyesült Államok vezette egypólusú nemzetközi rendszer erős kötelékei. Ebben rejlik a lényege annak, hogy az Egyesült Államok miért hangsúlyozza mind erőteljesebben, hogy Kínát mind gazdaságilag, mind politikailag végérvényesen integrálni kell a nemzetközi rendszerbe.

Csak az nem érthető, hogy miért hangsúlyozza folyvást Kína is a nemzetközi gazdasági és politikai rendszerbe való integrálódás rendkívüli fontosságát, ezt tekintve a „békés felemelkedés” alapvető útjának. Hogyan jöhet létre ilyen furcsa nemzetközi politikai jelenség? A választ magában „Kína felemelkedésében” kell keresnünk.

„Kína felemelkedésének” alapja: a gazdaság növekedése

A „Kína felemelkedése” terminus a múlt század 90-es éveinek derekán, illetve annak második felében jelent meg először. Akkoriban a kínai gazdasági növekedés üteme viszonylag gyors volt, a gazdaság összvolumene a világranglistán egyre előbbre ugrott. Egyes nyugati tudósok ezzel kapcsolatban kétségeiknek adtak hangot, s azt a véleményt fogalmazták meg, hogy a kínai gazdaság tényleges ereje pusztán a közepes méretű hatalomával, Brazíliával egyenértékű, s a nemzetközi politikában nincs megfelelő súlya. 2001-ben, Kína WTO-ba történt belépése kapcsán a helyzet minőségileg megváltozott. Mindenekelőtt Kína a világgazdaságba való integrációjának üteme nagymértékben felgyorsult, s miközben az egész világ gazdasága általános recessziót élt át, a kínai gazdaság fejlődési üteme messze a többiek előtt járt.

Napjainkra a kínai GDP világviszonylatban a negyedik helyre emelkedett (a 2005 évi gazdasági összeírás utáni kiigazított eredmény), a külkereskedelmi forgalma a harmadik legnagyobb, devizatartalékait csak Japáné előzi meg.

Másrészt, mivel a hazai nyersanyagforrások hiánya egyre nagyobb, Kína a tengeren túlról nagy mennyiségben importál energiát és nyersanyagot, s az importált mennyiség drámai változásokat eredményezett a világ nyersanyagkínálatának és keresletének szerkezetében, amivel bizonyos mértékig csapást mért az egész világgazdaságra. Mind gyakrabban kerülnek felszínre egyrészt Kína, másrészt az Egyesült Államok, Japán és más fejlett országok érdekütközései a stratégiai fontosságú nyersanyagok kérdésében. Az energia-szolgáltatás biztosítása céljából Kína az elmúlt néhány évben korábban nem tapasztalt ütemben és méretekben eszközölt beruházásokat Közép-Ázsiában, Latin-Amerikában, illetve Afrikában és más, nyersanyagokban gazdag országban, aminek megfelelően ott politikai befolyása is megnövekedett.

Harmadrészt a kínai gazdaság gyorsütemű fejlődése és magasfokú nyitottsága következtében jelentkező „átszivárgó” hatása konkrét tartalommal töltötte meg Kína és az ASEAN kapcsolatait, aminek eredményeként az ASEAN országokban jelentősen csökkent a Kínával szembeni ellenséges érzület, s ennek megfelelően növekszik Kína befolyása ezen országok körében. Kína új Ázsia-politikája - a „szárazföldi szomszéd”, „békés szomszéd”, „gazdag szomszéd” - szemmel láthatóan eredményesnek bizonyul Délkelet-Ázsiában. Ez az alapvető oka annak, hogy „Kína felemelkedésének” tételét a nemzetközi életben általánosan ismerik és elismerik.

A kérdés csupán az, hogy a kínai gazdasági növekedés vajon hosszantartó lesz-e. Kínának az a módszere, hogy a külkereskedelmet és a befektetéseket használja fel a világ nyersanyagforrásainak megszerzésére, vajon teljesen megbízhatóan működő módszer? Lévén, hogy Kínának elengedhetetlenül szüksége van ezekre a nyersanyagokra, ha a világ nyersanyagainak megszerzésével kapcsolatban kibékíthetetlen ellentétekbe keveredik a fejlett országokkal, ezzel megtörik a „békés felemelkedés”.

Vajon ebben a helyzetben hogyan boldogul majd az a Kína, amelyet a nemzetközi rendszer számos köteleke köt? Hogyan lehetséges, hogy a kínai gazdasági növekedés számára „rendkívül kedvező” nemzetközi rend végül is szétrombolhatja a kínai gazdaságot vagy saját magát? Mindezeknek a problémáknak a középpontjában az a kérdés áll, hogy mi is a konkrét tartalma a kínai gazdasági növekedésnek!

A gazdasági növekedés lényege

A világ országainak nagyobb részétől eltérően a kínai gazdasági növekedés fő mozgatóereje nem a hazai fogyasztásból származik. Mivel a 90-es évek óta a szegények és gazdagok közötti rés folyamatosan egyre szélesebbre nyílik, ez oda vezetett, hogy csökkent az egész társadalom vásárlóereje, s a fogyasztási cikkek iránti kereslet növekedése rendkívül lelassult. A fogyasztás részaránya a népgazdaságban 50% körül mozog, ezért a gazdasági növekedést elsősorban a tőkebefektetések bővítésére és a külkereskedelemre épül. Kína ma az iparosítás folyamatában halad, a népgazdaságban az uralkodó helyet a gyártóipar foglalja el, ez az ágazat biztosítja a társadalmi foglalkoztatást, a gazdasági növekedés fő ereje innen származik. Ám a gazdaság gyors növekedésének álcája alatt a hagyományos kínai gyártóipar a külföldi tőke és az alacsony minőségű termékek konjunktúráján fellendülő új gyártóipar „behelyettesítő tevékenységének” erős hatására viszonylag kis mértékben fejlődik, s az egész 90-es évtized folyamán Kínában is megjelentek a deindusztrializáció (az ipar egy helyben topogásának) világos jelei.

Éppen a gazdaság globalizációja, amelynek a kereskedelem és befektetés liberalizációja képezik az alapvető sajátosságait, lett az új forrása a kínai gazdasági növekedés mozgatóerejének. 2001 óta a fejlett országok multinacionális cégei egymás után költöztették át Kínába gyártóiparukat, ami nyilvánvalóan meggyorsította a kínai ipar növekedését. Ám a multinacionális cégek elsősorban nem azért eszközöltek beruházásokat Kínában, hogy meghódítsák az ottani fogyasztói piacot. A céljuk az volt, hogy a 90-es évek végére a kínai piac alapvető megszerzésének bázisán, Kínát minimálisra leszorított önköltségű termelési központtá téve nagy volumenben exportáljanak az uralmuk alatt álló világpiacra. Ez a taktika rendkívül sikeresnek bizonyult: a kínai külkereskedelem 60, a korszerű csúcstechnikai termékek kivitelének közel 90%-a a külföldi tőke kezében van. (1. tábla); a multinacionális cégek a kínai piacon keresztül valósították meg a legeszményibb globalizált működést, óriási versenykihívást jelentve a kínai termelési ágazatoknak.

1/a tábla: Kína külkereskedelme 2005-ben (januártól decemberig) a vállalatok jellege szerinti statisztikai bontásban (milliárd USD-ben)

2005	export (aránya %-ban)	import (aránya %-ban)	a kereskedelem egyenlege
külföldi tőkés vállalat	444.21 (58.3)	387.51 (58.7)	+56.7
állami vállalat	168.81 (22.2)	197.20 (29.9)	-28.39
egyéb vállalat, ebből	148.98 (19.5)	75.41 (11.4)	+73.57
kollektív vállalat	36.51 (4.8)	20.52 (3.1)	+15.99
magánvállalat	112.23 (14.7)	53.98 (8.2)	+58.25
 hazai vállalat	317.79 (41.7)	272.61 (41.3)	+45.18
Összesen	762.00 (100)	660.12 (100)	+101.88

1/b tábla Kína 2005 évi csúcstechnológiai termék külkereskedelme a különböző vállalat típusokban (milliárd USD-ben)

2005	export (aránya %-ban)	import (aránya %-ban)	a kereskedelem egyenlege
külföldi tőkés vállalat	192 (88)	157.98 (79.9)	+34.02
állami vállalat	16.15 (7.4)	28.22 (14.3)	-12.07
egyéb vállalat, ebből			
kollektív vállalat	3.98 (1.8)	3.08 (1.8)	+0.9
Magánvállalat	6.11 (2.8)	8.38 (4.2)	-2.23
 hazai vállalat	26.25 (12)	39.73 (20.1)	-13.48
Összesen	218.25 (100)	197.71 (100)	+20.54

Forrás: Kínai Vámstatisztika, Lásd Kínai Kereskedelmi Minisztérium Terv- és Pénzügyi Adatbázis

A külföldi vállalatok versenyének hatalmas nyomása alatt a kínai gyártóerő szakadatlanul hanyatlik, főként a gyártóipar magvát jelentő szerelő-gyártóiparban, a hazai nyomtatott áramkörök 95, a számjegyzérelt csúcsteszttergpadok több mint 70%-át, a fényelektronikus gyártósorok egészét importból fedezik, a személygépkocsi gyártás és összeszerelés, valamint a textilipari gépek 70%-a importból származik. A kínai gyártóipar visszaszorulásának közvetlen eredménye, hogy csökkenőben van a kereslet a hazai felsőfokú technikai személyzet iránt, s ezzel összefüggésben kiéleződik a helyzet a társadalom egész területén a munkalehetőségekkel kapcsolatban. Mivel a gazdasági növekedés kitűzött céljai nagymértékben átpolitizáltak, a hazai társadalmi válság fokozódása a várakozással ellentétben kavardást idéz elő a politikai célkitűzésekben és a rövid távú érdekek előnyben részesítését a kormányzat részéről. Mindez azt eredményezi, hogy a hazai pénzeszközök elosztása még torzabb formát ölt (ilyen például az ingatlankereskedelem túlzott fejlesztése), ami a

gazdaságfejlesztést még távolabb téríti az iparosítás célkitűzésétől, s bizonytalan helyzetbe hozza a makrogazdaságot.

A kínai gazdasági növekedés az iparosítással való szembeállítás, valamint a gazdaságpolitika eltérése az iparosítás célkitűzésétől mind ugyanazt az alapvető ténytet tükrözi: a gazdaság globalizációja a kínai iparosítás kemény kerékkötőjévé vált; a WTO előírásai által szigorúan gúzsba kötött kínai kormány szinte még olyan termelésélénkítő irányvonal alkalmazására is képtelen a gyártóiparban, mint amelyet Japán és Dél-Korea fogatosított a hidegháború idején. Ez a két ország iparosítása hasznot húzott a hidegháború bipoláris nemzetközi rendjének történelmi lehetőségéből. Az Egyesült Államok a Szovjetunió megfékezésének stratégiai megfontolásából, nem csupán megengedte e két kelet-ázsiai tőkés országnak, hogy egyoldalúan megnyissa a piacát, s nagymennyiségű tőkével és technikával támogatta, hanem olyan lépések fogatosítását is engedélyezte a számukra, amelyekkel a védelmezheték a termelést, korlátozhatták az importot, a külföldi tőke behatolását. Újöllehet Kína a hidegháború zárószakaszában az Egyesült Államok szövetségese lett, ám széles befolyást gyakorló szocialista nagyhatalomként nem tartozott az Egyesült Államok uralta tőkés világrendszerhez, ezért az Egyesült Államok és a többi nyugati ország továbbra is szigorú gazdasági és technikai blokádnak tartotta.

A hidegháborút követően létrejött az Egyesült Államok vezette egypólusú nemzetközi rend, amelyben szükségszerűvé vált a gazdaság globalizációja. Ez a jelenség az Egyesült Államok által gondosan ellenőrzött nemzetközi rend bázisán, a liberalizált kereskedelem és a beruházások nagyarányú ösztönzésének és kodifikálásának alapján teljesedett ki. Washington azért vált a gazdaság globalizációjának tevékeny előmozdítójává, mert a kodifikált globális gazdaság olyan erővel terjeszkedett, amelyet nem lehetett megfordítani, s a legjobban kedvezett annak, hogy a kodifikálás monopóliumát kézben tartó Egyesült Államok érvényre juttathassa gazdasági és technikai fölényét. Ezért az USA úgy intézte gazdasági ügyeit Kínával, hogy egyrészt továbbra is életben tartotta a kínai csúcstechnika import ellenőrzésének rendszerét, másrészt vonzotta a hatalmas kínai piac, ezért egyre újabb és újabb tárgyalási fordulókön elérte, hogy Peking megnyissa hazai piacát.

Ez a politika nagy vonzerőt gyakorolt a kínai fejlesztési stratégiára: ahhoz, hogy Kína megvalósíthassa a gazdasági növekedéssel kapcsolatos célkitűzéseit, viszonylag kedvező feltételekkel be kell kapcsolódnia a gazdaság globalizációjába.

Ám a világgazdaság történetében a megkésett fejlődésű ipari országok egyike sem a „viszonylag kedvező” feltételek mentén fejlődött, hanem kivétel nélkül erőteljes kormányzati

beavatkozással (Egyesült Államok és Németország), vagy egyúttal kihasználva a technológiai felzárkózásra a kedvező nemzetközi légkört (Japán, Dél-Korea). Az Egyesült Államok tökéletesen tisztában van ezzel, de kihasználja azt a körülményt, hogy piacosítás irányába haladó kínai reformok szükségszerűen erős igényt teremtenek a nemzetközi piacon való jelentkezésre. A globalizáció „békés” módszerével arra csábítja Kínát, hogy a nemzetközi politikai és gazdasági rend tagjává akarjon válni, s ezeknek a szabályai alá vesse magát, ami egyébként nyilvánvalóan sokkal bölcsebb és eredményesebb módszer, mint amelyet a Szovjetunióval szemben alkalmaztak (amelyet annak idején a kapitalizmus globális rendszerén kívül rekesztettek). Ez az a következetesen alkalmazott irányvonal, amelyet a 70-es évek végén megindult kínai reform és nyitás kezdete óta az egymást követő amerikai kormányok Kínával szemben alkalmaznak.

Ebből látható, hogy milyen elképzelhetetlenül nagy nehézségekbe ütközik úgy iparosítani, hogy közben Kína teljes mértékben részt akar venni a gazdaság globalizációjában, s alá kívánja vetni magát a fennálló nemzetközi rendnek. Jelenleg Kínában, mint a fejlődő országokban, messze a belső piac nyitottsága vezet, sőt ez még meg is haladja számos fejlett tőkés hatalomét, ám Kína összesített versenyképessége, különösen a legdöntőbb technikai innovativitás vonatkozásában szinte az utolsó helyet foglalja el a világ legfontosabb hatalmainak ranglistáján. (2. táblázat)

2.tábla A világ 25 legnagyobb gazdasági hatalmának 2005 évi versenyképességi rangsora (a táblázatba a 9 legfontosabb országot vettük fel)

Ország	Sorrend	makrogazdaság stabilitása	vállalati versenyképesség	technikai innováció	vállalati befektetés	humántőke	piaci nyitottsági fok
Egy. Államok	1	1	2	2	5	2	22
Németország	5	4	15	6	16	7	15
N.-Britannia	5	5	4	12	12	10	12
Japán	8	22	21	21	5	11	24
Franciaország	12	3	22	9	22	20	19
Koreai Közt.	13	15	11	15	17	5	5
India	22	23	24	21	19	27	23
Kína	24	24	12	25	21	25	9
Oroszország	25	25	24	24	14	-	-

Forrás: Delay, (Nagy-Britannia) 2005 Kutatási beszámoló.

* A piaci nyitottság fokában nyolc ország előzi meg Kínát: Írország, Belgium, Hollandia, Ausztria, Koreai Köztársaság, Svédország, Finnország és Kanada.

Valójában azzal, hogy Kína belépett a Világkereskedelmi Egyezmény által megszabott „egyenlő felek globális versenyének” keretei közé, egész saját gyártóiparát a termelés legaljára szorította vissza. Az import és a külföldi tőke kettős szorítójában a kínai gyártóipar jórészt csupán alacsony technikai színvonalú termeléssel foglalkozhat, így a globalizált nemzetközi együttműködés látszatra „win-win pozíciójú” kapcsolatában a kínai gyártóipart rendkívül alacsonyra értékelik, amelynek egyáltalán nincs ereje nagyvolumenű K+F-re, amivel a technikai innovativitását növelhetné. Ez a helyzet szükségszerűen ahhoz vezet majd, hogy tovább szélesedik a technikai rés, amely Kínát az iparosodott országoktól (és területektől) elválasztja (3. tábla). Így tehát az ország gazdasága képtelen lesz megszabadulni a külföldi tőkétől és technikától való egyre súlyosabb függőségtől, ha pedig ezt a tendenciát időben nem sikerül megfordítani, akkor Kínának a technikai beéréshez és leghagyáshoz, valamint az iparosításhoz fűzött reményei szappanbuborékként pukkannak majd szét.

3. tábla A világ K+F terén első nyolc országa

sorrend	ország/terület	a világmennyiség %-a
1.	Egyesült Államok	42
2.	Japán	21
3.	Németország	6.3
4.	Nagy-Britannia	5.4
5.	Franciaország	4.6
6.	Svájc	2.8
7.	Svédország	2.2
8.	Tajvan	2.2
Az összes többi ország		13.6

Forrás: Nagy-Britannia Kereskedelmi és Ipari Minisztériumának legújabb adatai, idézi a The Economist 2005. október 27. száma.

A fentiekből világos, hogy a fejlődő országok közé tartozó Kína esetében az olyan gazdasági növekedés, amelyet nem kísér iparosítás, nem vezethet igazi modernizáláshoz. A kínai gazdaság gyorsütemű növekedése, amelynek jelenleg szemtanúi lehetünk, valójában rendkívül alacsony nyereséghezámú, „szegény-módi növekedés”, amelyet nem támogat meg a gyártási technológia előrelépése, s „Kína felemelkedésének” alapvető tartalmát éppen a gazdaság méreteinek ez a látszólagos kiszélesedése képezi, amelynek hatására értelmünk könnyen érzelmeink befolyása alá kerül.

Nyilvánvaló, hogy az efféle, alacsony technikai színvonalú, bárki más által is előállítható termékek tömegtermelésén alapuló „felemelkedés”, nehezen válhat olyan erőteljes tartóoszloppá, amelyre a Kína környékén kialakuló nemzetközi gazdasági kapcsolatokban szükség van, amelyek erősítik Kína tárgyalási pozícióit és tekintélyét a nemzetközi rendben.

A gazdasági növekedés fenntarthatósága: a „békés felemelkedés” nehézségei

Az a helyzet, még ha csupán a gazdasági növekedésben határozzuk is meg „Kína felemelkedésének” alapvető tartalmát, a globalizáció Kína számára teremtett gazdasági növekedési lehetőségének és de-indusztrializációjának kettős hatása nem érvényesülhet tartósan. Mivel Kína iparosítása egy helyben topog, ez rontja a gazdasági növekedés belső és külső feltételeit, amelyet végül nehéz lesz továbbra is fenntartani.

Ez két vonatkozásban mutatkozik meg. Először is, mivel a kínai gyártóipar technikai szintje alacsony, a gyártásnak kevés behatolási akadállyal (entry barrier) kell megküzdenie, a viszonylag magas nemzeti felhalmozási ráta egy olyan rendszer feltételei között, amely felszínesen csak a gazdasági növekedést hajhássza. Mindez könnyen oda vezethet, hogy túl sok tőkét fektetnek be az alacsony technikai színvonalon álló gyártóiparba, így súlyos felesleg jön létre a termelői kapacitásban, aminek eredményeként a kínai makrogazdaságban elhúzódozó deflációs helyzet alakul ki. Ilyen körülmények között a gazdasági visszaesés megakadályozására, a „de-indusztrializáció” által teremtett foglalkoztatási válság enyhítésére egyetlen kiút kínálkozik: nagyvolumenű, olcsó export a nemzetközi piacra, elsősorban a fejlett országok piacára.⁶ Az idevonatkozó számadatok azt bizonyítják, hogy az elmúlt néhány évben a kínai gazdasági növekedés minden korábbinál nagyobb mértékben támaszkodik a külső keresletre. Az ilyen ingatag gazdasági szerkezet a kínai gazdaság és társadalom stabilitása szempontjából óriási külső kockázati tényezőt jelent.

Másodszor Kína viszonylagos előnyei azon alapulnak, s legfőként ez vonzza oda nagy volumenben a külföldi tőkét, hogy az alacsony technikai színvonalú gyártóipar termelési folyamata energia- és nyersanyag-pazarló, súlyosan környezetszennyező, s versenyelőnye a nyersanyag és a munkabér olcsóságán alapul. A kínai nyersanyagkincs azonban olcsó, de nem elég gazdag, ezért a gazdaság hosszantartó, gyors növekedése csak a hazai nyersanyagforrások teljes elfogyasztása és az élőmunka kiuzsorázása útján képzelhető el. A tények azonban azt bizonyítják, hogy a belső források kiapasztása, az ökológiai környezet teljes lerombolása,

valamint a gazdaságnak az a fejlesztése, amelynek súlyos társadalmi egyenlőtlenség megjelenése az ára, már nehezen tartható fenn tovább.

Ily módon a kínai gazdaság két, döntő fontosságú végén nagy mértékben függ a nemzetközi piactól: alsó szinten a nagy mennyiségű, gyengébb minőségű, olcsó árfekvésű terméket a fejlett országok piacán értékesítik; odafent pedig a Kína által igényelt nyersanyagforrások az Egyesült Államok által közvetlenül vagy közvetve birtokolt területeken találhatóak. A gazdasági növekedés tehát az amerikaiak által irányított nemzetközi rendszer stabilitásától függ. Így tehát Kína szép csendben felhagyott hosszú időn át követett „antihegemonista” külpolitikai irányultságával, és „békés egymás mellett élésre” törekszik az amerikai hegemonista rendszerrel.

Ám annak ellenére, hogy Kína hallgatólagosan elismeri az amerikai hegemonista rendszert, továbbra sem tudja elkerülni a kínai és amerikai államérdekek közötti összeütközéseket, amelyeket a gazdasági globalizáció szül. Ez ugyanis fékezi a kínai iparosítás előrehaladását, tovább mélyíti a kínai belső kereslet nem kielégítő voltát, s ezért a kínai termékek kénytelenek nagy mennyiségben a fejlett országok piacára áramlani, ami a fejlett országok egyes iparágaiában recessziót idéz elő, illetve a nemzetközi bevételek és kiadások arányának megromlását eredményezi. Ha ezt a folyamatot elkerülhetetlennek tekintjük, ugyanígy elkerülhetetlen következmény az is, hogy a fejlett országok belpolitikai és nemzeti érdekeiket tartva szem előtt korlátozni kívánják a kínai exportot. A kérdés lényege nem a szabad kereskedelem és a protekcionista kereskedelem harca, hanem az, hogy Kína hatalmas méretű gazdasággal rendelkező nagy ország, ami már eleve irreálissá és veszélyessé teszi, hogy gazdasági növekedésével kapcsolatos reményeit a fejlett országok belső keresletébe helyezze; s maga ugyanakkor ne rendelkezék valódi gazdasági-technikai erővel, így nélkülözze a szükséges „alku” erejét. Egy ilyen Kína alapjában véve képtelen lesz megakadályozni a szabályok rögzítéséhez és értelmezéséhez szükséges erővel rendelkező fejlett országokat abban, hogy az „igazságos kereskedelem” (fair trade) jogcímén korlátozzák Kína „szabadkereskedelmét” (free trade).

Másrészt pedig a globalizáció eredményeként Kínában hatalmas, kemény kereslet jelentkezik a világ nyersanyagai iránt, s mivel ezek jellegükből adódóan nem termelődnek újjá, a nagyhatalmak a világ nyersanyagkészletéért vívott harca szükségszerűen „zéró összegű játék” lesz. Ennek semmi köze ahhoz a kérdéshez, hogy a világ hálával tartozik-e Kínának az olcsó fogyasztási cikkekért, ráadásul az olyan stratégiai jelentőségű nyersanyag, mint a kőolaj,

⁶ 2004 végére a kínai GDP-n belül az export és import részaránya 70%-ot tett ki (kommercializálódási fok), ezen

szervesen összefügg a földterület politikai hovatartozásával, ezért túl gyors ütemben növekvő kínai importja minőségi változást visz végbe a világ nyersanyagfogyasztásában. Ez viszont nagymértékben megnöveli egyrészt Kína, másrészt az Egyesült Államok, Japán és más nagyhatalmak közötti összeütközés lehetőségét.

Alapvető kiút Kína felemelkedése számára

A fentiekből látható, hogy Kína gazdasági növekedését nagy mértékben korlátozzák olyan külső körülmények, amelyeket maga nem képes megváltoztatni, tehát Pekingnek az a vágya, hogy a nemzetközi renddel együttműködve hosszú ideig tartó békés fejlődést valósítson meg („békés felemelkedés”) nyilvánvalóan nem a realitásokon alapszik. Természetesen a piactól és a nyersanyagoktól való függés közül az utóbbi jelenti a nagyobb kihívást, mivel az előbbi kérdésben jelentkező konfliktusokat belátható időn belül továbbra is az import növelésének békés, kompromisszumos eszközével rendezni lehet. A nyersanyagok kérdésében azonban Kína nem engedhet, ha csak jószántából le nem mond a gazdasági növekedés célkitűzéséről. Ellenkező esetben az eleinte békés eszközökkel szerzett nyersanyagforrások a fejlett országok szüntelen gáncsoskodása és ellenakciói következtében a gazdasági fejlődés, valamint a mögötte meghúzódó társadalmi és politikai célok érdekében Kínának nagy valószínűséggel nem békés eszközökhöz kell folyamodnia a fejlett országokkal való nyersanyag-konfliktusainak megoldása érdekében. Ebben az esetben Kína kénytelen lesz élethalál harcot vívni az amerikai hegemonizmussal. Ez a harc már nem Kína felemelkedéséért folyik majd, csupán pusztán életben maradásáért.

Egyszóval sem a gazdasági globalizáció, sem az Egyesült Államok vezette nemzetközi rend nem engedi meg Kína felemelkedését, különösen békés felemelkedését nem. Kína felemelkedésének egyetlen alapvető útja van, ha saját erejéből sikerül fellendítenie egész gyártóiparát. Az e célhoz vezető alapvető útvonal megtalálásához tudományos, realista kutatómunkára van szükség. Csak az iparosítás, az állam és a politika modernizálása útján lehet alapvető megoldást találni az országon belüli társadalmi-politikai válságra, s csak így érhető el, hogy Kína felemelkedése valóban feltartóztathatatlan erővé váljék.

belül az export 36%-ot. Ilyen magas kommercializációs fokkal a világ nagyhatalmai között nem találkozunk.

Jegyzetek (a rendelkezésre álló szöveg nem jelöli a helyüket)

1; Robert Sutter, „Why does China Matter?” The Washington Quarterly (Winter 2003-2004).

2; Lásd John J. Mearsheimer és mások fejtegetéseit.

3; Zheng Bijian, „China’s Peaceful Rise’ to Great-Power Status”, Foreign Affairs Vol.84, Issue 5 (Sep/Oct 2005);

4; Wang Jisi, „China’s Search for Stability with America?”, Foreign Affairs Vol.84. Issue 5 (Sep/Oct 2005).

5; „Wither China: From Membership to Responsibility?” Robert Zoellick, Deputy Secretary of State Remarks to National Committee on U.S.-China Relations, September 21, 2005.

6; Van egy nyugati elmélet (a „demokratikus béke” elmélete), amely szerint demokratikus országok között nem törhet ki háború. E szerint az elmélet szerint Kína felemelkedése csak akkor lehet békés, ha politikai rendszerét demokratizálja, csak akkor nem jelent fenyegetést a világrend számára. Ebből kiindulva a nyugati politikusok és tudósok többsége nem nézi bizalommal Kína felemelkedését. Valójában az államérdekek eltérő volta miatt demokratikus országok között is lehetséges küzdelem (pl. éles konfliktus az Egyesült Államok és Japán között gazdasági érdekkülönbségek miatt), s még ha Kína végre is hajtaná a politikai demokratizálást, önmagában ettől még nem szűnne meg a kínai-amerikai szembenállás a kelet-ázsiai politikai érdekek vonatkozásában. Az amerikai újrealista szemléletet pedig éppen az jellemzi, hogy nem tesz különbséget az államok politikai rendszere között, s azon a véleményen van, hogy a nemzetközi rendben Kína felemelkedése szükségszerűen maga után vonja a hatalmi kérdések elhúzóását, a nemzetközi közösségben továbbra is anarchikus állapotok uralkodnak majd, s nehezen lesz elkerülhető a hegemon szerepet betöltő Egyesült Államok és az újonnan felemelkedő ország, Kína közötti összecsapás.

7; A Kínai Tudományos Akadémia 2005. február 18-án tette közzé „Beszámoló Kína modernizációjáról – 2005” című anyagát. Az intézményen belül e kérdéssel foglalkozó Kínai Modernizációs Központ Kínai Modernizációs Stratégiai Kutatócsoportja nagymennyiségű számadat elemzése és tudományos összehasonlítás után arra a következtetésre jutott, hogy 2002-ben Kína általános modernizációs mutatója szerint a világ 108 országa között a 69. helyen állt. 2002-ben Kína változatlanul a világ kevésbé fejlett országai közé tartozott, amelyet az élenjáró színvonalától még hatalmas távolság választott el. 2002-ben Kína az iparosodás középső szakaszában tartott, a gazdaság modernizációs szintje nem érte el a világátlagot. A beszámoló véleménye szerint, ha az egy főre jutó GDP és a gazdasági szerkezetre utaló korszakolás alapján értelmezzük a kínai gazdaság modernizációs szintjének más országok konkrét évvel jelölhető szintjéhez mérését, akkor 2002 kínai gazdasági modernizációs színvonala 1858 angol, 1892 amerikai, 1957 japán, illetve 1976 dél-koreai szintjének felel meg. Lásd „Milyen messze tart Kína a fejlett országoktól? A versenyképesség a szűk keresztmetszet.” Zhong Xin net, 2005. október 13. <http://www.chinanews.com.cn>

7; Robert Zoellick amerikai külügyminiszter-helyettes 2005. szeptember 21-én az amerikai-kínai kapcsolatok nemzeti bizottsága előtt tartott beszédében ezeket mondotta: „A két párt által adott hét amerikai elnök mind felismerte ezt a stratégiai változást (Kína globalizálódását), s annak érdekében tevékenykedtek, hogy Kínát teljes mértékben bevonják a nemzetközi rendszerbe.” Zoellick annak említése kapcsán, hogy Kínának a nemzetközi rendszerben „felelősséget érző érdekelt félnek kell lennie”, magyarázatában még külön ki is emeli, hogy ez azt jelenti: „Kínának felelőssége a számára hasznos nemzetközi rendszer erősítése, mert csak ezen keresztül tudja elérni... hagyományos szuperhatalmi felemelkedésének’ célkitűzését.”

8; Gerald Segal, „Does China Matter” Foreign Affairs (September/October 1999).

9; Han Xiaoping, „A kőolaj, amely elengedhetetlenül szükséges Kína modernizálásához” Kínai Energia Világháló: <http://www.china5e.com>.

10; A 90-es évek eleje óta a fogyasztás részaránya a kínai nemzetgazdaságon belül állandóan csökken, ugyanakkor az országok többségében a fogyasztás a nemzetgazdaság 65%-a körül mozog, sőt a fejlett országokban a 80%-ot is eléri.

11; A megfelelő adatok azt mutatják, hogy a kínai gyártóipar értéknövekedése alkotja a GDP mintegy 40%-át, az ipari késztermék teszi ki a teljes export több mint 90%-át, a gyártóipar állítja elő az állam költségvetési bevételeinek mintegy 50%-át, s foglalkoztatja a városi lakosság közel a felét,

12; Cheng Xiaonong: „Értelmezzük újra a kínai gazdaságot: a növekedés mozgatója és eredménye”, „Korunk Kínájának tanulmányozása” 2003.1. (Egyesült Államok)

13; A kereskedelem és befektetések liberalizálása azt jelenti, hogy nagy mértékben felszámolják a kereskedelmet gátló korlátokat, valamint hatályon kívül helyezik a befektetéseket korlátozó rendszabályok nagy részét, annak érdekében, hogy saját országuk piacát globális színvonalú játéktérre alakítsák át, amivel a belpiaci verseny teljesen nemzetközi jellegűvé tegyék.

14; Vegyük például 2003-at, amikor a hazai gyártóipar befektetései 364 milliárd jüanra rúgtak, miközben a külföldi tőkével létesült gyártóipari vállalatokéi 36.9 milliárd amerikai dollárra (vagyis 305 milliárd jüanra), ami Kínában eszközölt összes beruházásuk közel 70%-át tette ki.

15; A 90-es évek második felétől kezdve a beruházási folyamatban a külföldi tőke felfigyelt rá, hogy a kínai piac valódi méretei nem is olyan nagyok, mint ahogyan azt eredetileg gondolták.

16, Yue Jianyong: „Az iparosítás derűlátásra okot nem adó perspektívái”, „Dushu” 2004/7

17; „A külföldi tőke komoly erővel támad, a hazai gyártóipar miként tud kitörni a blokádból?” 2005. április 5. <http://www.ca800.com/05/4-5/n21679.asp>

18; Wang Sirui: „Szakember előre figyelmeztet, hogy Kína mélyíti a különbségeket az egyes országok között”, „Diyi Caijing Ribao” 2005. november 23. Xu Kuangdi: „A kínai gyártóipar jelenlegi helyzete, s a kihívások, amelyekkel szembe kell néznie”, az Államtanács Fejlődéskutató Központja által szerkesztett Kínai Fejlődéskövető háló, 2005. április 26.

19; A külföldi tőke a kínai gyártóiparnak elsősorban a munkaintenzív feldolgozó és összeszerelő ágazataiba ruház be, ezért rendkívül korlátozott számban igényel csak műszaki-technikai személyzetet; mivel pedig a hazai gyártóipar ereje viszonylag nagy mértékben elmarad a külföldi tőkével létesült vállalatokétól, nem képes a műszaki-technikai állomány számára vonzó béreket és munkafeltételeket, ezért a felsőoktatási intézmények természettudományos-műszaki diplomásai más területre mennek dolgozni. Inkább a jobb feltételeket biztosító kereskedelmet, pénzügyi szektort és más szolgáltató ágazatokat választanak. A hazai természettudományos és műszaki szakemberek iránti kereslet csökkenése, amelyet a kínai gyártóipar recessziója vált ki, azután tovább erősíti e szakok végzőseinek a tercier szektorba történő átáramlását. Ez nem csak nem kedvez a kínai gyártóipar technikai tapasztalatai öregbítésének és innovációs képességei növelésének, de mivel a korszerű szolgáltató ipar az iparosodás alapjára épül, ha az iparosodás lelassul, akkor valójában a szolgáltatás bővülése is meglehetősen sok akadályba ütközik, s nehéz lesz még több új munkahelyet teremteni. Ezért a kínai gyártóipar hanyatlása rontja a társadalom egészének elhelyezkedési lehetőségeit.

19; Így például az urbanizáció a GDP időleges növekedéséhez vezet, de ezeknek az urbanizációs folyamatoknak a többsége, amikor a dolog nem valamilyen mértékű ipari fejlődésre épül, azon kívül, hogy a parasztságból városi szegényréteget csinál, csupán néhány egyéb befektetési szappanbuborékot fog csak fújni (mint a túlzott ingatlanpekulációt), végül pedig a vagyonomegoszlást még egyenlőtlenebbé teszi, s a makrogazdaságot még nagyobb veszélyeknek teszi ki.

20; Így például az Egyesült Államok soha nem adta meg a kínai termékeknek az általános preferenciás rendszer (GSP) keretében használatos termék kategóriájának kijáró elbírálást, csak a feltételekhez kötött legnagyobb kedvezményes vámtételek (MFN) közé sorolta, az Egyesült Államok irányítása alatt álló párizsi Arbitrázs Bizottság szigorúan korlátozta Kína és más szocialista országok csúcstechnológiai exportját és még hosszan lehetne folytatni a sort.

21; Yue Jianyong: „Globalizáció és az Egyesült Államok Kínával szemben követett stratégiája”, „Fenghuang Zhoukan” 2005/15 (2005. május 25.).

22; Azonos a 4. lábjegyzettel. Zoellick véleménye szerint leegyszerűsítés Kínát a 40-es évek végének Szovjetuniójával párhuzamba állítani, mivel Kína ma már mélyen meg van győződve róla, hogy sikerei elválaszthatatlanok a „modern világgal” való kapcsolatától, az ország jövőjének semmiképpen sem az a záloga, hogy felforgassa a fennálló nemzetközi rendszer alapvető rendjét.

23; Sőt, nem kevés hazai úgynevezett csúcstechnikai iparágazat valójában csak magára húzta ezt a gúnyát, ténylegesen olyan munkaintenzív iparágról van szó, amelyben a főbb alkatrészek importból származnak, Kínában csak megmunkálják, összeszerelik. E sorok írója nemrégiben Guangdong tartományban tett tanulmányútján ezt személyesen is tapasztalhatta.

24; Hu Chunlitől, az Állami Fejlesztési- és Reformbizottság Gyártmány- és Technikai Gazdasági Kutatóintézete igazgató-helyettesétől tudjuk, hogy Kínában az egész gyártóipar profitrátája 5-6%, míg a csúcstechnológiai iparágazban ez a mutató csupán 2-3%. Azonos a 17. jegyzettel.

25; A textil exportkvóta kérdésében Kínának 2005-ben mind az EU-val, mind az Egyesült Államokkal folytatott tárgyalása visszavonulással végződött, ami világosan mutatja, hogy még mindig nem képes megfelelő alkut folytatni a fejlett országokkal.

26; Guo Qiong, Hu Jiao „Konzílium a kínai gazdaságról” „Caijing” 143. szám (2005. október 3.)

27; Azok a gyártóipari egységek, amelyeket a multinacionális cégek áthelyeztek Kínába (beleértve az úgynevezett csúcstechnológiai gyártást is), valójában az értékláncukban mind az alsó helyeket foglalták el, a munkaintenzitívást igénylő egyszerű összeszerelést tették át Kínába.

28; Chen Guojun: „Kínai fejlődés kis pénztöbbletből”, „Zhongguo Baodao Zhoukan” 2004.január 15.

29; Kína évről-évre rohamosan növekvő nyersanyag-importja a kínai gazdaság önköltségének nagy arányú emelkedéséhez vezet, ugyanakkor pedig a hazai vállalatok egymás közötti gyilkos versenye egyre lejjebb nyomja az exportcikkék árait.

30; Kína ma már lehaladta Japánt, s az Egyesült Államok után a világ második legnagyobb kőolajimportőre lett. Egy kínai kőolajszakértő szerint az ország olajfogyasztása 2020-ra eléri az 500 millió tonnát, amelyből 300 millió tonnát importálnia kell majd, s ezzel a külföldtől való függőség 60%-os lesz, ami meghaladja az amerikaiak jelenlegi 50%-osságát, amit a veszélyességi sáv kezdetének tekintenek. Lásd: Energiaszakértő: 2020-ra hazánk függőbb helyzetbe kerül a külföldtől a kőolaj terén, mint az Egyesült Államok”, az Új Kína Hírügynökség 2005. október 12.-i jelentése Ürümqiből.

31; A reform és a nyitás kezdete óta a kínai külpolitika töretlen álláspontja az volt, hogy „ellenezzük a hegemonizmust, s megvédjük a világbékét”. A Kínai Kommunista Párt 2002-ben tartott XVI. kongresszusának politikai beszámolója „megvédjük a világbékét, előmozdítjuk a közös fejlődést”-re módosította ezt a tételt, a hegemonizmust többé nem emlegette. Lásd a KKP XVI. kongresszusának beszámolója (9.rész, külpolitika) (Új Kína net 2002. november 17.)

http://news.xinhuanet.com/newscenter/2002-11/17/content_5322296.htm

32; Ebel, „The geopolitics of energy into the 21st Century”, Vol.1, p. 7. Michael Clare, „Blod and Oil: The Dangers and Consequences of America’s Growing Petroleum Dependency”, London: Penguin, 2005.

33; Kína például az elmúlt néhány évben nagy mennyiségben importált olajhomokot Kanadából, amit az Egyesült Államok rendkívüli figyelemmel kísért, mert az amerikaiak ennek az energiahordozónak energetikai biztonságuk szempontjából nagyon nagy fontosságot tulajdonít; ezenkívül a japán Védelmi Hivatal 2004 végén módosította biztonsági stratégiáját, részben abból a megfontolásból, hogy a Japán és Kína között a nyersanyagok kérdésében jelentkező összeütközések háborúvá eszkalálódhatnak. David Zweig and Bi Jianhai, „China’s Global Search for Energy”, Foreign Affairs Vol: 84, Issue 5 (Sep/Oct 2005).

34; Kína olyan békés eszközökkel, mint a kereskedelem és befektetés még az Egyesült Államok által ellenőrzött területeken kívül sem juthat biztosan nyersanyagokhoz, illetve nem biztosíthatja tartós hozzájutását. Ennek fő oka abban rejlik, hogy a kínai iparosítás szintje alacsony, tőkeexportra és technikai exportra irányuló képessége messze nem elegendő, képtelen igazán mélyreható politikai és gazdasági hatást gyakorolni a gazdaságilag elmaradott, de nyersanyagokban gazdag fejlődő országokra, így azok alkalmilag döntenek, s többségük úgy véli: „Bárkinek eladhatom”. Fejlett országból érkező erős versenytárral találkozva Kína nehezen tud ellenállást kifejteni. Ezenkívül Kína messze nem rendelkezik

olyan képességgel, amellyel szavatolni tudná a tengeri szállítási útvonalak biztonságát. Nem kedvez Kína hosszantartó, biztonságos energia-ellátásának az a körülmény sem, hogy egyes energia-nagyhatalmak (például Oroszország) geopolitikájukat bonyolult meggondolásokra építik (ezt világosan mutatta az orosz olajvezeték kapcsán kirobbant kínai-japán vetélkedés is).

35; A világ energiakincséért folyó verseny éleződése kapcsán Kína és Japán a keleti-tengeri olajtartalékok megszerzéséért vetélkedve kis híján már a fegyverekhez nyúltak.

Lehoczki Bernadett:

Latin-Amerika és Kína kapcsolatrendszere az ezredforduló után

Bevezetés

Az ezredforduló környékén a világgazdaság fejlődésének súlypontja az ázsiai és csendes-óceáni térségre tevődött át, mely régióban Kína szerepe egyre meghatározóbb.¹ Ma már közhelynek számít, hogy Kína a világ legdinamikusabban fejlődő gazdasága, és elfogadott tény, hogy az ország potenciális gazdasági nagyhatalom. A kínai fejlődés egyik kulcsa a külkereskedelmi nyitás volt, a világkereskedelemben való egyre intenzívebb részvétel, a drasztikusan növekvő kínai export és import, illetve ezek egyre nagyobb súlya az ország GDP-jében. Széles szakirodalom foglalkozik Kína az ázsiai régióban elfoglalt helyével, Japánnal való versengésével, az Egyesült Államokhoz és Európához való viszonyával; ezek lehetőségeivel és korlátaival. Kevés szó esik azonban Kína és Latin-Amerika kapcsolatrendszeréről, amely szintén fejlődik, egyre komplexebbé válik a párhuzamosan szélesedő és mélyülő gazdasági és politikai kapcsolatok következtében. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a kínai-latin-amerikai kapcsolatok utóbbi öt éves fejlődését és annak hatásait – lehetőségeit és veszélyeit – Latin-Amerika számára.

A latin-amerikai régiót bár sokhelyütt egységként kezelik, fontos hangsúlyozni a térség egyes országai között megmutatkozó jelentős különbségeket lélekszámban, területben, gazdasági fejlettségben és potenciálban, külkereskedelmi kapcsolatokban stb. A dolgozat igyekszik rámutatni, hogyan tükröződik a térség heterogenitása a Kínához való viszonyban (is). Célunk továbbá, hogy rávilágítsunk, hogyan hatnak egymásra a Kína és Latin-Amerika között kibontakozó gazdasági és politikai kapcsolatok, „melyik volt előbb” és hogyan alakulhat ezek jövője.

* A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tanársegédje. Kutatási területe Latin-Amerika, azon belül a kínai-latin-amerikai kapcsolatok fejlődésének vizsgálata.

¹ Majoros Pál: Kína, a világgazdaság motorja in: Bassa Zoltán-Buzás Sándor-Ludvig Zuzsa-Majoros Pál-Székely-Dobya András-Szigetvári Tamás (szerk.): Világgazdasági régiók, Perfekt, Budapest, 2004. p. 151.

Latin-Amerika és Kína legfőbb sajátosságai, helyük a nemzetközi rendszerben

Latin-Amerika és Kína kapcsolatrendszerének megértéséhez szükséges a latin-amerikai régió és Kína legfőbb gazdasági, politikai vonásainak felvázolása. A dolgozat terjedelmi határai miatt nem térünk ki részletesen a két régió elmúlt évtizedekben bevezetett reformjainak részletes vizsgálatára, csupán azok nagyvonalakban történő összehasonlítására szorítkozunk.

Latin-Amerika összterülete nagyjából kétszerese Kínáénak, a 20 latin-amerikai ország összlakossága azonban kevesebb, mint a fele Kína népességének.²

Latin-Amerika és Kína az 1960-1970-es években hasonló gazdasági növekedést produkáltak, de teljesítményük messze elmaradt Japán és az ún. ázsiai kistigrisek (Dél-Korea, Hong-kong, Szingapúr és Tajvan) fejlődésétől. Ebben az időszakban Kína alapvetően befelé forduló, autark gazdaságpolitikát követett, míg a latin-amerikai országok, bár folytatták importhelyettesítő iparosítási politikájukat, ezzel egyidejűleg gazdaságpolitikájukban egyfajta „kifelé fordulás” érhető tetten. 1960 és 1980 között a latin-amerikai régióban neoliberais gazdasági „kiigazításai” folyamat zajlott, amit privatizáció és a gazdaságok szanálása kísért.³ Mindemellert a fenti periódusban Latin-Amerikában és Kínában is tekintélyelvű, diktatórikus politikai berendezkedést látunk. A nyugati félteke Egyesült Államoktól délre fekvő országainak túlnyomó többségében autokrata jobboldali katonai diktatúrák rendezkedtek be, Kínában pedig Mao Ce-tung kulturális forradalma (1966-1967) és az azt követő évtized a zűrzavar és a terror jegyében telt.

Az 1980-as évtized Latin-Amerika és Kína életében is rendkívül jelentős változásokat hozott. A latin-amerikai országok történetében ezt a periódust „elveszett évtizedként” szokás emlegetni, ami az 1982-ben kirobbant adósságválságra és annak rendkívül súlyos gazdasági és társadalmi következményeire utal. A nyolcvanas évek elejére Latin-Amerika adóssága olyan méretűre duzzadt (1982-ben 314,4 milliárd amerikai dollár), hogy az már veszélyt jelentett a világgazdaság normális működésére, ily módon a fejlett ipari országok kénytelenek voltak aktív szerepet vállalni a régió talpra állításában.⁴

² Latin-Amerika összterülete 21 069 501 km², míg Kínáé 9 608 378 km². A 20 latin-amerikai ország összlakossága 548 millió fő, Kína 1,3 milliárd lakosával a világ legnépesebb országa.

³ Anderle Ádám-José Girón: Diktatúra és demokrácia között – Tanulmányok a latin-amerikai politikai átmenetről. Szeged, 1997. p. 9.

⁴ Kollár Zoltán: Dél Keresztje alatt. Latin-Amerika latinamerikanizálódása. Budapest, 1996. p. 46.

Latin-Amerikában a nyolcvanas évek második felétől ambiciózus strukturális reformok kerültek bevezetésre, amelyek a kilencvenes években az ún. Washingtoni konszenzussal újabb lendületet kaptak. Ennek keretében a latin-amerikai országok egyoldalú gazdasági nyitást, liberalizációt valósítottak meg, aminek részeként csökkentették a vámokat és a nem vámjellegű kereskedelmi akadályokat, liberalizálták a tőkepiacokat, széleskörű privatizáció indult meg a térségben, jelentős támogatást élvezett a magánszektor, az állam szerepe jelentősen csökkent a gazdaságban. Ezeknek a strukturális reformoknak a bevezetése a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank (IBRD) és egyéb multilaterális nemzetközi szervezetek, illetve a hitelező országok – első sorban az Egyesült Államok – nyomására és ellenőrzésével történt. Céljuk volt, hogy megszilárdítsák a neoliberais gazdaságpolitika gyakorlatát a régióban, „kinyissák” Latin-Amerikát, integrálják a latin-amerikai országokat a világkereskedelem rendszerébe.

Kínában Mao Ce-tung 1976. szeptember 9.-én bekövetkezett halálát kétéves hatalmi harc követte, majd Teng Hsziao-ping vezetésével 1978-tól átfogó reformfolyamat vette kezdetét az országban, amelynek egyik legfőbb célkitűzése az volt, hogy bekapcsolja Kínát a nemzetközi gazdasági vérkeringésbe. A nyitási politika részeként megindult a gazdaság liberalizálása, a külföldi tőke bevonása, a modern technológia beszerzése. A hetvenes évek végétől a kínai gazdaságpolitika egyik fő célkitűzése a kínai külkereskedelem volumenének növelése volt, a „nyitott kapuk” politikájának egyik alapelvét jelentette, hogy az ország az egész világ, vagyis mind a fejlett, mind a fejletlen államok irányába nyitni fog.⁵

A gazdasági liberalizációt – igaz, eltérő mintát követve, de – mindkét térségben valamifajta politikai nyitás kísérte. Latin-Amerikában az „elveszett évtized” egyben a régió demokratizálódásának időszaka volt, a kilencvenes évek elejére a térség minden országában – Kuba kivételével – demokratikusan választott elnökök voltak hatalmon.⁶ Kínában a reformfolyamat részeként (vagy eredményeként) óvatos politikai nyitás indult meg, de hangsúlyozni kell, hogy az országban ma is egypártrendszer működik, és a kommunista párt kezében összpontosul a hatalom. Teng Hsziao-ping 1997-ben bekövetkezett halála után, a felnövekedett technokrata nemzedék előretörésével, tovább erősödött a kínai vezetés pragmatista jellege.⁷

⁵ Majoros Pál, i m.: p. 147.

⁶ Mindemellett fontos megjegyezni, hogy a latin-amerikai demokrácia a mai napig nem elégíti ki a nyugati értelemben vett demokrácia-fogalmat; legtöbbször a katonaság politikai életben való jelentős befolyását, az erőszak jelenlétét a politikai életben, a korrupciót, a társadalom széles rétegeinek alacsony reprezentáltságát és a civil társadalom gyengeségét szokták kifogásolni.

⁷ A politikai élet nyitását jelzi, hogy 2001 júliusától vállalkozók, tőkésék is lehetnek párttagok. Németh István (szerk.): 20. századi egyetemes történet II. Európán kívüli országok. Budapest, Osiris, 2005. p. 182.

A latin-amerikai és kínai gazdasági liberalizációs folyamat számos közös pontja ellenére fontos kiemelni, hogy míg Latin-Amerikában a strukturális reformok az adósságválság szülte kényszerhelyzetre adott, kívülről diktált lépések voltak, Kínában belső, szerves fejlődés útján indult meg a reformfolyamat. Másik jelentős különbség, hogy míg Latin-Amerikában a gazdasági nyitást követően lezajlott a demokratizálódás folyamata, Kínában a gazdasági nyitáshoz egyértelműen lassabban következik be a politikai liberalizáció, aminek eredményeként komoly ellentmondás feszül az ország gazdasági és politikai rendszere között. A latin-amerikai és kínai gazdasági nyitás mindezek eredményeként lényegesen más ívet mutat: míg Latin-Amerikában a kilencvenes évek folyamán újabb és újabb válságok⁸ vetették vissza a folyamatot és a reformok sikerébe vetett hitet, addig Kínában a reformfolyamat sokkal „stabilabbnak” tűnik, a földrajzi közelség ellenére még az 1997-1998-as ázsiai válság sem éreztette hatását az országban, ellentétben Latin-Amerikával.

Az 1978-tól megindult, rendkívül összetett kínai reformfolyamat tehát központi irányítással, kis, megfontolt lépésekkel halad egy irányíthatóbb pályán. Latin-Amerikában ezzel szemben a reformokat hirtelen, sokterápia-szerűen, külső nyomásra kellett bevezetni, instabil politikai helyzet mellett.

Kína az 1978 óta zajló reformfolyamat eredményeként mára a világ legdinamikusabban fejlődő gazdasága, elemzők szerint 2003-as Világkereskedelmi Szervezethez (WTO) való csatlakozása csak további lendületet adott fejlődésének. Az elmúlt 25 évben, egyedülálló módon, átlagosan évi 9,5%-os gazdasági növekedést produkált, amelynek köszönhetően mára a világ hat legnagyobb gazdasága között található. Egyes elemzők szerint a Föld legnépesebb országa 2040 körül átveszi az Egyesült Államoktól a világ legnagyobb gazdasága címet.⁹

Különösen dinamikus a kínai térhódítás a világkereskedelemben az ezredfordulót követően. 2004-re Kína, az Egyesült Államok és Németország után, a harmadik legnagyobb részesedéssel rendelkezett a világkereskedelemből, a világ össz-exportjának 6,5%-át adta, míg ez az arány 2000-ben még csak 2% volt.¹⁰ Ugyanakkor ki kell emelni a kínai gazdaság kétarcúságát: a hihetetlen gazdasági dinamizmus mellett jelenlévő óriási regionális különbségeket, a gazdaság túlfűtöttségét, a magas munkanélküliséget. A gazdasági fejlődés ezen egyensúlytalanságai Kína politikai és társadalmi sebezhetőségének okai.¹¹ Fontos

⁸ Az 1994-es mexikói válság, az 1997-1998-as ázsiai válság átgyűrűzésének hatására az 1999-es brazil válság, illetve a 2001-2002-es argentin válság.

⁹ Jorge Blazquez-Lidoy, Javier Rodriguez-Javier Santiso: Angel or Devil? Chinese Trade Impact on Latin American Emerging Markets. 2004. p. 2. <http://www.oecd.org/dataoecd>.

¹⁰ 2000 és 2004 között a kínai export és import a világátlagnál 2,7-szer gyorsabban növekedett CEPAL (ECLAC): Latin America and the Caribbean in the World Economy, 2004–2005, Trends. p. 145.

¹¹ Majoros, i. m.: p. 139.

megjegyezni, hogy Latin-Amerikában hasonló egyensúlytalanságokat tapasztalhatunk, csak jóval visszafogottabb gazdasági növekedés mellett.

Latin-Amerikában az egy főre jutó jövedelem még mindig magasabb, mint Kínában,¹² a régió előnye azonban egyre fogy. Az éves gazdasági növekedés tekintetében ugyanis Latin-Amerika messze lemarad Kínától, a szakirodalom szerint a régió ún. fejlődési csapdába került. A nyolcvanas-kilencvenes években Latin-Amerika gazdasági növekedésének üteme rendkívül változó és kiszámíthatatlan volt.¹³ A régió a nyolcvanas években átlagosan 1,34%-os, míg a kilencvenes években 3,56%-os gazdasági növekedést produkált.¹⁴ Jelentős változásként értékelhető a 2004-es év, amikor a térség gazdasági növekedése elérte az 5,9%-ot, ami messze felülmúlta a korábbi évek eredményeit.¹⁵

Kína és Latin-Amerika egyaránt a harmadik világ része, ebből (is) következően számos hasonló problémával küzdenek, mint például a jelentős regionális különbségek (Latin-Amerikában országokon belül és alrégiók között is), a szociális háló hiánya, a társadalmi feszültségek, az urbanizáció, a környezetvédelem, stb. Ugyanakkor ma már világosan látszik, hogy a szakadék közöttük egyre tágul. Kína óriási piacával, hihetetlenül dinamikusan fejlődő gazdaságával a világgazdaság megkerülhetetlen tényezője és jövőbeli szuperhatalma, míg Latin-Amerika – bár a dél-amerikai szubkontinens egyre fejlődő regionális összefogása hosszú távon ezen változtathat – egyelőre Kínánál jóval kisebb súlyú és befolyású, marginális régió a világgazdaságban. Kína és Latin-Amerika tehát kitűnő példát szolgáltat arra, hogy a globalizáció eredményeként a harmadik világ mennyire fragmentálódik, hogyan nő a különbség a fejlődő országok között és szakadnak szét az eredetileg egy csoportba, „világba” sorolt államok.

¹² Egy főre jutó GNI Latin-Amerikában: 3680 amerikai dollár (2000), 3575 amerikai dollár (2004); Kínában: 930 amerikai dollár (2000), 1500 amerikai dollár (2004). Forrás: The World Bank Group.

¹³ Az adósságválság következtében a nyolcvanas évek első felében a latin-amerikai régió GDP-je csökkent és csak a kilencvenes évek elejére sikerült elérni a hetvenes évek végének termelési szintjét. Buzás Sándor: Latin-Amerika. In: Bassa Zoltán et al. (szerk.): Világgazdasági régiók. 2004. pp. 223-224.

¹⁴ Carmen Guisan-Eva Aguayo: Economic Growth and Cycles in Latin American Countries in 20th century. University of Santiago de Compostela, 2002.

Forrás: <http://www.usc.es/~economet/cycles/cycles41.pdf>.

¹⁵ 2005-ben folytatódott a tendencia, 4,5%-os gazdasági növekedéssel. CEPAL (ECLAC): Anuario estadístico de América Latina y el Caribe, 2005. p. 85.

Gazdasági kapcsolatok Latin-Amerika és Kína között

Latin-Amerika és Kína, mint kereskedelmi partnerek

1949 és 1990 között a Kína és az egyes latin-amerikai országok között zajló bilaterális kereskedelem bár volumenében évről-évre növekvő tendenciát mutatott, nem volt jelentős. A két régió közötti kereskedelmi kapcsolatokat tekintve a hidegháború vége, a bipoláris világtrend felbomlása fontos fordulópontot jelentett. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az 1990-es évek elejétől kezdve Kína és Latin-Amerika egymás egyre fontosabb partnerei a világkereskedelemben.

Ez első pillantásra kevésbé meglepő, hiszen a kilencvenes évek elején a világkereskedelem drasztikus növekedést mutatott, s feltehetően a világ bármely két régióját megvizsgálva növekvő kereskedelmi volument látnánk. Ugyanakkor Kína kereskedelmi partnerként való megjelenése mindenképpen fontos tényező Latin-Amerikanak az Egyesült Államoktól való függésének oldásában.

Az ezredforduló fontosabb változást hozott, azóta ugyanis Latin-Amerika és Kína között a gazdasági – és ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, a politikai – kapcsolatok újabb lendületet kaptak, korábban nem tapasztalt intenzitást nyertek. Számokban kifejezve: 1980-ban a két térség közötti kereskedelem volumene 1,33 milliárd, 1990-ben 2,29 milliárd, 1995-ben 6,11 milliárd, 2000-ben 12,6 milliárd,¹⁶ 2005-ben pedig közel 50 milliárd amerikai dollár volt. A kereskedelem mérlege a kilencvenes évek első felében jelentős kínai deficitet mutatott – 1992-ben például a Latin-Amerikába irányuló kínai export volumene alig harmadát tette ki az onnan érkező kínai importnak –, aztán az 1990-es évek második felében úgy tűnt, Kína ledolgozza a deficitet. 1998-1999-ben ugyan megfordult a mérleg, de 2002 óta – vagyis nagyjából a kínai-latin-amerikai kereskedelem drasztikus megugrása óta – Latin-Amerika Kínával szemben ismét jelentős kereskedelmi többletet mutat.¹⁷ Latin-Amerika tehát a világ azon kevés régiói közé tartozik, amelyek kereskedelmi többletet produkálnak Kínával szemben.

Forrás: http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/1/26531/LCG2311B_2.pdf

¹⁶ Jiang Shixue: Sino-Latin American relations: Perspectives on the Past and prospects for the Future. Forrás: <http://ilas.cass.cn>. Letöltés ideje: 2006. július 20.

¹⁷ 2003-ban Latin-Amerika kereskedelmi többlete 4,1 milliárd, 2004-ben 4,9 milliárd amerikai dollárt tett ki. Jorge I. Domínguez: China's relations with Latin America: Shared Gains, Assymetric Hopes. Inter-American Dialogue, Working paper. 2006. pp. 49-50.

A fent leírt jelenség betudható (lehetne) világkereskedelemben való kínai térhódításnak. Az elmúlt években azonban kimutathatóan növekedett Latin-Amerika részesedése a kínai export- és importpiacon, és fordítva.¹⁸ Ugyanakkor amíg 1999-ben a latin-amerikai országok importjának mindössze 1,9%-a származott Kínából, 2003-ban ez az arány már 5,1% volt. 1999-ben a latin-amerikai összexport 0,7%-a irányult Kínába, 2003-ban már 2,9%-a.¹⁹ Mindez arra utal, hogy az ezredforduló óta minőségi változás tapasztalható a két térség kereskedelmi kapcsolataiban.

A fenti adatokat más kereskedelmi partnerekkel összehasonlítva látható, hogy Kína és Latin-Amerika marginális szerepet töltenek be egymás kereskedelmében. A latin-amerikai régió legfőbb kereskedelmi partnere továbbra is az Egyesült Államok – 2003-ban Latin-Amerika összkereskedelméből 48% jutott az USA-ra –, ezt követi a régión belüli kereskedelem 16%-kal – ami a latin-amerikai integrációs tömörülések egyre hatékonyabb működésének köszönhető –, majd az Európai Unió (13,8%).²⁰ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy bár Latin-Amerika külkereskedelmében Kína részesedése csupán 4,6% (2004), a két térség között zajló kereskedelem volumene gyorsabban nő, mint az Egyesült Államok és Latin-Amerika közötti kereskedelem.

Kína külkereskedelmi partnereit vizsgálva szembevetendő az ázsiai partnerek túlsúlya. 2004-es adatok szerint e kontinens országai szívták fel a kínai export felét, és a kínai import közel kétharmada származott ezekből az országokból.²¹

A kereskedelmi kapcsolatok fontos jellemzője, hogy milyen árucikkkel kereskedik a két fél. Ennek vizsgálata azért is fontos, mert jól rávilágít az egyes partnerek érdekeire, illetve a bilaterális kereskedelem hosszú távú lehetőségeire és akadályaira. A latin-amerikai országokba irányuló kínai export jelentős része ún. alacsony technológiájú termék, ezen belül a legfőbb kínai exportcikkek között szerepel a textil, ruházat, cipő, gyerekjáték, illetve különböző háztartási és elektronikai cikkek. A Kínába irányuló latin-amerikai exportárakat nehezebb kategorizálni – tekintve, hogy az egyes országok különböző exporttermékekre szakosodnak –, általánosságban azonban elmondható, hogy az export jelentős része nyersanyag és élelmiszer.

¹⁸ 1999 és 2004 között Latin-Amerika részesedése Kína importpiacán 2-ről 4%-ra emelkedett, míg exportpiacán a latin-amerikai részesedés 2-ről 3%-ra nőtt. Domínguez, i.m.: p. 9.

¹⁹ CEPAL (ECLAC), i.m.: p. 152.

²⁰ Claudio Loser: China's Rising Economic Presence in Latin America. Inter-American Dialogue, 2005. Forrás: <http://www.uscc.gov/hearings/2005hearings>.

²¹ A régión belül ki kell emelni Japán, Tajvan és Hong-Kong szerepét, akiket az Egyesült Államok (a legnagyobb kínai exportpiac) és az Európai Unió – amely a kínai export 18%-t szívja föl és a kínai import 12%-át adja – követ. ECLAC (CEPAL), i.m.: p. 38.

Az elmúlt években sorra születtek könyvek és tanulmányok Kína „nyersanyag- és energiaéhségéről”, dinamikusan növekvő nyersanyag- és energiaimportjáról, valamint ennek hatásairól saját fejlődésére és a világgazdaságra. Kína mára a világ vezető réz-, ón-, cink-, platina-, vas- és acélvásárlója, a második legnagyobb alumínium- és kőolajfelvevő és az előrejelzések szerint ezen nyersanyagok iránti kereslete a következő egy-két évtizedben tovább nő majd.²² A kínai import másik fontos „iránya” az élelmiszer, ennek hátterében több tényező – Kína 1,3 milliárd fős lakossága, az urbanizáció, a mezőgazdasági földek fogyása és az életszínvonal növekedése – áll. A latin-amerikai országok Kínába irányuló exportjának fontos jellemzője, hogy a legtöbb esetben egy vagy két, országonként változó termékre összpontosul.

A kereskedelem volumenét tekintve Kína legjelentősebb latin-amerikai partnere Brazília. A volt portugál gyarmat a világ legnagyobb vas-exportőre és Kína harmadik legnagyobb – India és Ausztrália után – „fémforrása”. Latin-Amerikából származik a kínai rézimport jelentős része, a régió belül Chile és Peru a legfőbb réztermelők.²³ Szakértők szerint a latin-amerikai szójatermelés az egyik legfontosabb haszonélvezője Kína dinamikusan növekvő világkereskedelmi szerepvállalásának. Brazília és Argentína, az Egyesült Államok után, a világ második és harmadik legnagyobb szójatermelői, Kína pedig egyértelműen a világ legnagyobb szójaimportőre (a globális szójaimport 38%-áért felel). Az együttműködés sikerét mutatja, hogy a két dél-amerikai ország együtt a kínai szójaimport több mint felét adják.²⁴

A Kína és Latin-Amerika közötti kereskedelem további fontos jellemzője, hogy földrajzi kiterjedésében nem egyenletes, vagyis a kereskedelmi volumen adataiért és jelentős növekedéséért csupán néhány latin-amerikai ország „felelős”, első sorban Argentína, Brazília, Chile, Costa Rica, Mexikó, Peru és Venezuela.²⁵ A kínai jelenlét tehát nem „egyenletes” a régióban, az előbb említett országokra koncentrálódik, ezen – a régió többi országához képest – fejlettebb, nyersanyagban gazdagabb és nagyobb piacú országok lényegesen intenzívebb kapcsolatokat ápolnak Kínával, mint a régió többi állama.

Mindebből következik, hogy világosan kirajzolódó törésvonalak figyelhetőek meg a latin-amerikai régió belül a Kínával való kapcsolatok tekintetében. Míg a dél-amerikai szubkontinens főbb országai számára Kína egyre fontosabb partner, Mexikó számára az ázsiai ország inkább versenytárs az Egyesült Államok piacán. A kapcsolatokat tovább terheli Mexikó

²² Tamara Trinh, Silja Voss, Steffen Dyck: China's commodity hunger – Implications for Africa and Latin America. 2006. Forrás: <http://www.dbresearch.com>.

²³ 2004-ben ez a két ország adta a világ réztermelésének 44%-át. Forrás: *uo.*, p. 7.

²⁴ *Uo.*, p. 7.

²⁵ 2004-ben ezek az országok adták Kína Latin-Amerikából érkező importjának közel 95%-át. Forrás: CEPAL (ECLAC), i.m.: p. 152.

óriási kereskedelmi deficitje.²⁶ Közép-Amerika és a Karib-térség számára Kína megint csak versenytárs (mivel ezen országok gazdaságai is jelentősen függenek az USA-tól).

Milyen érdekek, motiváló tényezők állnak az egymással való kereskedelem hátterében? Kína dinamikusan fejlődő gazdasága számára Latin-Amerika megbízható nyersanyag- és élelmiszerforrás, emellett a latin-amerikai piacok megbízható felvevői az olcsó kínai késztermékeknek. A nyolcvanas években, az „elveszett évtized” hatására elolvadt latin-amerikai középosztály a következő évtizedekben várhatóan mind szélesebb rétegekben épül vissza és egyre jelentősebb piacot jelent majd.

Latin-Amerika számára óriási lehetőség Kína 1,3 milliárd fős piaca, egyre növekvő nyersanyag- és élelmiszerkereslete. A latin-amerikai országok vezetői felismerték, hogy Kína egyre meghatározóbb szerepet játszik a világgazdaságban, annak megkerülhetetlen szereplője. A szubkontinens országai számára fontos a kínai kapcsolat, hiszen újabb kapcsolódási pontot jelent a világgazdaságba, nem beszélve arról, hogy az ázsiai ország fontos szerepet játszhat a latin-amerikai export diverzifikálásában, az Egyesült Államoktól és Európától való függőség csökkentésében. Kína világgazdasági térnyerése és a régió egyes országaival való egyre dinamikusabb kereskedelme Latin-Amerika számára óriási lehetőség arra, hogy „többpólusúvá” tegye a nemzetközi kereskedelemben való szerepvállalását. Várhatóan Latin-Amerika „a kínai úton” sem lesz képes kitörni külkereskedelmi kapcsolatainak korábbi mintájából, mivel – hasonlóan az Egyesült Államokhoz és az Európai Unióhoz – Kína is elsősorban nyersanyagforrásként és saját késztermékeinek felvevőpiacaként tekint a latin-amerikai régióra.

Kínai beruházások Latin-Amerikában

Az 1990-es évek eleje óta Kínába érkező közvetlen külföldi beruházás (FDI) évről évre növekedett. A jelenség nem meglepő, hiszen ebben az évtizedben világszerte jelentősen nőtt az FDI volumene, a statisztikai adatok azonban – igazolva Kína növekvő világgazdasági jelentőségét – azt mutatják, hogy az ázsiai ország a globális FDI egyre nagyobb részét szívja fel. 1990-ben a globális FDI 2%-a, 2004-ben pedig 11%-a érkezett ide.²⁷ 1993-tól Kína a világ második legjelentősebb FDI-importőre volt, majd egy évtizeden belül átvette az USA-tól a vezető helyet. A fejlődő országokba irányuló befektetések 40%-a Kínába jut, ami azért is

²⁶ 2003-ban Kína kereskedelmi többlete közel 9 milliárd, 2004-ben pedig már közel 14 milliárd amerikai dollár volt Mexikóval szemben. Mexikó Gazdasági Minisztériumának honlapja. Forrás: <http://www.economia-snci.gob.mx>.

lényeges szempont, mert a harmadik világ országaiban a gazdasági növekedés kulcstényezője a külföldi működő tőke.²⁸

A Kínába irányuló FDI legfőbb forrásai a kilencvenes évek eleje óta a környező ázsiai országok, az első öt befektető között ma is négy ázsiai országot (Hong-Kong, Japán, Tajvan és Szingapúr) találunk, de az elmúlt években az Egyesült Államok (a második legnagyobb befektető Kínában, a befektetések közel 10%-át adja) és Európa is fontos befektetőkké váltak Kínában.²⁹

A kilencvenes években a Latin-Amerikába irányuló FDI is jelentős növekedést mutatott, Kínához hasonlóan itt is a globalizálódó világ gazdasága és a gazdasági, illetve politikai reformok bevezetése állt a háttérben. Kína és Latin-Amerika két legfontosabb „közös befektetője” az Egyesült Államok és Japán. Az FDI-adatokat vizsgálva szembetűnő, hogy a szubkontinensre érkező befektetések volumene valószínűleg az ázsiai pénzügyi válság átgyűrűzésének hatására 1997 után csökkenő tendenciát mutatott, majd az elmúlt években feltehetően a gyorsabb gazdasági növekedés eredményeként újabb lendületet kapott.³⁰ Nyilván felmerül a kérdés, hogy a Kínába irányuló FDI drasztikus növekedése hogyan hat a fejlődő világ többi régiójába érkező befektetésekre, vagyis tapasztalható-e „FDI-eltérítő” hatás Kína részéről?³¹ Jelen tanulmány szempontjából azonban fontosabb kérdés, hogy a két régió között milyen tendenciákat mutat az FDI-mozgás?

Növekvő világgazdasági súlya ellenére Kína ma még nem jelentős FDI-kibocsátó. 2003-ban összesen 2,85 milliárd amerikai dollárt ruházott be külföldön,³² legnagyobb részét az ázsiai térségben (Hong-Kong, Japán stb.), illetve az Egyesült Államokban.³³ Kína várhatóan a legjelentősebb harmadik világbeli befektetőnek növi ki magát a következő évtizedekben.

Az ország külföldi befektetéseinek több irányát különböztethetjük meg (pl. technológia- és tudásalapú iparágak, kutatás-fejlesztés, stb.), de Latin-Amerika szempontjából

27 Inter-American Development Bank (IADB): *The Emergence of China: Challenges and Opportunities for Latin America and Asia*. 2004. p. 105.

28 Majoros, i.m.: pp. 147–150.

29 IADB, i.m.: 112. oldal.

30 Ennek több okát is említi a szakirodalom: egyfelől a kilencvenes években tapasztalt latin-amerikai „befektetési-boom” részben a széleskörű privatizációnak volt köszönhető, amelynek hatásai nem érvényesülhettek évtizedekig; az 1997-es ázsiai válság erősen éreztette hatását a latin-amerikai régióban, amit csak tetőzött a 2001-es argentin válság. Ezzel szemben Kína képes volt fenntartani makroökonómiai stabilitását és növekedését az ázsiai válság idején is. Uo. p. 113.

31 Erről ld. részletesebben: K. C. Fung: *FDI in East Asia and Latin America: Is there a People's Republic of China effect?* 2004. http://www.iadb.org/laeba/downloads/WP_28_2004.pdf; Alicia García Herrero-Daniel Santabárbara: *Does China have an impact on Foreign Direct Investment in Latin America?* 2004. Forrás: http://www.iadb.org/laeba/downloads/WP_31_2004.pdf

32 Kerry Dumbaugh – Mark P. Sullivan: *China's growing interest in Latin America*. CRS Report for Congress, 2005. Forrás: <http://fpc.state.gov>

természetesen azok a befektetések jelentősek, amelyek Kína az adott ország természeti erőforrásaihoz és nyersanyagaihoz való hozzájutását garantálják. Az elmúlt években a kínai befektetések jelentős megugrásának lehettünk tanúi a térségben; 2004-re az addigi teljes kínai FDI Latin-Amerikában elérte a 4,6 milliárd amerikai dollárt; 2003-ban a kínai befektetések több mint egyharmada irányult a régióba.³⁴

2004 novemberében Hu Csin-tao kínai elnök latin-amerikai körutat tett, amelynek egyik legnagyobb eredményeként tartják számon, hogy 100 milliárd amerikai dollár értékű kínai befektetést ígért a régiónak. A jelenség felfogható egy már korábban indult folyamat meghosszabbításaként; nevezetesen, hogy kínai befektetők az elmúlt években egyre nagyobb számban céloztak meg – elsősorban energiát és nyersanyagot biztosító – afrikai országokat.³⁵ Kína fontos stratégiai érdekét szolgálja, hogy Latin-Amerikában a számára fontos nyersanyagok előállításába – első sorban bányászatba –, illetve a régió infrastruktúrájának, közlekedésének fejlesztésébe ruházzon be, ily módon biztosítva, gyorsabbá téve és egyre erőteljesebb ellenőrzést gyakorolva nyersanyagokkal való ellátottsága felett.

Érdekes szektoronként röviden összefoglalni, mely országokba irányulnak a főbb kínai befektetések. Kínának a világ második legnagyobb energiafogyasztójaként az elmúlt öt évben kétszeresére emelkedett az energiaimportja, GDP-jéhez viszonyított energiafogyasztása háromszorosa a világtávnak.³⁶ Az energiával való ellátottság biztosítása alapvető feltétele annak, hogy ipari fejlődésének üteme ne lassuljon. Ezen a területen Latin-Amerikában Venezuela és Bolívia a legfőbb partnerei, ennek megfelelően az ázsiai ország igyekszik minél komolyabb pozíciót elfoglalni a két ország kőolaj-, illetve gázkitermelésének fejlesztésében. Kína egyre növekvő réz-, vas- és ónkereslete hajtja az ázsiai ország befektetéseit a latin-amerikai bányászatba, az érintett országok itt Chile, Peru és Ecuador.³⁷ A latin-amerikai infrastruktúrát célzó befektetések közül a legjelentősebbek Argentínába és Brazíliába irányulnak, céljuk egyértelműen ezen országok összekötése – és ily módon az innen származó nyersanyagok és élelmiszer biztos kijutása – a Csendes-óceán partvidékével. Tudományos kutatásokat és technológiai fejlesztéseket célzó kínai befektetések is megjelentek a

³³ Ez a világ összes kimenő közvetlen külföldi beruházásának mindössze 0,45%-át jelentette. CEPAL (ECLAC), i.m.: 157.

³⁴ Dumbaugh, Sullivan, i.m.

³⁵ Afrikában Angola és Algéria a legfőbb célpontok. Jorge Blazquez-Lidoy, Javier Rodriguez és Javier Santiso, i.m.

³⁶ CEPAL (ECLAC), i.m.: p. 174.

³⁷ Peru egyébként – talán meglepő módon – 2004-ben a kínai befektetések legnagyobb célpontja volt Mexikó után, ami első sorban vaskitermelésének köszönhető. China doubles Latin FDI. Special Report, 2006 április 24. Forrás: <http://www.latinbusinesschronicle.com>

szubkontinensen, de jóval szűkebb volumenben, mint a fentebb említett szektorokban, és ezek főként Brazíliát érintik, első sorban az űrtechnológia területén.³⁸

Ahogy már fentebb említettük, a kínai befektetések fontos célpontja Mexikó is, itt azonban – eltérően a dél-amerikai szubkontinens országaitól – más kínai érdekek érvényesülnek, az ide érkező kínai beruházások elsődleges célja az Egyesült Államok piacán mind jelentősebb kínai jelenlét biztosítása – elsősorban a NAFTA-n (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény) keresztül.

Politikai kapcsolatok Latin-Amerika és Kína között

A politikai kapcsolatok háttere, Latin-Amerika és Kína külpolitikájának közös elemei

A Kínai Népköztársaság és Latin-Amerika 1949 és 2000 közötti politikai kapcsolatainak részletes elemzése túlmutat jelen tanulmány keretein, elkerülhetetlen viszont, hogy röviden bemutassuk a fenti időszak legfontosabb fordulópontjait. A Kínai Népköztársaság első tíz évében a maoista külpolitikában gyakorlatilag nem kapott helyet a latin-amerikai régió. Ennek belső okaként a polgárháború utáni „rendcsinálás” szükségessége említhető, külső okként pedig az, hogy a hidegháborús kontextusban Peking Latin-Amerikát az Egyesült Államok érdekszférájának részeként tekintette, így nem kereste az együttműködést. Mindez nem meglepő annak tükrében, hogy ebben az időszakban a latin-amerikai országok kivétel nélkül diplomáciai kapcsolatot ápoltak Tajvannal, és az ENSZ-en belül a régió országai fontos szerepet játszottak a tajvani érdekek védelmében.³⁹

A kubai forradalom győzelmét követően a szigetország Latin-Amerikából elsőként vette föl a diplomáciai kapcsolatot a Kínai Népköztársasággal, 1960-ban. Mao annak bizonyítékát látta Castróék győzelmében, hogy a fegyveres harc eredményes eszköze lehet az amerikai imperializmus és gyarmati elnyomás elsöprésének Latin-Amerikában. Ernesto „Che” Guevara 1961-es pekingi útjának eredményeként kereskedelmi egyezmény született a kubai cukor kínai felvásárlásáról és a karibi országnak nyújtandó kínai segélyekről.⁴⁰ A kapcsolatok potenciális erősödését segítette a kínai „három világ”-elmélet, amely egy világba helyezte az

³⁸ CEPAL (ECLAC), i.m.: pp. 174–175.

³⁹ Stefanie Reiss: Discovery of the Terra Incognita: Five Decades of Chinese Foreign Policy towards Latin America. Working Paper 2. University of Mainz, Germany. 2000. p. 14.
<http://www.asiayargentina.com.ar/pdf/218-discovery.pdf>

⁴⁰ Uo. p. 18.

afrikai, ázsiai és latin-amerikai országokat, ily módon jól illeszkedett a kubai „trikontinentalizmus” – amelynek legnagyobb „építője” Guevara volt⁴¹ – elképzeléshez. A hatvanas években kibontakozó kínai-szovjet ellentét azonban korlátokat szabott a kínai-kubai kapcsolatoknak.

A hetvenes évek új korszakot hozott a kínai-latin-amerikai kapcsolatokban. Miután a Kínai Népköztársaság átvette Tajvan helyét a Biztonsági Tanács állandó tagjai között, a latin-amerikai országok – elsősorban Mexikó és a dél-amerikai országok – sorra vették föl a diplomáciai kapcsolatot az országgal.⁴² A legtöbb latin-amerikai országban ekkor kemény jobboldali katonai diktatúrák voltak hatalmon, ami azt mutatja, hogy a kínai külpolitikában egyre inkább a pragmatizmus és a rugalmasság került előtérbe az ideológiával szemben. Latin-Amerika az Egyesült Államok ellensúlyozására igyekezett felhasználni a kínai kapcsolatot, a régió diktátorai – akiken a nemzetközi közösség, különösen Európa szigorúan számon kérte az emberi jogok tömeges és súlyos megsértését – üdvözölték a Kína által hangsúlyozott belügyekbe való be nem avatkozás elvét. A nyolcvanas években – ahogyan arról korábban már szó esett – Kína és a latin-amerikai országok egyaránt saját gazdasági és politikai reformjaik bevezetésével voltak elfoglalva. Kína számára a nyolcvanas évek második felében a harmadik világ veszített jelentőségéből, felértékelődött viszont az Egyesült Államok és Európa, a gazdasági fejlődés és modernizáció reményében.⁴³ Latin-Amerika az egész világgazdaságot súlyosan érintő adósságválságból igyekezett kimászni, Ázsiából Japánnal ápolt szorosabb kapcsolatokat.

A hidegháború vége – ahogyan azt a kereskedelmi kapcsolatok vizsgálatánál már láttuk – jelentős változásokat hozott a kínai-latin-amerikai kapcsolatokban. A Tienanmen téri incidenst (1989. június 4.) követően a Kínai Népköztársaságnak nemzetközi izolációval, az Egyesült Államok és Európa elfordulásával kellett szembenéznie. Az incidens kapcsán a latin-amerikai országok azonban „elnézők” voltak Kínával szemben, és az adott helyzetben a visszafogott latin-amerikai reakciót Peking nagyra értékelte. Ennek eredményeként 1990-ben a kínai elnök az incidenst követő első külföldi útja Latin-Amerikába vezetett: Mexikóban, Uruguayban, Brazíliában, Argentínában és Chilében tett látogatást.⁴⁴ Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a kínai-latin-amerikai politikai kapcsolatok alapját képezi, hogy a nemzetközi

⁴¹ Anderle Ádám: Kuba története. Akkord kiadó, 2004. p. 133.

⁴² 1970 és 1977 között a Kínai Népköztársaság 11 latin-amerikai országgal létesített diplomáciai kapcsolatokat.

⁴³ Frank O. Mora: The People's Republic of China and Latin America: From Indifference to Engagement. Asian Affairs: An American Review. 24. évf., 1997. 1. sz.

⁴⁴ Uo.

kapcsolatok olyan alapelvei, mint a belügyekbe való be nem avatkozás, a szuverenitás tiszteletben tartása Kína és Latin-Amerika külpolitikájában is meghatározó jelentőségű.

A kilencvenes évek nagy vitatémái közé tartozott az új világrend jellegének meghatározása, vagyis, hogy a bipoláris világrendet mi váltja majd fel. Kína és Latin-Amerika közös érdeke, hogy az Egyesült Államok vezette egypólusú világrend valamilyen alternatívája valósuljon meg – lehetőleg a harmadik világ mind aktívabb szerepvállalásával –, a nemzetközi kapcsolatokban erősödjön meg és váljék mind szilárdabbá a multilateralizmus gyakorlata. A XXI. századi kínai külpolitika két fő jelszava a pragmatizmus és multilateralizmus.⁴⁵

A bipoláris világrend felbomlásával a Kelet-Nyugat szembenállást az Észak-Dél ellentét váltotta föl. Ily módon Latin-Amerika és Kína – a harmadik világ részeként – egy oldalhoz tartozókká váltak. A Dél-Dél összefogás igénye a kilencvenes években mind gyakrabban ismétlődik a harmadik világ vezető politikusainak beszédeiben. A kilencvenes évek elejétől tehát a kínai-latin-amerikai politikai kapcsolatok meghatározó eleme a harmadik világhoz tartozás, „közös ügy lett” a fejletlenség, a szegénység, a társadalmi egyenlőtlenségek hatékony felszámolása. A harmadik világ összefogásának és az Egyesült Államok, valamint Európa ellensúlyozásának fórumaként jött létre a fejlődő világ G20 csoportja. A WTO Cancúnban megrendezett V. miniszteri konferenciája előtt, 2003. augusztus 13-án az Egyesült Államok és az Európai Unió közös javaslatot hozott nyilvánosságra a mezőgazdasági kérdésekkel kapcsolatban, erre válaszként fogalmazták meg a fejlődő államok saját érdekeiket szem előtt tartva ennek alternatíváját egy újabb dokumentumban, amelyet 20 fejlődő ország augusztus 20-án írt alá. Mára a G20 a mezőgazdasági tárgyalások megkerülhetetlen tényezőjévé vált. A G20 tagjai a világ lakosságának 65%-át, a mezőgazdasági termelésnek pedig közel kétharmadát adják.⁴⁶ A csoport magját az ún. G4 adja, amelynek tagjai Kína, Brazília, India és Dél-Afrika.

A Kínai Népköztársaság külkapcsolatait a világ minden régiójával alapjaiban határozza meg az adott régió kapcsolata Tajvannal, nincs ez másként Latin-Amerika esetében sem. A következőkben a Tajvan-kérdés⁴⁷ hatásait vizsgáljuk a kínai-latin-amerikai kapcsolatok szempontjából.

⁴⁵ Winberg Chai: The Ideological Paradigm Shifts of China's World Views: From Marxism-Leninism-Maoism to the Pragmatism-Multilateralism of the Deng-Jiang-Hu Era. *Asian Affairs: An American Review*. 30. évf., 2003. 3. szám.

⁴⁶ A G20 hivatalos honlapja: <http://www.g-20.mre.gov.br/index.asp>. A csoport jelenlegi tagjai: Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Kína, Kuba, Egyiptom, Guatemala, India, Indonézia, Mexikó, Nigéria, Pakisztán, Paraguay, Fülöp-szigetek, Dél-Afrika, Tanzánia, Thaiföld, Uruguay, Venezuela, Zimbabwe.

⁴⁷ A kínai polgárháború (1946-1949) befejező szakaszában, a Kínai Népköztársaság megalakulását (1949. október 1.) követően, a Kínai Köztársaság Tajvanra szorult vissza. Ennek ellenére a következő évtizedekben, egészen 1971-ig a Csang Kaj-sek vezette Kínai Köztársaság képviselte Kínát az ENSZ-ben és több ország – élükön az Egyesült Államokkal – a tajvani kormányt ismerte el. Az Egyesült Államok 1979. január 1-től létesített diplomáciai kapcsolatokat a Kínai Népköztársasággal, aminek előzménye volt, hogy 1978. novemberében megszakította

A Tajvan-dimenzió

A Kínai Népköztársaság és Tajvan harmadik országok diplomáciai elismeréséért való versengésének egyik fő színtere Latin-Amerika, azon belül is Közép-Amerika és a Karib-térség, tekintve, hogy a Tajvant jelenleg elismerő 24 ország közül 12 – köztük a hét közép-amerikai ország, négy karib-térségbeli állam, a dél-amerikai szubkontinens országai közül pedig Paraguay – ebben a régióban található.

1971 – amikor is Tajvant kizárták az ENSZ-ből – után Latin-Amerikában drasztikusan csökkent Tajvan befolyása, a déli szubkontinens országai – ahogyan arra korábban már utaltunk – sorra „átpártoltak” Tajvantól a Kínai Népköztársasághoz. Tajvan igyekezett legalább Közép-Amerikában és a Karib-térségben megőrizni befolyását, abban is bízva, hogy ha itt erősíti pozícióit, a földrajzilag közel fekvő és a Karib-térségben jelentős befolyással bíró Egyesült Államok további segítségére számíthat.⁴⁸ Tajvan törekvéseit segítette, hogy a régió országai alulfejlettségük miatt ki voltak szolgáltatva a nemzetközi segélyeknek. Tajvan tehát a régió országai számára oly jól ismert „dollárdiplomácia” eszközéhez nyúlt, intenzívebbé tette a Közép-Amerikába és a Karib-térségbe irányuló segélyprogramjait, gyakorlatilag megvásárolva ezen országok diplomáciai elismerését.⁴⁹ Bár a legtöbb ország már 1971 előtt diplomáciai kapcsolatban állt Tajvannal, néhány ország csak a nyolcvanas-kilencvenes években vette fel vele a diplomáciai kapcsolatokat, pl. Nicaragua (1990),⁵⁰ Belize (1989) vagy St. Kitts és Nevis (1983).⁵¹

Tajvan határozott és sikeres fellépése Közép-Amerikában és a Karib-térségben nem maradhatott kínai válasz nélkül: a kilencvenes évek elejétől a Kínai Népköztársaság is Tajvan eszközéhez folyamodott, és így megkezdődött segélyezési versengésük a régió országaiban. A cél természetesen az, hogy minél több országot győzzenek meg arról, hogy őket ismerjék el az egyetlen Kínaként. A Kínai Népköztársaság „jüan-diplomáciája” meghozta gyümölcsét: 1997-ben a Bahama-szigetek és St. Lucia, 2004-ben Dominika, 2005-ben Grenada „pártolt át” hozzá – mindannyian jelentős kínai segélycsomagokért és beruházásokért cserébe.⁵²

hivatalos diplomáciai kapcsolatait a tajvani kormánnyal. A Tajvan-kérdést máig nem sikerült rendezni, a Kínai Népköztársaság a békés úton való egyesítésről foytatott párbeszéd újrakezdését ahhoz köti, hogy Tajvan ismerje el az „egy Kína”-elvet. Horváth Jenő (szerk.): Világpolitikai lexikon (1945-2005). Osiris, Budapest, 2005. pp. 603–604.

⁴⁸ Stefanie Reiss: La década del dragón – La diplomacia de China Popular con respecto a América Latina desde 1989. Working Paper 3. University of Mainz, Germany. 2001.

⁴⁹ Mora, i.m. 1999.

⁵⁰ Esetében nyilván szerepet játszott a sandinisták hatalomból való kikerülése.

⁵¹ Utóbbi két ország csak tágabb, földrajzi értelemben tartozik Latin-Amerikához.

⁵² Domínguez, i.m.: p. 16.

A Kínai Népköztársaság Közép-Amerikához és a Karib-térséghez fűződő politikai kapcsolatait tehát egyértelműen a Tajvan-kérdés határozza meg; Kína mindent megtesz, hogy a Tajvan legnagyobb bázisának számító térség országait maga mellé állítsa. Az itt elhelyezkedő, Tajvant elismerő országoknak kitartóan „udvarol”, kereskedelmi irodát állított fel Panamában, a Dominikai Köztársaságban és Haitin. Utóbbira oly módon is nyomást próbál gyakorolni, hogy 2004 őszén 125 rendőrt küldött a Haitin brazil parancsnokság alatt működő ENSZ-misszióba.⁵³ Ez egyébként Kína első részvétele latin-amerikai ENSZ-misszióban és egyértelmű jele Kína fokozódó latin-amerikai elkötelezettségének.

A latin-amerikai „újbaloldali fordulat” hatása Kína és Latin-Amerika politikai kapcsolataira

Latin-Amerikában az elmúlt 5-6 évben több országban baloldali, populista politikusok kerültek hatalomra. A nemzetközi sajtó által „rózsaszín hullámnak” (*pink-tide*) keresztelt jelenség mögött a szakirodalom szerint főként gazdasági okok húzódnak. A kilencvenes években bevezetett ún. strukturális reformok eredményeként a makrogazdasági adatokat tekintve ugyan jelentősen javult Latin-Amerika helyzete, ám a súlyos társadalmi konfliktusok, a szegénység, a társadalmi egyenlőtlenség terén nem történt a gazdasági növekedéssel arányos javulás a kilencvenes évek folyamán.⁵⁴ Mindezzel párhuzamosan bár megtörtént a politikai demokratizálódás, a latin-amerikai országok politikai életének súlyos kihívása maradt a politikai reprezentáció hiánya.⁵⁵ Egyre nőtt azon társadalmi rétegek tagjainak a száma, akiknek érdekeit semelyik, a választásokon induló politikai párt és elnökjelöltje sem képviselte.

Mindezek eredményeként kerülhettek előtérbe és nyerhettek választásokat a globalizáció és a neoliberális gazdaságpolitika veszteseinek érdekeit képviselő politikusok. A neoliberális gazdaságpolitikába vetett hit ernyedését és az állam társadalmi felelősségvállalásának szükségességét mutatják az ezredforduló környékén megrendezett elnökválasztások eredményei: sorra kerültek hatalomra baloldali, a neoliberális gazdaságpolitikával szembe forduló politikusok. A sort Hugo Chávez nyitotta Venezuelában (1999), majd őt követte Luiz Inacio Lula da Silva Brazíliában (2002), Lucio Gutiérrez

⁵³ Uo.

⁵⁴ A szegénységet Latin-Amerikában az elmúlt években sikerült valamelyest visszaszorítani, feltehetően részben a megugrott gazdasági növekedés hatására. 1990-ben Latin-Amerika népességének 41,4%-a, 2003-ban 38,9%-a, 2004-ben 36,7%-a élt a szegénységi küszöb alatt. CEPAL (ECLAC): Anuario estadístico de América Latina y el Caribe, 2005. p. 74. http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/1/26531/LCG2311B_2.pdf

⁵⁵ Jorge I. Domínguez: Latin America's Crisis of Representation. Foreign Affairs, 1997. 1. szám, p. 112.

Ecuadorban (2003), Néstor Kirchner Argentínában (2003),⁵⁶ Michelle Bachelet Chilében (2006) és Evo Morales Bolíviában (2006). A felsorolt politikusok messze nem vallanak egyező nézeteket,⁵⁷ ami mégis közös bennük, az a szociális kérdések (szegénység csökkentése, társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése) kiemelt helyen való kezelése, a dél-amerikai összefogás szorgalmazása és az Egyesült Államok unilateralizmusa elleni határozott fellépés – változó intenzitással és retorikával.

Az elmúlt öt évben Latin-Amerika és az Egyesült Államok viszonya régen nem tapasztalt mélypontra került, és ennek csak egyik oka az Egyesült Államok külpolitikáját bíráló, a neoliberális gazdaságpolitikát elutasító politikusok hatalomra kerülése a régióban. Az USA Latin-Amerika-politikájában 2001. szeptember 11. fontos fordulópontot jelentett, inentől kezdve a globális terrorizmus-ellenes háború elvonta a szuperhatalom figyelmét déli szomszédjairól, az Egyesült Államok külpolitikájában kisebb szerep jut a latin-amerikai régióknak, mint pl. a nyolcvanas vagy a kilencvenes években. Mindez az USA és Latin-Amerika kapcsolatainak lehűléséhez vezetett. Ennek jele, hogy Mexikó és Chile – az Egyesült Államok fontos régióbeli szövetségesei – 2003-ban az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjaiként az iraki beavatkozás ellen szólaltak fel,⁵⁸ az Összamerikai Szabadkereskedelmi Övezet (FTAA) 2005 végén összeomlott, az Egyesült Államok politikusainak – látványosan megritkult – latin-amerikai látogatásait pedig az USA külpolitikáját bíráló tömegdemonstrációk kísérik.

Az elmúlt években hatalomra jutott baloldali latin-amerikai elnökök külpolitikájában az USA-tól való elhidegülés nyilvánvalóan új szövetségesek keresésével párosul. A következőkben ennek fényében vizsgáljuk a latin-amerikai „baloldali-fordulat” két fontos szereplője, a venezuelai és a brazil elnök Kínához való viszonyát.

Hugo Chávez a latin-amerikai baloldali hullám lehangosabb szereplője, a régióban az Egyesült Államok legradikálisabb bírálója. Külpolitikájában különösen fontos szerep jut a régióbeli összefogásnak, a „Bolivari alternatíva”⁵⁹ megvalósításának. Ebben legfőbb szövetségesei Kuba és Bolívia – a három országot egyébként az Egyesült Államokban egyes

⁵⁶ Steve Ellner: Leftist Goals and the Debate over Anti-Neoliberal Strategy in Latin America. *Science and Society*, 2004 tavasz, p. 11.

⁵⁷ Erről l. bővebben: Jorge G. Castañeda: Latin America's Left Turn. *Foreign Affairs*, 2006. 3. szám.

⁵⁸ Peter Hakim: Is Washington Losing Latin America? *Foreign Affairs*, 2006. 1. szám.

⁵⁹ Hugo Chávez venezuelai elnök először 2003-ban, Montevideóban vetette föl az ALBA (Alternativa Bolivariana para la América – Bolivari alternatíva Amerika számára) létrehozásának lehetőségét a latin-amerikai országok számára. A tömörülést a neoliberalizmus, az FTAA és a WTO alternatívájaként mutatta be, erős politikai és szociális dimenzióval. Megvalósulásának első lépése volt, amikor 2006 áprilisában Venezuela, Kuba és Bolívia háromoldalú kereskedelmi egyezményt írtak alá. A dokumentum az írástudatlanság legyőzésének szükségességére és a munkanélküliség csökkentésének lehetőségeire is kitért.

konzervatív körök az új „gonosz tengelyként” emlegetik. Mindemellett Venezuela belépése a Mercosurba (2006. augusztus) azt jelzi, hogy Chávez a régió többi országával is szoros kapcsolatokat ápol, egyre komolyabb eredményeket képes felmutatni a régióbeli összefogásban. Szélesebb külkapcsolataiban az OPEC-en keresztül igyekszik befolyást szerezni. Kínával és Indiával való kapcsolatainak háttérében a legfőbb mozgatórugó, hogy csökkentse függését az USA kőolajpiacától – az Egyesült Államok a venezuelai kőolajexport több mint felét szívja föl.⁶⁰

Annak ellenére, hogy – a latin-amerikai országok között – Venezuela kereskedelme Kínával visszafogottnak mondható, a két ország 2001 májusa óta egymás stratégiai partnerei. Chávez fontos eszköze a kereskedelmi kapcsolatok fellendítésében, hogy Kínával ideológiai közösséget próbál teremteni. 2004 decemberi pekingi látogatása alkalmával saját bolivari forradalmát Mao Ce-tung ideológiájában gyökereztetette.⁶¹ 2006 augusztusában Chávez újabb – negyedik! – pekingi látogatásán megegyezés született arról, hogy Peking olajszállító tankereket ad el Venezuelának és Kína növeli kőolajimportját Venezuelából.⁶²

Kína természetesen érdekelt kőolajforrásainak diverzifikálásában és így a Venezuelával való kapcsolat intenzívebbé tételében. Ezt igazolják a növekvő, a kőolaj kitermelés modernizálását célzó kínai beruházások az országban. Ugyanakkor a földrajzi távolság, a venezuelai kitermelés nehézségei és a venezuelai kőolaj finomításának problémái korlátozhatják a jövőbeni kapcsolatokat. Emellett nem valószínű, hogy Kína veszélyeztetné az Egyesült Államokkal való kapcsolatait Venezuela miatt.⁶³ Feltehetően ez a legfőbb oka annak, hogy Chávez aktív Kína-politikáját egyelőre visszafogottan viszonzza a kínai vezetés.

„Latin-Amerikában Brazília a legfontosabb ország Kína számára”,⁶⁴ mondta Hu Csin-tao kínai elnök 2004 novemberi latin-amerikai körútján, amelynek során Argentínában, Brazíliában, Chilében és Kubában tett látogatást. Brazília és Kína viszonyát alapjaiban meghatározza, hogy előbbi a latin-amerikai régió, utóbbi pedig Ázsia legnagyobb lélekszámú és területű állama, így mindkettejük külpolitikájában fontos szerepet játszik a regionális hatalmi státus építése, biztosítása, regionális pozíciójuk erősítése. Venezuelával ellentétben Brazília és Kína kapcsolata nem annyira új keletű, és nem is köthető egyértelműen a volt szakszervezeti vezető Lula hatalomra jutásához – akinek retorikája egyébként 2002 óta sokat finomodott, lehulltak róla az USA-ellenes, a neoliberális gazdaságpolitikát élesen bíráló kijelentések, így ma

⁶⁰ Michael Shifter: In Search of Hugo Chávez. Foreign Affairs, 2006. 3. sz.

⁶¹ Domínguez, i.m.: p. 41.

⁶² Energy focus for Chavez in China, BBC News, 2006.06.22. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/5276260.stm>

⁶³ Domínguez, i.m.: pp. 41-43.

⁶⁴ Domínguez, i.m.: p. 27.

már a latin-amerikai baloldali fordulat mérsékeltebb szárnyához tartozik. Brazília 1994 óta Kína stratégiai partnere, a Lula előtt hatalmon lévő Fernando Henrique Cardoso elnök Kínához, Indiához és Dél-Afrikához való viszonyát kettős cél irányította: a gazdaság diverzifikálása és az Egyesült Államok befolyásának ellensúlyozása.⁶⁵ Annak ellenére, hogy politikai ellenfelek voltak, Lula da Silva továbbvitte Cardoso ezen politikáját, a jelenlegi brazil külpolitika egyik sarokköve a Dél-Dél összefogás hangsúlyozása, a harmadik világ országaival való kapcsolatok intenzívebbé tétele, a multilaterális fórumokon ezen államok érdekeinek képviselete.

2002 óta Japán helyét átvéve Kína Brazília legfontosabb ázsiai partnere.⁶⁶ 2004-ben Hu Csin-tao már említett látogatása alkalmával reményét fejezte ki, hogy három éven belül a két ország közötti éves kereskedelem volumene eléri a 20 milliárd amerikai dollárt.⁶⁷ Emellett hangsúlyozta a két ország együttműködésének és a fejlődő világ közös érdekképviseletének szükségességét az olyan nemzetközi fórumokon, mint az ENSZ vagy a WTO. Brazília és Kína tehát – mint a harmadik világ két jelentős hatalma – fontos partnerei egymásnak, együttműködésük a jövőben feltehetően intenzívebbé fog válni, gazdasági és politikai szinten egyaránt.

A latin-amerikai országok – főként, ahol baloldali elnökök vannak hatalmon – Kínára az Egyesült Államok és Európa lehetséges ellensúlyaként tekintenek, politikai és gazdasági alternatívát látnak benne. Kína egyre intenzívebb latin-amerikai jelenléte hosszú távon sértheti az Egyesült Államok érdekeit a nyugati féltekén, egyelőre azonban nincsen jele annak, hogy az USA és Kína között bármilyen feszültséget is jelentene utóbbi latin-amerikai térnyerése.⁶⁸

Konklúzió

A XXI. század két fontos változást hozott Latin-Amerika külkapcsolataiban: az egyik az Amerika-közi kapcsolatok lehűlése, a másik Kína növekvő gazdasági és politikai jelenléte a régióban.

A harmadik világ összefogásának rendkívül jelentős tengelyét adhatja Kína és Latin-Amerika kapcsolatainak fejlődése. A kérdés az, hogy meddig jut a fenti két tendencia, hol és mikor áll be az egyensúly az USA-Kína-Latin-Amerika háromszögben.

⁶⁵ Uo., p. 29.

⁶⁶ Uo., p. 27.

⁶⁷ Brazil backs China on trade bid, BBC News, 2004.11.12. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4008499.stm>. Letöltés ideje: 2006. augusztus 30.

⁶⁸ Hakim, i.m.

Kína „békés felemelkedése” alternatívát jelenthet a fejlődő világ számára, a harmadik világ országai gazdasági modellt láthatnak felemelkedésében. A latin-amerikai országokban az elmúlt években egyre erőteljesebbé vált az USA által támogatott neoliberais gazdaságpolitikával való szembefordulás, ebben a helyzetben a kínai modell, vagy annak egyes elemei „jól jöhet(nek)”, alternatívát nyújthatnak a régió egyes államai számára. (Kérdéses persze azok teljes alkalmazhatósága, átvételük sikeressége.)

A Kínával való bilaterális politikai és gazdasági kapcsolatok eltérő intenzitást mutatnak az egyes latin-amerikai országok esetében. A legszorosabb kapcsolat a nyersanyagban gazdag, élelmiszer-exportra szakosodott, nagy potenciális piaccal bíró országokkal látszik kibontakozni. A kínai export áruösszetételét vizsgálva azt látjuk, hogy a munkaerő-igényes ágazatok túlsúlya csökken, nő viszont a tőke- és technológia-igényes ágazatoké. Ennek következtében a latin-amerikai régió országai elsősorban nyersanyagot és élelmiszert exportálnak Kínába, az ázsiai ország pedig Latin-Amerikában értékesíti késztermékeit; vagyis érvényesül a korábban a világgazdaság többi fejlett régiójával, az USA-val, Japánnal és Európával kiépített cseremechanizmus.

Kína Latin-Amerikához való viszonyának alakulását gazdasági érdekei dominálják, saját fejlődéséhez szükséges nyersanyag- és energiaforrást, valamint potenciális piacot lát a régióban. A gazdasági kapcsolatokat jól kiegészíti a fejlődő politikai együttműködés, aminek alapja a harmadik világhoz tartozás. Kína az antiimperializmus jelszavával a fejlődő országokra támaszkodva igyekszik befolyását növelni a nemzetközi kapcsolatokban, ennek Latin-Amerika fontos bástyája lehet. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy bár az elmúlt években kibontakozó latin-amerikai „baloldali fordulat” segíti a két térség kapcsolatainak szorosabbá válását, nem emiatt, hanem az ázsiai ország gazdasági és politikai érdekei miatt válik egyre jelentősebbé a kínai jelenlét Latin-Amerikában.

Érdekes paradoxon, hogy ugyan a gazdasági érdekek és motivációk adják a két térség kapcsolatának gerincét, és az egyre intenzívebb kereskedelmi és befektetői kapcsolatok vezettek a politikai kapcsolatok szorosabbá válásához, Kína és Latin-Amerika között mégis politikai téren „harmonikusabb” az együttműködés, mivel ezen a téren sokkal „egyértelműbbek” a közös érdekek és célok, mint a gazdasági kapcsolatok vonatkozásában.

Giber Mátyás:

A gyémánt szerepe a Sierra Leone-i polgárháborúban

Bevezetés

Afrika történelmének egyik legvéresebb polgárháborúja több mint egy évtizedig dúlt Sierra Leone-ben. A háború 2002-es hivatalos lezárásáig közel 50 ezer emberéletet követelt, a lakosságnak több mint a felét áttelepítették, és az ország infrastruktúrájának mintegy kétharmadát lerombolták.¹ A nemzetközi közösség csak viszonylag későn ismerte fel, hogy a polgárháború legfontosabb mozgatórugója: a gyémánt. A háború hátterében ugyanis sokkal inkább álltak gazdasági okok – különösen a gyémántbányák feletti uralom megszerzése – mint bármilyen etnikai vagy vallási különbségek. Kik, hogyan és mire használták fel a harcok során a gyémántot? Elsősorban ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat ebben a tanulmányban.

Bár Sierra Leone gazdasági, társadalmi és politikai problémáihoz, illetve a konfliktus kirobbanásához, természetesen számos más tényező is hozzájárult, jelen tanulmányban ezekkel nem kívánok foglalkozni, kizárólag csak a gyémánt szerepét vizsgálom. Ennek megfelelően a problémák hátterének feltárásánál is ezt a szempontot követem. Így például a történelmi háttér bemutatásánál is csak a gyémánttal valamilyen módon kapcsolatban álló eseményeket tárgyalom. Ugyanez igaz a polgárháborús események elemzésénél is, tehát nem térek ki például az etnikai, vagy kulturális aspektusokra, annak ellenére, hogy ezek is hatással voltak, még ha csekélyebb módon is, a történésekre. Úgy is megfogalmazhatnám, hogy „gyémánt szemüvegen” keresztül szemlélem Sierra Leone e viharos korszakának történéseit. Felvetődhet a kérdés, hogy születtek-e már megoldási törekvések. A válasz: számos komolyabb, sokszor nemzetközi kezdeményezés is történt a gyémánttal kapcsolatos háborús jelenségek kezelésére. Ezek azonban már nem képezik tanulmányom témáját.

* Giber Mátyás 2006-ban végzett az Általános Vállalkozási Főiskola Nemzetközi Kapcsolatok szakán (Külkapcsolatok szakirányon). Érdeklődési területei közé földrajzi értelemben elsősorban az afrikai kontinens és a dél-kelet ázsiai régió tartozik.

¹ Meredith Martin: *The State of Africa*, Free Press, 2005. p. 572.. Ian Smillie, Lansana Gberie, Ralph Hazleton: *Heart of the Matter*, Sierra Leone, Diamonds & Human Security, Partnership Africa Canada, 2000. január, p. 2.

Történelmi háttér

Sierra Leone-ben először 1930-ban találtak gyémántot, de a jelentős volumenű kitermelés csak 1935-ben kezdődött meg, mikor egy, a régióban tevékenykedő nagyvállalat 99 évre megszerezte a feltárási és kitermelési jogokat majdnem az ország egész területére. Miközben a Sierra Leone Selection Trust (SLST)² névre hallgató vállalat gőzerővel folytatta a kitermelést,³ egyre több külföldi származású gyémántkereskedő kezdett illegálisan tevékenykedni országszerte, felvásárolva a bányákból törvénytelenül kicsempészett drágaköveket.

Az 1950-es évek elején a gyémántcsempészet mellett megjelent az illegális gyémántbányászat is, amelynek volumene az évtized közepére drasztikusan megemelkedett. Becslések szerint, míg 1954-ben mintegy 30 ezer, addig 1955-re már körülbelül 75 ezer illegális bányász tevékenykedett országszerte.⁴ Ez idő tájt a biztonsági ellenőrzések szigorítása miatt az illegális kereskedelem Sierra Leone-ből a szomszédos Libériába szorult át, így Monrovia hamarosan a gyémántkereskedelem központjává vált, ahová, egyéb országok mellett Sierra Leone-ből is rengeteg csempészett gyémánt került. Egyre több kereskedő nyitott itt irodát, hogy hatékonyabban vehessen részt a kereskedelemben, így többek között a dél-afrikai óriásvállalat, a De Beers is.⁵ 1955-ben a gyarmati hatóságok megtörték a De Beers Sierra Leone-i leányvállalatának monopol helyzetét⁶ és a Yengema és Tongó területén lévő bányamezőiket bezáratták. Új bányászati engedélyeket adtak ki, főleg bennszülött lakosoknak, de ezek rövidesen libanoni kereskedőkhöz „kerültek”.

Az ország első szabadon választott miniszterelnöke, Siaka Stevens elkezdte politikai célra felhasználni a gyémántokat, széles körben támogatva az illegális kereskedelmet. 1971-ben létrehozta a Nemzeti Gyémánt Bányászati Vállalatot, amivel gyakorlatilag államosította az

² A cég többségi részesedését hamarosan megszerezte a gyémántipar piacvezető óriásvállalata, a dél-afrikai De Beers.

³ 1937-ben már mintegy 900 ezer karátot bányásztak ki. A második világháború alatt pedig, mikor a gyémánt stratégiai nyersanyagnak számított, az SLST elérte történelmi csúcsteljesítményét több mint 1 millió karátos éves kitermeléssel. 1948 és 1952 között – amikor a kitermelés igazán intenzíven folyt – a SLST körülbelül 3 millió dollárnyi adót fizetett az ország kormánzatának. Smillie, Gberie, Hazleton: i.m.: p. 42.

⁴ Sierra Leone Diamond Policy Study, 2002. január, p. 42.

⁵ A több mint száz éve fennálló De Beers a gyémántüzletág piacvezető vállalata, számos - főleg afrikai - országban végez kitermelést, a gyémántokat pedig londoni központi kereskedelmi irodáján keresztül értékesíti. Sokáig a piac 70-80 %-át uralta, de még ma is mintegy 50 %-ban részesedik. Lásd Günter Wermusch: A gyémánt története, Kossuth könyvkiadó, 1987. pp. 147-174.; <http://www.debeersgroup.com>

⁶ Ez egyrészt annak volt köszönhető, hogy az SLST nem tudta megfékezni az egyre növekvő csempészetet és illegális bányászatot, másrészt a későbbi miniszterelnök Stevens populista-nacionalista propagandája miatt a vállalat egyre

SLST-t. Innentől kezdve a Sierra Leone-i gyémántiparban minden fontos döntést Stevens és bizalmi köre hozott. Míg 1975-ben még több mint 1 millió karátnyi gyémántot exportáltak, addig a 80-as évek elejére ez a szám már csak mindössze 300 ezer karátot tett ki, és néhány évvel később már a 100 ezret sem érte el. A több évtized alatt formálódó és valamelyest működőképes intézményi keret - az ipart felügyelő minisztériumok és hivatalok - fokozatosan a súlyos korrupció és nepotizmus áldozataivá váltak. A gyémántüzletágból származó, egyre csökkenő, de még mindig óriási bevételek egyre inkább néhány egymást jól ismerő személy kezében koncentrálódtak. A legális termelés volumene 1986-ra 62 ezer karátra süllyedt, a legalacsonyabb szintre 1934 óta.⁷ Momoh miniszterelnök 1985-ös beiktatása után sem változott érdemben a gyémántipar helyzete, az új miniszterelnök továbbra is fenntartotta a korrupcióval és nepotizmussal átszótt kaotikus gazdasági légkört. A gyémántipar egésze a teljes csőd szélére sodródott, és csak a kiválasztott kevesek húztak belőle hasznot.⁸

Hasonló állapotok uralkodtak az egész országban, mikor 1991-ben a Forradalmi Egységfront (RUF) nevű radikális fegyveres csoport a szomszédos Libériából megindította támadását Momoh kormányának megdöntéséért. A kormány eleinte nem vette komolyan a veszélyt, de ahogy a RUF egyre több és több területet szerzett meg, Momoh intézkedéseket tett leverésükre, Nigériát és Guineát hívva segítségül.

A RUF sikerein felbátorodva, és az általános elégedetlenségtől fűtve,⁹ egy másik csoport 1992 tavaszán puccsal elmozdította Momoh-t a posztjáról. A felkelők vezetője, a fiatal Valentine Stasser, bár kezdetben hangzatos ígéreteket tett az országban uralkodó káosz megszüntetéséről, hamarosan elődei példáját követte, a gyémántból és egyéb erőforrásokból magának és társainak igyekezett minél többet hasznot hajtani. Sierra Leone új urai és a RUF embereinek sorozatos fosztogatásai teljes zűrzavart eredményeztek, az ország az összeomlás szélére jutott. 1995-re a lázadók egészen a fővárosig jutottak. Valentine Strassernek nem maradt más választása, mint külső segítséget hívni, ezért szerződést kötött egy dél-afrikai zsoldos vállalattal a lázadók visszaszorítására. A magáncég egységei, együttműködve a helyi „Civil Defence Force”-szal,¹⁰ rövidesen megtisztították Freetown-t és környékét a lázadó erőktől, visszaszerezve a gyémántbányák nagy része feletti állami kontrollt is.

népszerűtlenebbé vált a helyiek körében és több sztrájkot, tüntetést is tartottak ellene, amelyek nem egyszer erőszakos villongásokká fajultak

⁷ Sierra Leone Diamond Policy Study, 2002. január, pp. 47-48.

⁸ Smillie, Gberie, Hazleton: i. m.: p. 47.

⁹ Martin: i.m. p. 565. A nemzeti hadsereg katonáinak sokszor fizetés, megfelelő ellátás és felszerelés nélkül kellett küzdeniük például a RUF ellen, és a kormányzat még a sebesültek ápolásáról sem gondoskodott – derül ki a Strasser által adott puccs utáni első interjújából.

¹⁰ A Civil Defence Force katonáit főleg a mende törzshöz tartozó ún. kamajohok képezték, akik többnyire az ország déli területeinek falvaiból verődtek csapatokba eredetileg önvédelmi szándékkal. Az EO katonai kiképzést és

Közben a nemzetközi közösség megelégedve a helyzetet, demokratikus választásokat sürgetett. Strasser engedett a nyomásnak, így 1996 februárjában választásokat rendeztek, melynek eredményeképpen Ahmed Tejan Kabbah került az elnöki székbe.¹¹ A rendkívül instabil helyzetben Kabbah mindössze tizennégy hónapig maradhatott pozíciójában, ugyanis 1997 májusában egy újabb puccs során eltávolították helyéről,¹² és egy Fegyveres Erők Forradalmi Tanácsa (AFRC) nevű katonai csoport került hatalomra, helyeket kínálva a kormányban a RUF számára is. Ezt követően a káosz szinte intézményesült, a fosztogatások és az erőszakos cselekmények elárasztották a fővárost és az egész országot. Megfékezésükre a nemzetközi közösség képviselőiben a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége küldött csapatokat. A főváros véres ostromát követően az AFRC/RUF vezetés hét hónapnyi működés után 1998 márciusában kénytelen volt távozni a hatalomból, átadva helyét a visszatérő Kabbahnak.¹³ 1999. július 7-én végre sikerült a külföldi csapatok és az ENSZ közös erőfeszítéseivel tető alá hozni egy békemegállapodást, a Lome-i békeegyezményt.

A formálódó békét 2000 májusában újabb erőszakos incidens zavarta meg, mikor a RUF erők a nemzetközi békefenntartó missziójának főleg kenyai és zambiai származású 500 tagját túszul ejtették. A problémát csak a brit hadsereg bevetése oldotta meg. Ekkor az ENSZ is megnövelte csapatainak állományát, és egy 18 ezer fős kontingens, kezdte meg a rend helyreállítását.¹⁴ A megnövelt mértékű külföldi beavatkozás eredményeképpen, végül 2001 májusában sikerült megegyezni a RUF csapatokkal a lefegyverzési eljárásról.¹⁵

A Forradalmi Egységfront és a gyémántok

Talán a téma legfontosabb aspektusa a gyémánt szerepe a legfőbb szakadár katonai erő működésében. Az alapvető kérdés az, hogy valóban hozzájárult-e a Forradalmi Egységfront hadi sikereihez a gyémánt, és hogyan tette mindezt, illetve miért válhatott a drágakő a RUF fontos forrásává?

A RUF az 1980-as évek végén jött létre. Megalakítása alapvetően három személy nevéhez fűződik: Foday Sankoh-hoz, aki eredetileg tizedesként szolgált, Abu Sanu-hoz, és

felszerelést is nyújtott nekik. Lásd Marianne Ducasse-Rogier: Resolving intractable conflict in Africa: a case study of Sierra Leone, Clingendael, Netherlands Institute of International Affairs, 2004. p. 28. http://www.clingendael.nl/publications/2004/20040900_cru_working_paper_31.pdf és bővebben Hirsch: i.m.: pp. 52-54.

¹¹ Martin: i.m.: p. 565.

¹² Kabbah elnök Guineába menekült

¹³ Martin: i.m.: p. 570.

¹⁴ Martin: i.m.: pp. 571-572.

¹⁵ Ducasse-Rogier: i.m.: p. 30.

Rashid Mansarray-hez. Mindhárman megfordultak Líbiában, ahol közel kerültek Kadhafihoz, katonai kiképzést és támogatást kapva. A RUF céljai kezdetektől fogva elég homályosak, ideológiájuk létezése kérdéses, eszközeik azonban annál határozottabbak voltak. A vidéki civil lakosság módszeres terrorizálása, megcsönkítése és meggyilkolása, a nők tömeges megerősztakolása - mind a lázadók gyakori módszerei közé tartoztak. A falvakat, településeket általában alaposan feldúlták és kifosztották. A RUF sorait kezdetben néhány száz iskolázatlan, társadalmilag marginalizálódott fiatal és volt illegális bányász alkotta. Megalakulásuktól kezdve szoros kapcsolatokat ápoltak Libériával és annak későbbi elnökével, Charles Taylornal, aki számos módon támogatta őket. A lázadók csapataik tagjait többnyire a gyémántmezők közelében és a feldúlt falvakban lakók közül toborozták. Főhadiszállásukat az ország keleti határánál található Kailahun településnél ütötték fel, melyet egészen a konfliktus végéig védtek.¹⁶

Csak becslések léteznek a RUF által kitermelt gyémántok mennyiségét illetően. Az ENSZ szakértői csoportja szerint értékük a polgárháború alatt évente 25 és 125 millió dollár közé tehető. 1999-ben például körülbelül 250 ezer karátnyi gyémántot bányásztak ki a lázadók által felügyelt bányákból. Összehasonlításképpen ez a mennyiség mintegy nyolcada a Sierra Leone valaha mért legjobb export teljesítményének, és mintegy huszonötszöröse(!) az 1999-es hivatalos gyémánt exportnak.¹⁷ Ebből a bevételből a mozgalom képes volt a polgárháború alatt mintegy 3500-5000 harcos teljes ellátására.¹⁸

A RUF hadműveleteinek útvonalát, és az általuk elfoglalt területeket megfigyelve jól látható, hogy a gyémántmezőkkel szorosan kapcsolatban állnak. Fontos megjegyezni azt is, hogy a RUF azáltal, hogy ellenőrzése alá vonta a gyémántmezőket, kettős előnyre tett szert: fontos erőforrást szerzett, és ugyanezt az erőforrást elvonta az ellenféltől. Mivel Sierra Leone-ben lényegében a gyémánt az egyetlen természeti kincs, bevételi forrás, éppen ezért lehet beszélni szó szerint a „gyémántért folytatott harcról”. Ez különösen igaz volt addig, amíg nem avatkoztak be jelentős külföldi erők, de talán a 2000-es brit fellépést leszámítva az összes más erő esetében kulcsfontosságú volt a gyémánt, mint erőforrás.

Szerepe lehet a RUF katonai sikereiben a gyémántlelőhelyek elhelyezkedésének is. A Kono és Tongo gyémántmezői ugyanis a lázadókat támogató államok, Libéria és Burkina Faso határainak közelében találhatóak. Így tehát a Libériából érkező RUF csapatok a határt átlépve hamar erőforráshoz juthattak a gyémántok révén. Valószínűleg ez a megfontolás Charles

¹⁶ Ducasse-Rogier: i.m.: p. 22.

¹⁷ A 1999-es export a Sierra Leone Természeti Erőforrások Minisztérium hivatalos adatai szerint 9320 karátra tehető.

Taylor fejében is megfordult, mikor a Sierra Leone-i támadást előkészítették, ugyanis a földrajzi közelség miatt ő is könnyebben és biztosabban juthatott a gyémántokhoz.¹⁹ Ráadásul a kiterjedt gyémántlelőhelyek nem csak az értékes kövek miatt voltak fontosak a lázadóknak, hanem az „emberanyag”, az ott tartózkodó nagyszámú, fiatal illegális gyémántbányász miatt is, akik tömegesen csapódtak (nem mindig önszántukból) a RUF-hoz. A gyémántbányászat a RUF által őrzött területeken igen jól szervezett módon történt, az általában mindössze ellátásért dolgozó fiatal bányászok csapatokban tevékenykedtek, egy-egy felügyelő ellenőrzése alatt, akik meglehetősen keményen szankcionálták, ha valaki nem tartotta be az íratlan szabályokat. A kibányászott köveket általában a felügyelőknek kellett adni, ellenkező esetben a „szabályszegő” akár az életével is fizethetett.²⁰

A legfontosabb kérdés talán az, hogy a RUF mire fordította a gyémántbevételeit. A válasz előtt azonban érdemes megemlíteni, hogy bár a mozgalom ellátását, működését kétségkívül főképp a gyémántból finanszírozta, akadtak más jelentős forrásai is, sőt voltaképpen szinte minden mozdítható tárgy erőforrásként funkcionálhatott. A lázadók bevett módszerei közé tartozott a megszállt falvak kifosztása, az összes fellelhető érték elrablása a különböző járművektől kezdve, a nyersfán keresztül, a bútorokig.²¹ A lázadók a gyémántokat három dologra fordították: fegyverekre, alapvető fogyasztási cikkekre²² és drogokra. A gyémántokat általában közvetlenül a fent említett árucikkekre cserélték. Ennek elsősorban gyakorlati okai voltak, hiszen a háborús övezetekben a lehető leggyorsabban kellett hozzájutni a szükséges javakhoz. Ennek megfelelően a harcosok nagy része nem kapott zsoldot, hanem közvetlenül fogyasztási cikkeket. Zsoldot többnyire csak a külföldről érkező katonák kaptak, ezek jó részét szintén a drágakövekből fedezték.²³

A RUF fegyvereit általában Libérián keresztül szerezte be, ahová egy-két kiválasztott kulcsfigura, magas beosztású RUF tisztviselő szállította a gyémántokat. A drágaköveket azután Monroviában, az erre külön fenntartott helyeken cserélték fegyverekre, az általában Kelet-Európából, ezen belül főleg Ukrajnából vagy a Közel-Keletről érkező fegyvercsempészek

¹⁸ Report of the Panel of Experts Appointed Pursuant to Security Council Resolution 1306 (2000), Paragraph 19, in Relation to Sierra Leone S/2000/1195, 2000. December 20. p. 17.

¹⁹ Egészen más lehetett volna a helyzet, ha a gyémántbányák mondjuk Freetown közelében helyezkednek el, és megszerzésükhöz össze kellett volna csapni a Sierra Leone-i hadsereg katonáival.

²⁰ Mark Shaw: „The Middleman”: War Supply Networks in Sierra Leone and Angola. Clingendael, Netherlands Institute of International Affairs, 2003 pp. 27-30.

http://www.clingendael.nl/publications/2003/20030300_cru_working_paper_10.pdf, letöltve: 2006-01-04.

²¹ Christopher Clapham: Sierra Leone: The Political Economy of Internal Conflict. Clingendael, Netherlands Institute of International Affairs, 2003. p. 21.

http://www.clingendael.nl/publications/2003/20030700_cru_working_paper_20.pdf (letöltve: 2005-11-11.).

²² Ide alapvetően élelmiszerek és ruhák tartoznak.

²³ Shaw: i.m.: pp. 27-30.

közreműködésével.²⁴ A különböző fegyvereket, muníciót és üzemanyagot sokszor azután helikopterrel szállították Libériából a RUF területekre, vagy repülőgépekből dobták le ejtőernyős konténerekben.

A Libériába érkező fegyverek számos országból származtak. Ide tartozott Líbia, Elefántcsontpart, Burkina Faso, a már említett Ukrajna, de dokumentáltak hasonló szállításokat Bulgáriából és Szlovákiából is. Líbia vezetője, Kadhafi a kezdetektől támogatta a RUF erőket és Charles Taylort is. Ez nem csak a kezdeti kiképzésükben és anyagi támogatásukban nyilvánult meg, hanem a konfliktus alatt végig nyomon követhető, rendszeres fegyver és egyéb háborús felszerelések szállításában is. Ezek nagy része Monroviában, egy másik része pedig Burkina Faso-ban landolt, hogy onnan a már leírt módon Sierra Leone-be jussanak. Elefántcsontpart elnöke szintén folyamatosan küldte hasonló „csomagjait” Monroviába, de közvetlenül is támogatta a RUF-t. Burkina Faso pedig, azon kívül, hogy a RUF-t közvetlenül ellátta, a kontinensre - főleg Kelet-Európából - érkező fegyverek egyik fő lerakataként is szolgált.²⁵

A drogok, amelyeket szintén a gyémántok segítségével szereztek be, nagyon jelentős szerepet töltek be a RUF életében. A kábítószeres nagyobb jelentőséggel bírtak a polgárháborúban, mint azt sokan gondolnák, ugyanis a fiatalok toborzásán kívül, irányíthatóságukban, és harci kedvük fokozásában is nagy szerepet játszottak. A fiataloknak – még a gyerekeknek is - szabad hozzáférési lehetőségük volt a drogokhoz, sőt a harcok előtt kifejezetten biztatták, vagy kényszerítették őket ezek használatára.²⁶ Azt lehet mondani, hogy a gyerekek gyakorlatilag állandóan módosult tudatállapotban voltak, ami természetesen nagyban befolyásolta realitásérzéküket, és az erőszakos cselekedetek elkövetését is megkönnyítette.²⁷

²⁴ U.o.: p. 32. Az ukrán hatóságok nemrégiben elismerték, hogy rendszeresen történtek ilyen fegyverszállítások Libériába. Lásd Clapham: i.m.: pp. 17-18.

²⁵ Eric G. Berman: Re-Armament in Sierra Leone: One Year After the Lomé Peace Agreement. Small Arms Survey, Occasional Paper No. 1. 2000. pp. 13-17.

²⁶ Clapham: i.m.: pp. 21-22.

²⁷ Krijn Peters - Paul Richards: Why We Fight, Voices of Youth Combatants in Sierra Leone, Wageningen University, 1998. pp. 4-5. <http://www.sls.wau.nl/tad/events/seminars/12PetersinAfrica.pdf> letöltve: 2005-11-22.

A zsoldos vállalatok és a gyémánt

A polgárháború során számos különböző származású és szervezettségű külföldi katonai erő támogatta mind a kormányerőket, mind a lázadókat. Közülük kiemelkedő jelentőségűek a kormányzatot támogató zsoldos erők, az ún. magán zsoldos cégek vagy magán biztonsági cégek (Private Military/Security Company, PSC),²⁸ melyek a harcok során többször siettek a kormány segítségére – olykor a teljes bukástól mentve meg azt.

Itt a nemzetközi rendszer egy új szereplőjéről van szó, mely napjainkban világszerte egyre dominánsabb jelenséggé válik, és számos konfliktusban játssza a főszerepet. Jelenleg mintegy száz magánkézben levő zsoldos vállalat működik a világon. Megjelenésükre több magyarázat is létezik, amelyekre azonban jelen tanulmányban nem térek ki. A biztonsági cégek ugyanúgy működnek, mint bármely más nemzetközi magánvállalat, profitorientált jogi személyek, szervezeti struktúrával és alapító szerződéssel rendelkeznek, nemzetközi tevékenységeket folytatnak. Az általuk nyújtott szolgáltatások spektruma rendkívül széles, csak a leggyakoribbakat említve: részvétel a hadműveletekben, hadművelési, stratégiai tanácsadás, hadi kiképzés, fegyverzet beszerzés és ellátás, logisztikai ellátás, kommunikációs és hírszerzési tevékenységek, bűnmegelőzés. Peter W. Singer, a téma elismert szakértője szerint éves bevételük mintegy 100 milliárd dollárra tehető, és ez az összeg 2010-re akár a duplájára is nőhet.²⁹

Sierra Leone-ben a magáncégek alkalmazása védelmi funkciókra nem új keletű jelenség. A Sierra Leone-i kormányzat már az 1950-es évektől kezdve lemondott arról, hogy maga felügyelje a gyémántmezők biztonságát, és engedélyezte, hogy erről a kitermelő vállalatok gondoskodjanak.³⁰ Jelentős különbség van azonban aközött, hogy egy vállalat a legitim tevékenységének biztosítására bérel fel egy biztonsági céget, vagy hogy a háborúzó felek egyike hadászati sikereinek biztosítása céljából teszi meg ugyanezt. Az utóbbi célra alkalmazott első jelentős PSC az Executive Outcomes (EO) névre hallgató dél-afrikai vállalat volt, mely 1995 tavaszán érkezett az országba, átvéve egy addig hatástalanul tevékenykedő másik PSC-nek, a nepáli Ghurka cégnek a helyét. Az EO-t a Dél-Afrikai Védelmi Erők egyik volt tisztje alapította az 1990-es évek legelején az apartheid rendszer védelmezésére, felvéve a

²⁸ A szakirodalmak egy része megkülönböztet privát katonai, zsoldos vagy biztonsági vállalatot, aszerint, hogy inkább védelmi vagy inkább támadó funkciókat látnak el. Ezek a funkciók sokszor összemosódnak, ezért a három közül általában bármelyik kifejezés használható gyűjtőfogalomként.

²⁹ Caroline Holmqvist: Private Security Companies, the Case for Regulation. Stockholm International Peace Research Institute, 2005. pp. 1-7.

küzdelmet az apartheid-ellenes erőkkkel, többek között az Afrikai Nemzeti Kongresszussal. Strassertől kapott feladataik között Freetown „megtisztítása” a RUF csapatoktól, a gyémántbányák feletti kontroll visszaszerzése és a RUF főhadiszállásának megsemmisítése is szerepelt.

Az EO-nak sikerült egy hét alatt kiszorítania a lázadókat a fővárosból, és egy hónapon belül a Kono körzet gyémántbányáinak nagy része felett is visszaszerezte az irányítást.³¹ Sikereit a magas színvonalú kiképzettségnek, a jó stratégiának és jelentős légiertámogatásnak köszönhette. Eredményeit országszerte elismerték és ünnepezték, ráadásul a RUF több mint öt évi háborúzás után először volt hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni. A lakosság azonban mit sem sejtett az EO kifizetésével kapcsolatos problémákról, és a vállalat mögöttes motivációiról, amelyek a gyémánttal álltak kapcsolatban.

Az EO-nak az AFRC kormánnyal kötött szerződése alapján havonta 1,8 millió dollár díjazás járt, melyet a kormány nyolc hónapon keresztül egyáltalán nem fizetett ki, és ezután is tartozásainak csak kevesebb, mint a felét törlesztette.³² A dél-afrikai cég megjelenésével nagyjából párhuzamosan egy új szereplő tűnt fel a Sierra Leone-i gyémántbányászatban, a Branch Energy névre hallgató gyémánt-kitermelő vállalat. A cég az EO megérkezése után három hónappal 25 évre kitermelési koncessziót szerzett az egész Kono körzetre.³³

A két vállalat között meglepően sok kapcsolat lelhető fel. A legszembetűnőbb adalék mindjárt az EO szerződésével áll összefüggésben, ugyanis a vállalatot nem más, mint a Branch Energy ajánlotta Strassernek, és a tárgyalásokban is segédkezett. Ezenkívül a két cég vezetői saját bevallásuk szerint jó barátok, ráadásul az Executive Outcomes vezetője, nem sokkal a Sierra Leone-i szerepvállalását követően, főrésztvényessé vált a gyémánt-kitermelő cégben.³⁴ Bár a két cég hivatalosan tagad bármilyen vállalatközi kapcsolatot, szakértők szerint egyértelmű, hogy a Kono koncesszióból származó gyémánt bevételekből az EO-nak is bőven juttattak.³⁵ A két cég végül is „szimbiózisban élt”, míg az EO biztosította a terepet a gyémántmezőkön, addig a Branch Energy „learathatta a termést”, annyi gyémántot kitermelve, amennyit csak tudott.

³⁰ Smillie: i.m.: p. 7.

³¹ Smillie, Ian: i.m.: p. 59.

³² Az EO ennek ellenére tovább végezte tevékenységét. Shaw: i.m. pp. 41-42. Az első kifizetést az 1996 végén hatalomra jutott Kabbah elnök teljesítette, ekkor 15,7 millió dollárt átutalt át az EO-nak, de még mindig majdnem 20 millió dollár tartozás maradt. Lásd: u.o.

³³ John L. Hirsch: Sierra Leone, Diamonds and the Struggle for Democracy, Lynne Rienner Publishers, 2001. pp. 37-39.; Smillie, Gberie, Hazleton: i.m.: p. 7.

³⁴ Smillie: i.m. pp. 60-61. Pontosabban ekkorra már a Branch Energy-t felvásárolta egy másik vállalat, a Diamond Works, és az EO vezér ennek lett a részvényese.

³⁵ Hirsch: i.m.: p. 39.

Itt érdemes még néhány szót ejteni a polgárháború ideje alatt az országban tevékenykedő gyémántkitermelő vállalatok szerepéről. A Branch Energy-n kívül több másik újonnan megjelent cég is működött itt, általában szorosan összefonódva valamelyik biztonsági céggel, mely működésüket lehetővé tette. Ezek a szakirodalomban „junior”³⁶ néven emlegetett vállalatok akkor érkeztek az országba, amikor a legtöbb nagyvállalat a nehéz körülmények miatt már távozott. Kockázatos kitermelésre szakosodtak, melynek költségeibe a biztonság megteremtését is belekalkulálták. A zsoldos vállalatokkal való együttműködésükön kívül, néha közvetlenül is támogatták a harcoló feleket, különböző bányákonkoncessziók megszerzésének reményében.³⁷

A polgárháború másik jelentős szerepet betöltő zsoldoshadserege, a Sandline International (SI) nevű vállalat. A SI-t állítólag a Branch Energy-t felvásároló Diamond Works ajánlotta,³⁸ oly módon, hogy a bányászati vállalat egyik vezetője tárgyalt az Egyesült Királyság Sierra Leone-i főbiztosával a biztonsági cég alkalmazásáról.³⁹ A puccsal eltávolított, Guineában tartózkodó Kabbah kormány is egyetértett a SI alkalmazásának ötletével, ugyanis az addigra bevetésre kész ECOMOG erőket nem érezte elég megbízhatónak és felszereltnek a RUF erők megtöréséhez.⁴⁰ A Sandline International az AFRC/RUF kormány eltávolítását és az országban uralkodó káosz megfékezését is vállalta, konkrét katonai segítséget, kiképzést, és fegyvereket is nyújtva a nemzetközi békefenntartó erőknek és a CDF csapatoknak.⁴¹

A problémát megint a finanszírozás kérdése jelentette, hiszen a Kabbah kormány, helyzetéből adódóan semmilyen anyagi forrással nem rendelkezett. A megoldást az EO esetéhez hasonlóan itt is a gyémántbánya-koncessziók jelentették, melyeket azonban most egy indiai származású bankárnak⁴² ígérték oda, amiért vállalta az SI költségeinek és díjazásának kifizetését. A brit külügyminisztérium is támogatta a Sandline bevetését, beleértve a Sierra

³⁶ A kifejezés a vállalatok korára és méretére utal, összehasonlítva a nagy múltú multinacionális óriáscégekkel, mint amilyen a De Beers is.

³⁷ P.S. Douma: *The political economy of internal conflict, a comparative analyses of Angola, Columbia, Sierra Leone and Sri Lanka*. Clingendael, Netherlands Institute of International Affairs, 2003. pp. 54-56. http://www.clingendael.nl/publications/2003/20031100_cli_study19.pdf letöltve: 2005-12-20. Egyikük például hivatalosan kijelentette, hogy jó kapcsolatokat ápol mind a kormánnyal, mind a RUF erővel, majd később a kormánynak jelentős anyagi támogatást nyújtott.

³⁸ Hirsch: i.m.: p. 66.

³⁹ Smillie: i.m.: p. 63.

⁴⁰ Hirsch: i.m.: p. 66.

⁴¹ Shaw: i.m.: pp. 41-42.

⁴² Rakesh Saxenát, aki általában egy halott szerb útlevelel utazott, többek között egy thaiföldi bank pénzének elsikkasztásáért körözték, majd a Sierra Leone-i ügyletek intézése közben egy időre le is tartóztatta a kanadai kormány. Lásd: u.o.

Leone-be irányuló fegyverszállításokat is, amelyek az ENSZ által az országra kivetett fegyverembargóba ütköztek.⁴³

A nemzetközi kontextus: gyémántcsempészet

A gyémánt szerepét nem lehet a konfliktusban anélkül vizsgálni, hogy ne térnénk ki a vele kapcsolatos nemzetközi kereskedelmi csatornákra, útvonalakra, központokra és az ezeket igénybe vevő kereskedőkre, csempészekre. A konfliktus alatt a gyémántkereskedelem döntő többsége illegális csatornákon keresztül zajlott, a legális export minimálisra csökkent, ezáltal a kormányzat a drágakövekből alig jutott bevételhez. A lázadó erők viszont annál inkább ki tudták használni a helyzetet, nagy mennyiségű gyémántot indítva el „világkörüli útra”, hogy azok, bizonyos szomszédos országokon keresztül végül ugyanott kössenek ki, mint „legális társaik”.

Először is lássuk, hogyan alakult a Sierra Leone-i legális gyémántexport a konfliktus éveinek előrehaladtával, összehasonlítva a háborút megelőző néhány évvel. Míg a kivitel mennyisége az 1970-es évek közepén 1 millió karát körül alakult, addig közvetlenül a polgárháború kirobbanása előtt már csak körülbelül 100 ezer karátot tett ki. Az export mennyisége a háború alatt is az utóbbihoz hasonló mértékű volt, többnyire jóval 300 ezer karát alatt maradt, értékét tekintve pedig nem haladta meg a 30 millió dollárt.⁴⁴ A hivatalos kivitel a mélypontját az 1990-es évek végén érte el, mikor is alig 10 ezer karátnyi, mindössze 1 millió dollár értékű nyersgyémánt hagyta el az országot a legális csatornákon. A szakértők szerint viszont a konfliktusok alatt kitermelt gyémántok kereskedelmi értéke ennek sokszorosát tette ki. Egyes becslések szerint az 1990-es évek közepén mintegy 300-450 millió dollár értékű gyémántot bányásztak,⁴⁵ és a kritikus 1999-es évben is közel 70 millió dollárt termeltek ki országszerte.⁴⁶

A kitermelt és a hivatalosan exportált gyémántok értéke közötti óriási különbséget nyilvánvalóan csak az illegális kereskedelem és export magyarázhatja meg, hacsak nem feltételezzük, hogy a gyémántok jó része az országon belül maradt. Ezt az egyébként is képtelen feltételezést egyértelműen cáfolják a nagy importáló országok hivatalos statisztikái is. Például Belgium, a világ legnagyobb gyémántkereskedelmi központja, a háborús időszak alatt végig a

⁴³ Hirsch: i.m.: p. 67. Az embargót az ENSZ BT 1997. októberében meghozott 1132-es számú határozatával vetette ki Sierra Leone-ra.

⁴⁴ Sierra Leone Ministry of Mineral Resource: Diamond Exports 1975-2005 <http://www.mmr-sl.org/index.htm>

⁴⁵ Hirsch: i.m.: p. 25

Sierra Leone-i exportmennyiségek többszörösét regisztrálta a gyémánt importálására vonatkozó statisztikáiban.⁴⁷

Különbséget kell tenni a probléma szempontjából azok között a gyémántok között, melyek közvetlenül táplálták a konfliktust, és azok között, amelyek ugyan illegálisan hagyták el az országot, de nem finanszírozták a harcoló feleket. Az előbbieket a szakirodalom leginkább „véres gyémántokként” említi, az utóbbiakat pedig csempészgyémántként. Becslések szerint a világ nyersgyémánt piacának 4 %-át teszik ki a különböző konfliktusokat tápláló „véres gyémántok”, míg a teljes illegális kereskedelem 20-30 %-kal is részesedhet.⁴⁸ Valószínűleg hasonló az arány Sierra Leone gyémántjainál is.⁴⁹

A Sierra Leone-i bányákból kikerülő drágakövek nagy része néhány tradicionális belföldi kereskedelmi központban cserél gazdát először, függetlenül eredetüktől.⁵⁰ Koidu várost, Kono körzet központját 1998-ban a harcok során gyakorlatilag a földdel tették egyenlővé, az összes ott található gyémántvásárló irodával együtt. Kenema város ugyan 1997-től állandó harcok helyszíne volt, nem jutott Koidu sorsára, bár kereskedelmi tevékenysége ekkortájt drasztikusan lecsökkent. A harmadik központ Bo város volt, ahol a viszont a gyémántkereskedők gyakorlatilag mindvégig üzletelhettek háborítatlanul. A három településen található „gyémántirodák” működése többnyire összekapcsolódott az illegális kereskedelemmel.⁵¹ A háború előrehaladtával, mint korábban említettem, a drágakövek egyre nagyobb részét szállították közvetlenül, a fenti központokat kiiktatva, a határokon túlra.⁵²

A gyémántok nagy része Libériába került, de jelentős mennyiség távozott Burkina Faso-ba, Guineába, Gambiába és az Elefántcsontpartra is.⁵³ Libérián kívül még Burkina Faso szerepe is kiemelendő, egyes becslések szerint a Sierra Leone-i gyémántok 40 %-a áthaladt az országon, mielőtt elhagyta az afrikai kontinenst. Ennek oka az lehet, hogy a csempészetben aktívan közreműködő burkinai elnök mind RUF vezetőjével, Sankoh-val, mind a libériai

⁴⁶ Diamonds and Armed Conflict in Sierra Leone: Proposal for Implementation of a New Diamond Policy and Operations. 2000. augusztus, USAID Office of Transition Initiatives, Washington, Working Paper. p. 1.

⁴⁷ Smillie, Gberie, Hazleton: i.m.: p. 35.

⁴⁸ Report of the Panel of Experts Appointed Pursuant to Security Council Resolution 1306 (2000), Paragraph 19, in Relation to Sierra Leone S/2000/1195, 2000. december 20. p. 29. A gyémántok például szerephez jutottak a kongói és angolai polgárháborúban is, melyekkel azonban dolgozatomban nem foglalkozok.

⁴⁹ Mivel a „kétféle” gyémánttal ugyanazokon a csatornákon és módon kereskednek, a továbbiakban rokon fogalomként használom a két kifejezést.

⁵⁰ Ebből az első kettő egyben tartományi központ is, Kenema az ország keleti részének, Bo a déli részének hivatalos fővárosa

⁵¹ Bár a város és környéke 1996-tól a mende kamajoh-ok fő bázisa lett, így a „RUF-gyanús brókerek” ide már nem léphettek be. Sierra Leone: “Conflict” Diamonds Progress Report on Diamond Policy and Development Program.. pp. 5-6.

⁵² Report of the Panel of Experts p. 18.

⁵³ u.o. pp. 25-28.

elnökkel Charles Taylорral jó kapcsolatokat ápolt.⁵⁴ A legújabb kutatások szerint Mali szolgált kiemelkedő transzfer országgént az illegális csatornákon érkező drágaköveknek, fővárosából, Bamakoból nagy mennyiségű gyémántot exportáltak a tengerentúlra annak ellenére, hogy az ország gyakorlatilag nem rendelkezik bányákkal.⁵⁵ Ezenkívül a szakértők megemlítik még Ghánát,⁵⁶ Szenegált és Nigériát is, mint a Sierra Leone-ből érkező csempészgyémántok befogadóit.⁵⁷

A gyémántok az említett afrikai országokból azután a globális kereskedelmi központok felé vették az irányt. Itt kell kitérni arra a rendkívül fontos kérdésre, hogy hogyan kapcsolódnak be a gyémántok a legális kereskedelembe, más szóval hogyan „legalizálják” a csempész gyémántokat. Először is nem minden gyémánt lép be a törvényes csatornába, egyesek akár egészen a végső fogyasztókig eljuthatnak a csempészet által, és ott egy „rugalmas”, az áru eredete iránt kevésbé érdeklődő ékszerésznél köthetnek ki. Azonban a drágakövek nagyobb része az említett „gyémántláncolat” egy korábbi láncszemében „legalizálódnak”. A kövek a leggyorsabban akkor „térnek jó útra”, ha valamelyik nagyvállalat Nyugat-Afrikában fenntartott kereskedelmi irodája vásárolja meg ezeket. Ugyan a térségben működő De Beers óriásvállalat hivatalosan cáfolja, hogy bármi köze lenne a véres- vagy csempészgyémántokhoz, szakértők szerint jelentősen kiveszi a részét az illegális üzletből.⁵⁸ Már az a tény is erre utal, hogy a konfliktus ideje alatt a vállalat mind Monroviában, mind Guinea fővárosában nyitott egy kereskedelmi irodát, annak ellenére, hogy a két ország nem folytat számottevő gyémántbányászati tevékenységet.⁵⁹

A „véres gyémántok” egy jelentős hányada a régióból a legfőbb kereskedelmi centrumba, Belgiumba kerül. Belgium szerepe kiemelkedő az illegális kereskedelemben, ugyanis laza jogi szabályozása és felületes export-import regisztrációs rendszere kiváló terepet nyújt a csempészek számára, Antwerpenben általában nem firtatják a gyémántok eredetét. Belgium szerepének súlyát jól szemlélteti az az ellentmondás, mely a Sierra Leone-i és a belga kereskedelmi statisztikák között feszül. Míg például 1998-ban a Sierra Leone-i hivatalos adatok szerint az export 8500 karátot tett ki, addig a belgiumi import Sierra Leone-ből 770 ezer karátra rúgott.⁶⁰

⁵⁴ Shaw: i.m.: pp. 33-35.

⁵⁵ Making It Work, Why the Kimberley Process must do more to stop the conflict diamonds. Global Witness, 2005. november. p. 11.

⁵⁶ Lansana Gberie: West Africa: Rock in a Hard Place. The Diamonds and the Human Security Project. 2003 p. 9.

⁵⁷ Smille: i.m.: p. 68. Az utóbbi ország főleg az ECOMOG nigériai tagjai által jutott szerephez.

⁵⁸ Smillie: i.m.: p. 28-29.; Report of the Panel of Experts. p. 30.

⁵⁹ Smillie: i.m.: pp. 28-29.

⁶⁰ U.o.: pp. 34-36.

A „véres gyémántok” baljós eredetét egy kis európai országon, Svájcön keresztül is remekül el lehet homályosítani. Az ENSZ szakértői csoportja napvilágra hozta, hogy Svájc vámmentes övezeteibe, vagyis repülőtereire érkező gyémántokat nem regisztrálják, nem kerülnek be az import statisztikákba, ugyanakkor a drágakövek innen már „svájcként” távoznak, örökre maguk mögött hagyva sötét múltjukat. Ezt jól mutatják a hivatalos kereskedelmi statisztikák, melyek szerint Svájc szinte egyáltalán nem importál nyersgyémántot, ugyanakkor az Egyesült Királyságba kerülő kövek több mint 40 %-a svájci eredetű.⁶¹

Antwerpen mellett London számít a világ egyik legnagyobb gyémánt kereskedelmi központjának. A brit fővárosba a De Beers vállalaton és Svájcön keresztül kerülnek be a csempészett drágakövek. Innentől kezdve a „véres gyémántok” útja biztosítva van a végső fogyasztói piacokhoz.

Libériai kapcsolat

Különösen jelentős szerepet játszott a határokon átívelő gyémántcsempészetben Libéria, és annak vezetője Charles Taylor. Libéria lényegében három tényezőnek köszönheti hírhedt szerepét: alacsony szinten felügyelt határainak, kemény valutájának, az USA dollárnak, illetve a területén működő kereskedelmi pontok által kínált relatív magas felvásárlási árnak.⁶² Ezek következtében a régió és más afrikai országok gyémántjainak jelentős részét itt értékesítették és értékesítik a mai napig. Igaz, hogy az országba irányuló gyémántcsempészet már régóta folyik, azonban a libériai és Sierra Leone-i konfliktusok kirobbanását követően ennek mértéke ugrásszerűen megnövekedett. Míg 1988-ban Libéria mintegy 8,4 millió dollár értékű gyémántot exportált, addig a háború kellős közepén, mikor az ország gazdasága romokban hevert, és nem folytattak kimutatható bányászati tevékenységet, az export értéke a belgiumi kereskedelmi adatok szerint elérte az évi 500 millió dollárt.⁶³ Maga a libériai bányászatért felelős minisztérium is elismerte, hogy az ország legális exportja a valós mennyiség mindössze 10-20 %-át jelenti.⁶⁴

Ahhoz, hogy Libéria szerepét a „gyémánt-kérdésben” tárgyalni lehessen, röviden át kell tekinteni az ekkoriban zajló eseményeket az országban, és Charles Taylor motivációit a

⁶¹ Report of the Panel of Experts. p. 24.

⁶² Report of the Panel of Experts. p. 17.; Smillie: i.m.: p. 50.

⁶³ Smillie: i.m. p. 50. A nagymértékű illegális drágakő-kereskedelmet egy további adat pár is alátámasztja, nevezetesen: míg Libéria gyémánt-kitermelése körülbelül 100-150 ezer karátot tesz ki évente, addig a háború alatt feltehetően mintegy 6 millió karátnyi gyémánt lépte át a határokat. u.o. p. 35.

gyémántokkal kapcsolatban. Charles Taylor az általa alapított Libériai Hazafias Nemzeti Front (NPFL) élén 1989 végén Elefántcsontpartról indította meg támadásait az akkoriban Libériát kormányzó Doe rezsim ellen. Az NPFL hamarosan megszerezte az ország észak-északnyugati területeinek ellenőrzését, és itt rendezte be főhadiszállását. A háború rendezésére, nemzetközi nyomás következtében az ECOWAS, ill. annak képviselőjében Nigéria, avatkozott be a konfliktusba, megtámadva az NPFL csapatait.⁶⁵ Ekkor került Taylor látószögébe Sierra Leone, melynek vezetője, Momoh, támogatta az ECOWAS csapatait.⁶⁶

Régi ismerőse, Sankoh, szakadár céljai kapóra jöttek a libériai „hadúrnak”, aki eredetileg két okból kezdte támogatni a Sierra Leone-i lázadókat. Egyrészt a bosszú hajtotta Momoh ECOMOG kapcsolatai miatt, másrészt stratégiai okok vezérelték, meg akarta osztani a főként nigériai csapatok erejét azáltal, hogy a közelben lázadó erőket segít. Ugyanakkor egyesek feltételezik, hogy Taylort már ekkor motiválták a gyémánttal kapcsolatos anyagi érdekek is.⁶⁷ Akár szerepet játszott a RUF kezdeti támogatásában a gyémántbányákból szerezhető haszon, akár nem, annyi bizonyos, hogy Taylorban egyre inkább kialakult egy „gyémántfüggőség”. Ahogy mind több és több harcoló fél jelent meg a színtéren veszélyeztetve az NPFL jövőjét, úgy vált egyre fontosabb forrásává Taylornak a gyémánt, egyéb lehetősége nem lévén csapatai és biztonsági emberei kifizetésére.⁶⁸ Így tehát Taylor a gyémántok segítségével tartotta fenn, majd terjesztette ki hatalmát Libériában. Miután Taylort 1997-ben Libéria elnökévé választották, a Sierra Leone gyémántjaihoz fűződő viszonya mit sem változott.⁶⁹ Továbbra is hatalmának fő zálogát képezték az értékes drágakövek, ugyanis számos újonnan formálódó erő próbálta megtörni megszerzett pozícióját.

Az illegális kereskedők, a libanoniak szerepe

Sierra Leone-ben a gyémánttal üzletelő kereskedőknek már régóta mintegy 90-95 %-a libanoni származású,⁷⁰ létszámuk a polgárháború idején mintegy 30 ezerre volt tehető.⁷¹ Hiába élnek több generáció óta Sierra Leone-ben és a térség más országaiban, kötődésüket hazájuk és

⁶⁴ Report of the Panel of Experts. pp. 18-19.

⁶⁵ Paragi Beáta: A libériai és Sierra Leone-i (polgár)háborúk háttere és összefüggései, Külügyi Szemle, 2005. 1-2. szám. pp. 92-93.

⁶⁶ Hirsch: i.m.: p. 32. Momoh azon kívül, hogy a nemzetközi erők rendelkezésére bocsátotta Sierra Leone-i repülőtereket, katonákat is küldött annak soraiba.

⁶⁷ Shaw: i.m.: p. 33.

⁶⁸ Berman: i.m.: p. 15.

⁶⁹ Szabad választásokon aratott fölényes győzelmet. Lásd Martin: i.m.: p. 568.

⁷⁰ Shaw: i.m.: p. 30.

a közel-keleti térség iránt mind a mai napig megtartották. Sokan közülük értékes ingatlanokkal és más tulajdonokkal, illetve vállalkozásokkal rendelkeznek Libanonban és más Öböl-menti országokban. A témával foglalkozók szinte tényként kezelik azt is, hogy a Sierra Leone-ben és a térség más országaiban tevékenykedő libanoni kereskedők aktívan támogatták a hazájukban mintegy tizenöt évig dúló polgárháború egyes szereplőit. Több harcoló fél - melyek később politikai pártokat, frakciókat alkottak Bejrutban - kapott „hátszelet” Afrikában tartózkodó honfitársaitól.⁷²

Kapcsolathálózatuk inkább családi alapon szerveződik, semmint az egész közösségre kiterjedően. Igaz ugyanakkor, hogy ezek a családi kapcsolatok, tagjainak létszámából következően igen kiterjedtek és nem korlátozódnak Sierra Leone határai közé, hanem sokszor az egész régióra vagy még távolabb elérnek. Ebből következően ezek az üzletemberek általában otthonosan mozognak az egész nyugat-afrikai térségben, nagymennyiségű gyémántot felvásárolva és továbbítva a tengerentúlra.⁷³

A polgárháború kitörését követően a libanoni közösség egy része elhagyta Sierra Leonét, hogy határon túli kapcsolatait felhasználva a környező országokban találjanak menedéket. A harcoló felek, különösen a RUF, alapvetően ellenségesen viseltetett irántuk, a háború egy későbbi részében sokat közülük ki is végeztek.⁷⁴ A RUF ugyanis a kormányon kívül elsősorban a libanoniakat tette felelőssé a gyémántok hosszú ideje folyó külföldre csempészéséért, és az országban bekövetkező gazdasági válságért. Mikor a háború második felében a libanoniak már tömegesen menekültek külföldre a RUF és az AFRC hajtóvadászata elől, a környező országok gyémántexportja is drasztikusan megnövekedett,⁷⁵ mintegy jelezve, hogy kapcsolataikon keresztül továbbra is képesek voltak uralni a Sierra Leone-i gyémántkereskedelmet.⁷⁶

A libanoniak a drágaköveket általában két helyen vásárolták meg vagy cserélték egyéb javakra: a bátrabbak a bányamezők környékén a RUF vagy a CDF embereitől, illetve független bányászoktól szereztek meg a köveket; mások a fent már említett kereskedelmi központokban tartottak fenn üzlethelyiségeket, és oda várták a bányászokat vagy a bányákat felügyelő csapatok küldönceit. A fő központokban, Bo-ban és Kenemá-ban a „gyémánt felvásárlási

⁷¹ Lansana Gberie: War and Peace in Sierra Leone: Diamonds Corruption and the Lebanese Connection. Partnership Africa Canada, 2002. p. 18. http://www.pacweb.org/e/images/stories/documents/w_africa_e. letöltve: 2005-11-05.

⁷² Gberie: i.m.: p. 13.

⁷³ Shaw: i.m.: pp. 30-33.

⁷⁴ A libanoniak iránti gyűlölet az 1997-es AFRC által elkövetett puccs után lángolt fel legerősebben, abban az időszakban amikor a RUF és az ARFC közösen, módszeresen terrorizálta az ország civil lakosságát.

⁷⁵ Gberie: i.m.: p. 17-18. Például Gambiából ekkoriban 420 millió dollár értékű importot regisztráltak Belgiumban, pedig az országnak nincs gyémántbányája.

⁷⁶ Report of the Panel of Experts. p. 18.

irodák” nagy része a libanoniak tulajdonát képezte, melyek többsége engedély nélkül működött. Becslések szerint a RUF gyémántjainak nagy részét mintegy 40, libanoni kézben lévő Kenema-i gyémánt irodában értékesítették.⁷⁷ A kereskedők aztán Freetown-ban vagy a határokon átcsempészve valamelyik környező országban adtak túl gyémántjaikon.⁷⁸

A libanoniak nemzetközi kapcsolataik miatt rendkívül könnyen és rugalmasan változtatták helyüket, mérlegelve a kockázat és a várható haszon arányát. Így tehát mindig csak olyan messzire távolodtak el a harcok helyszínétől, ahonnan viszonylagos biztonságból még jól nyomon követhették az eseményeket. Amint úgy ítélték meg a helyzetet, hogy az már alkalmas az üzletelésre, nyomban ott teremtek. Ez a jelenség épp úgy igaz belföldi, mint nemzetközi vonatkozásban. A libanoniak a háborús helyzet meglepően pontos ismeretét a gyémántokon realizálható haszon maximalizálásában is kamatoztatták. Ha a hozzájuk forduló üzleti partner éppen a szorultabb helyzetben lévő háborús felet képviselte, nem voltak engedékenyek az áralku során.⁷⁹

A libanoni kereskedők, általában nem foglalkoztak fegyverkereskedelemmel, és sokszor a gyémántokért élelmet, és egyéb alapvető árucikkeket adtak. Tehát közülük sokan egy személyben foglalkoztak gyémántexporttal és egyéb javak importálásával. Egyesek pedig az egész régióra kiterjedő méretekben folytatták a fenti árukkal történő illegális kereskedelmet, melyet a könnyen átjárható határok, és a „kiterjedt família” kitűnően elősegített.⁸⁰

Konklúzió

Milyen szerepet játszott tehát a gyémánt Sierra Leone polgárháborújában? Az eddigiekből láthatjuk, hogy a gyémánt alapvetően finanszírozó szerepet töltött be a harcok folyamán, a konfliktus motorjaként funkcionált. A legnagyobb jelentősége abban állt, hogy a lázadó erők forrásává vált. Mint bemutattam, nem egyértelmű, hogy pontosan milyen mértékben, és mikortól vált a lázadók fontos erőforrásává a gyémánt, de annyi bizonyos, hogy igen komolyan hozzájárult a RUF harci sikereihez. Elsősorban azért, hogy a lázadók fegyvereik nagy részét a drágakövekért cserébe szereztek.

Az előzőekből kiderült, hogy a köveket a kormányzat erői is felhasználták hadi célokra, mégpedig elsősorban oly módon, hogy zsoldos cégek alkalmazását fedezték belőlük. A

⁷⁷ Gberie: i.m.: p. 18.; Report of the Panel of Experts. p. 18. Bo 100 boltjából 65, míg Kenema 143 irodájából 102 libanoni tulajdonban van, ugyanakkor mindössze 18 engedélyt adtak ki hivatalosan libanoniaknak.

⁷⁸ Shaw: i.m.: p. 30.

⁷⁹ “Conflict” Diamonds Progress Report on Diamond Policy and Development Program pp. 5-6.; Shaw: i.m.: pp. 30-33.

zsoldosok bevetése azonban igen ellentmondásos hatást fejtett ki a konfliktus egészére, hiszen ezek az erők csak az országnak csak a gyémántmezőkkel kapcsolatos részén állították helyre a rendet. Finanszírozásukhoz a kormánynak értékes bányakoncessziókat kellett felajánlania közvetlenül a cégek, vagy a velük szorosán együttműködő „junior” vállalatok számára. Ezáltal a kormány még inkább forrás nélkül maradt saját csapatai támogatásában.

A gyémánt azért tölthette szerepeit Sierra Leone-ben, mert a környező országok aktívan közreműködtek megvásárlásukban, továbbításukban, cserébe különböző háborús javakat juttatva a lázadóknak. Ebben élen járt Libéria, melynek szakadárból lett vezetője személyesen is érintve volt a gyémántkereskedelemben. A drágakövek továbbításáért pedig elsősorban a Sierra Leone-ben tevékenykedő libanoni közösség felelt, melynek tagjai régóta otthonosan mozognak az egész régióra kiterjedő illegális kereskedelemben. Végigkövethettük a „véres gyémántok” útját a bányáktól a nemzetközi kereskedelmi központokig, láthattuk miként lépnek be ezek a drágakövek a legális kereskedelemben, hogy aztán a globális gyémántipar további láncszemein keresztül elérjék a végső fogyasztói piacokat.

Fontos jelenségnek számított a gyémántkereskedelemmel összefonódó szervezett bűnözés, melynek szereplői, kihasználva a háború okozta kaotikus környezetet, sokszor a régió kormányainak támogatását élvezve, zavartalanul végezheték üzelveiket. Ezek közül kiemelkedő méreteket öltött a drog- és természetesen a fegyverkereskedelem, melyek által mind a lázadók mind a konfliktus egyéb szereplői, könnyen hozzájutottak a harcokhoz szükséges árucikkekhez. Láthattuk, hogy a RUF kevésbé hajlott a békére és azt is, hogy a háború ideje alatt drasztikusan megnőtt a külföldre irányuló gyémántcsempészet mértéke. Ez tehát azt támasztja alá, hogy a lázadó erők együttműködve a térség bizonyos politikusaival, a harcokat a gyémántbányák kizsákmányolására használták fel.

A gyémántot tehát a harcok alatt a konfliktus összes szereplője, jó néhány szomszédos ország vezetője, és számos illegális kereskedő használta fel a legkülönbözőbb célokra. Az ügyletekből származó haszon pedig néhány főszereplő zsebében landolt, akik többnyire igyekeztek fenntartani a konfliktust a bőséges jövedelemforrás birtoklásáért. Ami az ország lakosságát illeti, egy részük a drágakő kitermeléséért robotolt, míg mások a bányák megszerzéséért hadakoztak, mindeközben a civil lakosság zöme folyamatosan menekülésre vagy az önvédelem egyéb formáira kényszerült.

A fentiekből jól látható, hogy a gyémánt igen sokféleképpen táplálta, tartotta fenn ezt a polgárháborút. Groteszk módon Sierra Leone mérhetetlen mennyiségű gyémántkészlete csak

⁸⁰ Report of the Panel of Experts. p. 18.

szenvedést okozott népének, akik legszívesebben megszabadulnának tőle a békéért cserébe. Pedig a gyémánt a fejlődés és virágzás szolgálatában is állhatna, úgy tűnik azonban, hogy Sierra Leone előtt még nagyon hosszú és nehéz út áll ennek eléréséhez.

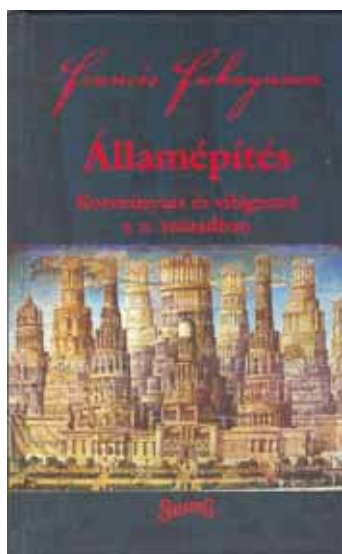
Kardos Gábor:

Francis Fukuyama: Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században

Századvég Kiadó (Budapest), 2005.
197 oldal

Az államépítés néhány alapkérdése

Francis Fukuyama olyan tudományos szerző, aki jó szemmel veszi észre a legfontosabb új társadalmi jelenségeket, problémákat majd gyorsan reagál is rájuk. Ez a gyorsaság azonban



nem jelent felületességet, Fukuyama egyik sajátja a szakirodalom igen alapos feldolgozása, (széleskörű asszisztenciával). A szerző négy könyve is megjelent magyarul, legutóbbi, az *Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században* című munka az államépítés egyes sarkalatos kérdéseit vizsgálja.

Napjaink egyik legsúlyosabb nemzetközi problémáját a gyenge, illetve a hanyatló vagy bukott államok jelentik, amelyek nem csupán tömegesen sértik meg az alapvető jogokat, idéznek elő humanitárius katasztrófákat, gerjesztnek migrációs hullámokat, de egyúttal a nemzetközi terrorizmus fészkei is. Döntő fontosságú tehát, hogy milyen megalapozott tanulságok azok, amelyek segítséget jelenthetnek számukra az államépítésben. Ezek a tételek azonban megfontolásra érdemesek a kormányzati rendszerük megújításán dolgozó minden államban, így hazánkban is.

Fukuyama szemlélete több szempontból is előnyös. Az első ilyen előny, hogy a szerző nem tartozik azok közé az amerikai, vagy ott tanult szakértők közé, akik meg vannak győződve arról, hogy az egyetlen sikerre vezető út az, amelyet az Egyesült Államokban követnek. Így Fukuyamának eszébe sem jut, hogy centiméterrel körbejárva azért mutasson ki eltéréseket az

* Kardos Gábor az ELTE Állam-és Jogtudományi Kara nemzetközi jogi tanszékének vezetője.

amerikai modelltől, hogy ezzel a helytelenséget demonstrálja. A második előnyös vonás, hogy a szerző erősen interdiszciplináris szemléletű, közgazdaságtudományi, szervezetszociológiai, politikatudományi és a nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó munkákra egyaránt támaszkodik. A harmadik előnyös dolog, hogy Fukuyama, noha támaszkodhat egyes korábbi írásaiban kiérlelt tételeire, – így például arra, hogy egy szervezet működésének hatékonyságát legalább annyira biztosíthatja testületi szellem, mint a formális ösztönző és ellenőrzési mechanizmusok, – valójában nem szakembere az államépítés problémakörének, és így nincsenek megcsontosodott nézetei ebben a tárgyban. A negyedik előnyös elem, a szerző ésszerű önkorlátozása. Noha a munka alcíme, nyilvánvalóan figyelem felkeltési célokból, túl sokat ígér, Fukuyama valójában nem az államépítés problémakörének teljességét, hanem annak csupán három, igaz igen fontos kérdését vizsgálja.

Az első fejezet az állam funkcióit, kiterjedtségét, hatalmát, legitimitását vizsgálja, felvázolva egy értelmezési keretet, amelyben megérthetők miben és miért gyenge számos fejlődő állam kormányzata. Az államok elhelyezhetők, egy az állami feladatok kiterjedtségét és azok gyakorlásában mutatott tényleges hatalmat mutató mátrixon. Fukuyama rámutat, a közép-kelet európai átalakulás és a nemzetközi pénzügyi intézmények igényeinek megfelelő, az egyes, főként dél-amerikai és afrikai államokban lezajlott kormányzati átalakulás nem csupán az állami feladatok számát csökkentette, de meggyengítette az állam hatalmat, azaz a kormányzás képességét, ami súlyosan negatív hatást gyakorolt ezeknek az országoknak a gazdasági és társadalmi fejlődésére.

Egyes államokban még a neopatrimoniálisnak nevezett hatalomgyakorlás is kialakult, amely azt jelenti, hogy a helyi elit lerombolta, de legalábbis erősen meggyengítette az államigazgatást, miközben a klientúra kiszolgálására az elnök hivatala vált, gyors létszámbővítés mellett, az egyetlen valóban irányító igazgatási szervvé.

Fukuyama arra a következtetésre jut az államapparátus nagyságát illetően, hogy a kiterjedtség negatív hatásait hosszú távon ellensúlyozzák a nagyobb közigazgatási hatékonyság pozitív hatását (p. 34.). A szerző a kormányzati hatalom legitimitását elemezve arra a következtetésre jut, hogy a demokrácia és a fejlődés közötti empirikus viszonyrendszer kétértelmű, nem támasztja alá sem az autokratikus átalakulást, mint a gazdasági reformok feltételét, de a demokratizálást, mint növekedési stratégiát sem (p. 46.).

A szerző arra is rámutat, hogy külföldi segítségnyújtás elkeserítően kevés esetben ért el sikert. Németországban és Japánban a II. világháború után a nemzetépítés sikerét, – a legendával szemben, – nem az amerikai megszálló hatalom biztosította, hanem az, hogy a

magas hivatástudattal rendelkező államapparátus átvészelte az összeomlást (pp. 56-57.). Napjainkban az a fő probléma, hogy a fejlődő világnak nyújtott támogatás a szolgáltatásoknak az emberekhez való eljuttatására koncentrál, gyakran átnyúlva a tehetetlen közigazgatáson, és nem fordít kellő figyelmet arra, hogy képessé tegye a hazai intézményeket ugyanerre. Pedig a nemzetközi szervezetek, NGO-ok visszavonulása után ők maradnak a terepen (pp. 58-62.).

A második fejezetben a szerző amellett érvel, hogy a közigazgatás problémáinak megoldása csupán helyi szinten lehetséges, mivel nem léteznek a magán és a közszféra számára egyaránt tökéletes működési formák, illetve mert a kontextus-specifikus információk megakadályozzák, vagy legalábbis rendkívül nehézé teszik az általános felismerések egyedi alkalmazását. Így például a hatalomnak a szervezeten belüli átruházása egyes esetekben működőképes, más esetekben nem. A hivatásbeli normákhoz való szocializáció, – legalábbis egyes, főként kelet-ázsiai országok esetében, – olyan szervezeti kultúrát teremthet, amely feleslegessé teheti a kifinomult ellenőrzési mechanizmusok működtetését.

Más állam közigazgatási apparátusában viszont azokat aligha nélkülözhetik. Míg egyes esetekben a decentralizáció a hatékonyságot növelő tényező, más esetekben éppen ellenkezőleg. A közigazgatás bizonyos területein, ahol magas specifikációjú, kiemelkedő szaktudást igénylő, de kevés tranzakció útján lebonyolódó tevékenység folyik, – ilyen például a központi jegybank tevékenysége – hatékonyan megvalósítható egy, külföldi szakértők által levezényelt technokrata reform. Ezzel szemben a közoktatás vagy a jogrendszer átalakítása területén, ahol a tranzakciós szint magas, de a specifikáció alacsonyabb, a helyi ismertek a döntőek (pp. 53-120.).

Fukuyama idézi egy résztvevő visszaemlékezéseit, aki a helyszínen kísérte figyelemmel milyen tanácsokat adott az erre felkért bizottság a japán közigazgatásnak a második világháború utáni megszállás idején. Olyan dolgokat javasoltak a japánoknak, mint bértáblázatok, hatékonysági mutatók, nem értve meg olyan fogalmakat, mint a hűség vagy a vezető által nyújtott védelem. „Néha már arra gondoltam, hogy ha a testületet az Északi-sarkra küldték volna, ők az eszkimóknak, a sirályoknak és a fókáknak is ugyanezzel a recepttel rukkoltak volna elő (p. 116.).”

A harmadik fejezet a gyenge államok konfliktusaiba történt beavatkozás legitimitásával foglalkozik. Fukuyama meglátása szerint az amerikai unilateralizmus főként arra vezethető vissza, hogy az amerikaiak, – noha a multilateralizmus is a része az Egyesült Államok külpolitikai hagyományainak, – a legitimitáció legfelsőbb forrásának az alkotmányos és demokratikus nemzetállamot tekintik. Az európaiak viszont inkább hajlamosak azt hinni, hogy

a demokratikus legitimáció a nemzetközi szervezetek útján szerezhető meg. Ez utóbbi abból ered, hogy a második világháborúból az európai nemzetek azt a következtetést vonták le, hogy annak egyik legfőbb oka a teljesen szuverén állami döntéshozatal volt.

Az amerikai szerző szerint mind az európai, mind az amerikai gondolkodás problematikus. Az európai felfogással szemben két dolgot hoz fel. Egyrészt a nemzetközi szervezetekben csupán tökéletlenül érvénysülnek a magasabb, liberális értékek. A másik probléma végrehajtás, amely a nemzetállamokra, elsősorban az Egyesült Államokra vár. Az amerikai felfogás fő baja a fenyegetés eltúlzásának lehetősége. Ha pedig ez megtörténik, amint ez Irak esetében is történt, a preventív amerikai válasz önmagában is a világméretű instabilitás legfőbb forrása lehet (pp. 121-151.)

Fukuyama írása gazdag és gondolatébresztő. Remélhető, hogy új könyve, amely az amerikai neo-konzervativizmusról szól, szintén olvasható lesz magyarul. A jelen kötet fordítása és szerkesztése gondos. Csupán egy félrefordítás-gyanús kifejezést sikerült találnom, a 141. oldalon szereplő „az állam egysége beszéd” alighanem az unió állapotáról szóló elnöki üzenet.

Palanovics Norbert:

**Umemura Yuko: A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró
életpályája a magyar-japán kapcsolatok tükrében**

Gondolat Kiadó (Budapest), 2006.
198 oldal

Ritka az olyan könyv, amely egyszerre ábrázolja egy személy életét, két ország viszonyának alakulását, érzékelteti a huszadik század első felének társadalmi légkörét, valamint bemutatja egy távoli világban Magyarországról kialakult képet. Umemura Yuko 2006-



ban megjelent, A Japán-tengertől a Duna-partig című művében erre tesz kísérletet; és ez sikerül is neki. A könyvben Imaoka Dzsúicsiró (1888-1973) életét követhetjük végig a japán-magyar kapcsolatok tükrében. Itt rögtön meg kell azonban jegyezni, hogy Imaoka olyan hatást gyakorolt a japán-magyar kapcsolatok alakulására, ami példa nélkül áll országunk külkapcsolataiban.

Nincs diplomáciatörténetünkben hozzá hasonló személyiség. A japán tudós a múlt század '20-as éveiben közel egy évtizedig „játszotta” a nem hivatalos japán követ szerepét Budapesten, majd képviselte Magyarországot a Távolszigeteken. Imaoka volt talán az első olyan japán a Kárpát-medencében, aki kiválóan beszélt nyelvünket, kis túlzással pedig a fél ország az ő előadásából ismerte meg a távoli szigetországot.

A könyv szerzője, Umemura Yuko, sokban hasonlít a könyv főszereplőjéhez. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Orientalisztika Intézetének adjunktusa hosszabb ideje él Budapesten, kiválóan beszél magyarul, korábban pedig diplomáciai szolgálatot is teljesített. Umemura, akárcsak egykor Imaoka tette, sűrűn tart rólunk ismereteket terjesztő és irántunk szimpátiát ébresztő előadásokat Japánban, Magyarországon pedig Japánról ír cikkeket, kalauzol hivatalos

* Palanovics Norbert a japán állam PhD ösztöndíjasa a Nagojai Egyetemen, újságíró. Kutatási területe a japán külpolitika.

küldöttségeket, s minden lehetséges eszközzel hozzájárul a két ország kapcsolatainak fejlődéséhez. Talán ezért is választotta a szerző 2004-ben, az ELTE-n megvédett doktori disszertációjának témájául az országunkban érdeklődéssel övezett japán államférfi tevékenységét és életét.

A Japán-tengertől a Duna-partig című könyv szép magyarsággal megírt, könnyen olvasható, jól szerkesztett és felépített munka, öröm olvasni. A mű magyar és japán forrásokra, az Imaoka-hagyatékra – ebben eddig ismeretlen levelekre – valamint a „főhős” leányával folytatott interjúkra alapozva rajzol képet és nyújt értékelést Imaoka Dzsúicsiró életéről. Külön elismerést érdemel a feldolgozott forrásanyag hitelessége és történelmi érdekessége. Imaoka a könyv végén közölt levelezése pedig kuriózumszámba megy. Csak a levelek címzettjeit vagy feladóit – köztük Bethlen István, Klebelsberg Kunó, Szabó Lőrinc, Móra Ferenc nevét – olvasva is nyilvánvalóvá válik, hogy az 1920-as évek Centrál Kávéházában szinte minden nap megjelenő japán úr igencsak fontos szerepet tölthetett be a két világháború közötti Magyarország politikai- és közéletében.

Imaoka Dzsúicsiró hatását a Japánban rólunk kialakult képre jól érzékelteti az a tény, hogy a távol-keleti ország számos könyvtárában több Imaoka-mű is található, köztük zsebszótár, nyelvkönyv, versgyűjtemény, illetve a 2001-ben a szerző leánya segítségével újból kiadott magyar-japán nagyszótár is. Utóbbiról annyit, hogy bár ára igen borsos, az egyetlen kötet közel nyolcvanezer forintba kerül, de a tokiói Waszeda Egyetem Magyarországgal foglalkozó japán professzora szerint a szótár néhány régies szócikke ellenére is kincset ér. A Japán-Magyar Baráti Társaság legutóbbi tokiói rendezvényén a japán értelmiség több ismert tagjával beszélgetve pedig az derült ki, hogy az idősebb generáció közül sokan – a baráti társaság vezetői, prominens közéleti személyiségek is – Imaoka könyveiből tanultak meg magyarul. Az említett eseményen találkoztam olyan japánnal, akinek érdeklődését és szeretetét Magyarország iránt Imaoka turáni ideológiájáról szóló könyve váltotta ki, amely többek között a japánok és a magyarok közös eredetét is fejtegeti.

Itt azonban érdemes egy pillanatra elidőzni, mivel a japánok Magyarország iránti kitüntetett figyelme részben annak is köszönhető, hogy a szigetország hazánkat ismerő lakói rokonként, egy másik, Ázsiából származó népként tekintenek reánk. Sőt, tokiói értelmiségi körökben keringő legenda szerint egyszer maga Koidzumi Dzsuniciro volt japán miniszterelnök utalt arra, hogy valamiféle megmagyarázhatatlanul szoros kapcsolat van népeink között. Állítólag a Magyarországon elsőként letelepedő japán mamutvállalatok

befektetési döntéseiben is – talán kimondatlanul, de tudat alatt mindenképp – fontos szerepet játszott közös eredet teóriája.

A könyv középpontjában Imaoka munkássága és a két világháború közötti magyar és japán társadalmi légkör áll. A mű azonban a két ország kapcsolatainak fejlődését egészen az 1956-os forradalom utáni évekig követi végig. Megtudjuk például, milyen aktív volt a Monarchia diplomáciája Mejdzi császár idején és ezt követően, megismerhetjük a japán kutató Barátosi Balogh Benedeket és Pröhle Vilmost, valamint betekinthetünk a turáni eszme japán népszerűségének történetébe is.

A munka objektív történelmi háttérrel nyújt. Bemutatja, miért bonyolódott bele a szigetország az első világháborúba, és nem titkolja azt sem, hogy a szigetország képviselői már a háborús békekonferenciákon is éppúgy a „csendes, szemlélődő fél” szerepét töltötték be, mint a közelmúlt japán diplomáciája. A könyv sokoldalú. Elemzi a két világháború közötti magyar politikát, jól és pontosan mutatja be Japán ázsiai expanzióját, valamint röviden arra is kitér, hogy milyen hatással volt Japánra az 1956-os magyar forradalom. Pontosán érzékelteti a 20-as, 30-as évek Magyarországnak gondolkodását. Imaoka levelezéséből is a magyar lakosság trianoni revízió iránti vágya olvasható ki.

A könyv külön fejezetet szentel az 1929-ben Budapest kiadott Új Nippon című műnek. Umamura szerint Imaoka ebben megszépítve, eltúlozva mutatja be a japánokat, és tréfálkozik a magyarok felett azon, hogy esetenként mennyire naiv kérdéseket tesznek fel a szigetországgal kapcsolatban. Umamura véleménye szerint az Új Nippon „patriotizmussal túlfűtött öndicséretet” tartalmaz Japánról. A korabeli lapok is sokat foglalkoztak a japán szerző személyével és a kritikusokat megosztó Új Nippon könyvvel. A Nyugat hasábjain például Török Sophie 1930-ban azt írta, hogy a könyv „komoly-komolytalan, szép-csúf, megható és ellenszenves íráshalmaz”, amely lázító és szórakoztató, de gyakorlati haszna nincs a „félbalkániak” – ahogy Imaoka nevezte a magyarokat – számára. Kétségtelen, nehéz komolyan értelmezni az olyan „észrevételeket” könyvben, mint például „A japán sárga? A germánfajú ember bőre nem fehér, hanem inkább romlott húsról emlékeztet” vagy „A világ minden női közül a japáni nő lába a legszebb. A japáni nő bőre sokkal finomabb, mint az európai nőké, akik érdekesek, mint a liba bőre.”

Imaoka gyakran mutatta be Japánt hasonló leegyszerűsített naivitással, ugyanakkor megszépítve. Umamura értékelése szerint mégis ő adta a legtöbbet ahhoz, hogy Magyarország minden pontján megismerhessék a japánokat, mivel nem csak előadásokat tartott és cikkeket írt magyarul neves napilapokba, hanem ő volt a magyar-japán diplomáciai „kapocs”, az

egyszemélyes nagykövetség is. Imaoka 1931-es hazatérése után hasonló szerepet töltött be Japánban: a Külügyminisztériumban lett tanácsadó, magyar nyelvre tanította a diplomatákat. Négy hét alatt magyarul című nyelvkönyvét többször is kiadták – más kérdés, hogy magyarul tanuló japánok szerint bonyolult nyelvezete és nehéz szövegei miatt nem könnyű feladat ebből magyarul megtanulni.

Sokat írt rólunk: külön könyvben ismertette irodalmunkat, a magyar néprajzot, a történelmet, valamint japánra fordította Madách Az ember tragédiája című színművét, valamint Petőfi János vitézét is. Neki köszönhető, hogy Japánban, abban az időben jóval több írás jelent meg Magyarországról, mint a régió többi országairól. Imaoka volt az első, aki magyar-japán nagyszótárt készített. Nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Japán értelmiség körében kialakult a ma is létező és számunkra kedvező Magyarország-kép, de propagálta az akkor népszerű turáni eszmét is.

Umemura könyve a második világháború végének érintésével kisebb történelmi ugrással 1956-ot mutatja be. Beszámol arról, hogy Imaoka a Magyarokat Megsegítő Társaság tagjaként adományokat gyűjtött a magyar forradalom számára. Többedmagával 1956 decemberében Bécsbe utazott, hogy célba juttassa a segílyt, valamint magyar menekülteket segítsen át Ausztriába. Hazatérése után előadásokat tartott és könyvet jelentetett meg a forradalomról. Neki és néhány magyar menekültnek köszönhető tulajdonképp, hogy a japánok részletekbe menően ismerhették meg, mi is történt Magyarországon 1956-ban. A szabadságharc eseményeinek egyébként nagy hatása volt a japán politikai- és közgondolkodásra, erről nemrég japánul külön munka is megjelent.

Umemura műve többször foglalkozik Imaoka politikai gondolkodásával. Megemlíti, hogy cikket írt a diszkrimináció japán szempontjairól, az ázsiai népek felszabadításáért megindult harcról és a magyar expanziós törekvésekről is. Japánba visszatérve pedig asszisztált a hivatalos japán Ázsia-politikához. Umemura jól látja, hogy Imaokából hiányzott a kritikai szemlélet és a tisztánlátás. A könyv azonban adós marad Imaoka és a faji felsőbbrendűségi ideológia kapcsolatának vizsgálatával (erre csak közvetett utalások vannak). Az árja és a népfaj kifejezés még Imaoka szótárának legújabb kiadásában is szerepel. Umemura pedig nem foglalkozik azzal sem, hogy az Új Nippon című könyvet az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945-ös, a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről szóló rendeletében betiltotta. A teljesség e tények ismertetését is megkövetelte volna.

A könyv számos, de nem feltétlenül zavaró ismétlést tartalmaz. A szerző lehetett volna következetesebb a japán nevek írásában is. Talán mentségére szolgálhat, hogy a hazai sajtó sincs mindig tisztában a japán nevek és kifejezések magyar átírásával.

A mű értékéből ezen észrevételek nem sokat vonnak le, Imaoka Magyarországgal kapcsolatos munkássága pedig esetenként túlhaladott politikai nézetei és néha kissé túlzó megállapításai ellenére is minden tiszteletet megérdemel. Ezen ismertetőt szolgáló anyaggyűjtés során pedig külön élmény volt találkozni Imaoka lányával és unokájával. Az unoka, aki jelenleg az amerikai Wall Street Journal tokiói kirendeltségének vezetője, büszke volt a nagyapja azon szellemiségére, amellyel családját az idegen kultúrákat, emberek megismerésére ösztönözte.

Umemura könyve azoknak íródott, akik komolyan érdeklődnek a japán-magyar kapcsolatok fejlődésének története iránt, és akik a két világháború közötti magyar vagy japán történelmet kutatják. Azok is élvezettel forgathatják azonban, akik szeretnének korhű képet kapni a két világháború közti Magyarországról és Japánról illetve, akiket érdekel, hogyan vélekedtek a 20. század első felében a magyarok Japánról és a japánok Magyarországról.

A mű olyan szerző tollából származik, aki Imaokához hasonlóan sokat tett a kétoldalú kapcsolataink fejlődéséért, egymás jobb megismeréséért. Ahogy Umemura is írja, Imaoka megállapításainak egy része ma, a 21. században is érvényes. A magyarokra vonatkozó néhány megjegyzése - nem jelesek csoportmunkában, hanem egyénileg boldogulnak, hamar kijönnek a sodrúkból, de könnyen felejtnek - bizony elgondolkodtató, bár nemzetközileg közismert.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

az

MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont
együttműködésével.

(MTA Támogatott Kutatóhely)
1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
<http://www.nato-kozpont.hu>
mail@nato-kozpont.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Csicsmann László
Lattmann Tamás
Schenk Borbála

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.